Рік XI. Р. 1902 кн. II. Т. XLVI.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакцією

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

XI Jahrgang. 1902, II B. B. XLVI.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Вийшло 25/IV с. с. 1902.

Рік XI. Р. 1902 кн. II. Т. XLVI.

ЗАПИСКИ

НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

виходять у Львові що два місяці під редакциєю

МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО.

MITTHEILUNGEN

DER ŠEVČENKO-GESELLSCHAFT DER WISSENSCHAFTEN IN LEMBERG

REDIGIRT VON

MICHAEL HRUŠEVŚKYJ.

XI Jahrgang. 1902, II B. B. XLVI.

Накладом Наукового Товариства імени Шевченка

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Беднарского.

Вийшло 25/IV с. с. 1902.

Зміст XLVI тому.

Inhalt des XLVI Bandes.

Inhalt voriger Bände siehe letzte Seiten des Bandes.

Магдаленьске майстерство на Україні.

НАПИСАВ

Хведор Вовк.

Працюючи без устанку коло дальшого розкопування палеолітичного становища на ґрунтах Зіваля і Багрєєва (тепер Зайцева) на Кирилівській улиці у Київі, д. Хвойка був ласкав знов надіслати нам звістки про нові знахідки, з котрих деякі мають надзвичайний інтерес і несподївано велику наукову вагу. Складаємо найщирійшу подяку високо шанованому київському археольоґови і поспішаємось скористуватись його новими дослїдами.

Розкопуваннє кручі у оселї Зайцева посунулось за два лїта (1899 і 1900 років) значно далеко. У вздовж гори площа займлена археольогичною верствою дійшла вже до 112 метрів, а у поперек до 70 метрів. З ґеольогичного погляду розкопуваннє не дало нам поки що нїчого нового. Археольогична верства лежить скрізь на глибині $20\frac{1}{2}$—22 метрів у четвертичнїх сїро-зеленуватих дрібних пісках, а де вони змиті, то просто на верстві синьої спондїлової глини третичнього витвореннія, помалу схилених з південно-західньої сторони на північно-східню. Поверх верстви сїро-зеленуватих пісків знаходять ся верстви четвертичнього-ж витворення: дрібчастий пісок з рудою закрашеною залізом глиною, жорствою і окремими або нагромадженими цїлою верствою кругляками, лусткі (верстуваті) піски, глинясті піски і нарешті жовта глина — льос [1]).

Розвідка ся ш. нашого археольоґа була надіслана нам іще рік тому, для Материялів укр.-рус. етнольоґії, але що Материяли сї були зайняті иньшими працями, цїнна розвідка його залежала ся й виходить тепер в Записках, щоб стати скорше приступною ширшому сьвітови. Ред.

[1]) Материяли до українсько-руської етнольоґиї, I. ст. 9.

Археольогична верства, як і перше, містить останки численних огнищ, ціле нагромадженне обпалених, побитих і цїлих кісток, уголля і попілу, місцями до 40 і 50 стм. грубости. Кістки у більшій частинї маммутячі. Лічачи по знайдених спідних щелепах треба рахувати на найменьше 67 звіра ріжного зросту, але-ж їх чимало мабуть було ще і попалено і порозсипалось... Окрім маммутячих кісток (Elephas primigenius) у тій же верстві, а також і у гнїздах трохи вище від неї, у верстві лустких пісків знайдені були по звісткам д. Хвойки ще верхня частина черепа з зубами носорожця (Rhinoceros tichorhinus), теж верхня частина черепа з зубами лева ((Felis leo), зуби дуже великого печерного ведмідя (Ursus spelaeus), щелепи гіени (Hyaena spelaea) і стегенна кістка якогось доси ще не визначеного звіра.

Окрім кісток було ще знайдено чимало по части почорнілого, по части злігнїтизованого, а де коли й зовсїм скаменїлого дерева. Між иньшим викопано було два дуже великі і грубі пнї. Зразки сього дерева надіслані нам д. Хвойкою віддані до ботаничної лабораториї парижського Museum'а за для наукового визначеньня, за котре знов був ласкав узятись ассістент д. Б. Рено (B. Renault).

Що до начиння, то його було знайдено не так багато — найбільше, як нам пише д. Хвойка, кремяні відщипки (lames) форми ножів, скребачки і ріжні уломки. Д. Хвойка пише нам ще про палицї чи довбні з маммутячих икл, але-ж не бачивши їх і не маючи навіть фотоґрафій, ми про них не можемо нічого казати. Пригадаємо одначе що палицї з кісток маммута річ не зовсїм невідома. Гр. Завіша знайшов одну таку палицю з маммутячого ребра у так званій „Мамутячій печері" біля Кракова [1]).

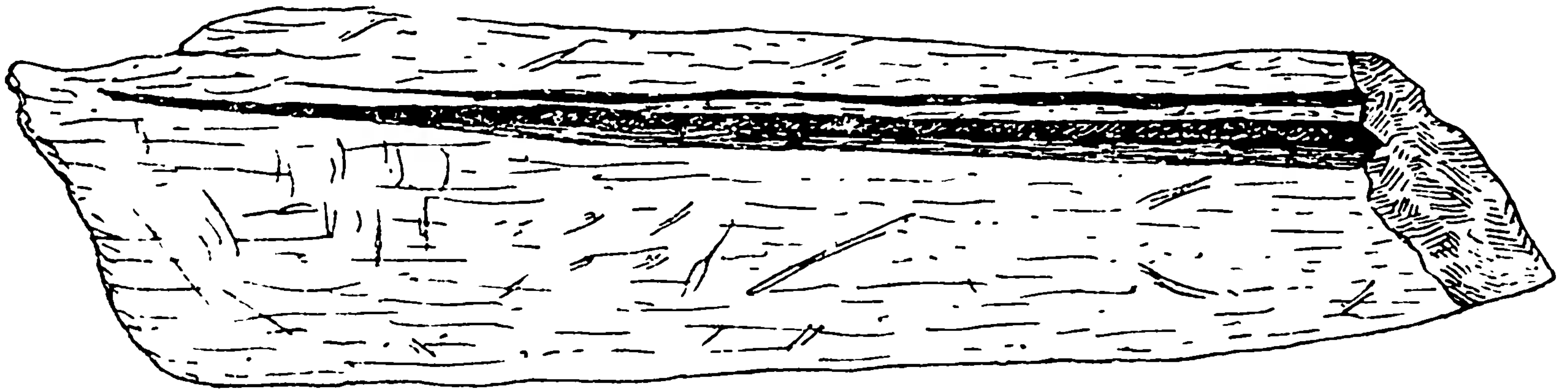
Найбільше-ж цїкавими знахідками д. Хвойки у остатні часи були безперечно оброблені маммутячі икли. Таких було чотирі :

I. Маммутяча икла з повздовжним рівчачком (Таб. I.). Се досить велика икла молодого маммута, має 170 стм. довжини і 38 стм. навкруги коло грубшого кінця. Повздовж икли по внутрішній стороні її кривини, починаючи з грубшого кінця і не доходячи на одну приміром третину усієї довжини до гострого кінця, — продовбаний рівчачок, трохбічний, у перекрої у 4—5 стм. завширшки і 1—3 стм. завглибшки. Дно рівчачка, особливо у ширшій частині

---

[1]) G. et A. de Mortillet Le Prehistorique, 3-me ed., P. 1900, p. 198.

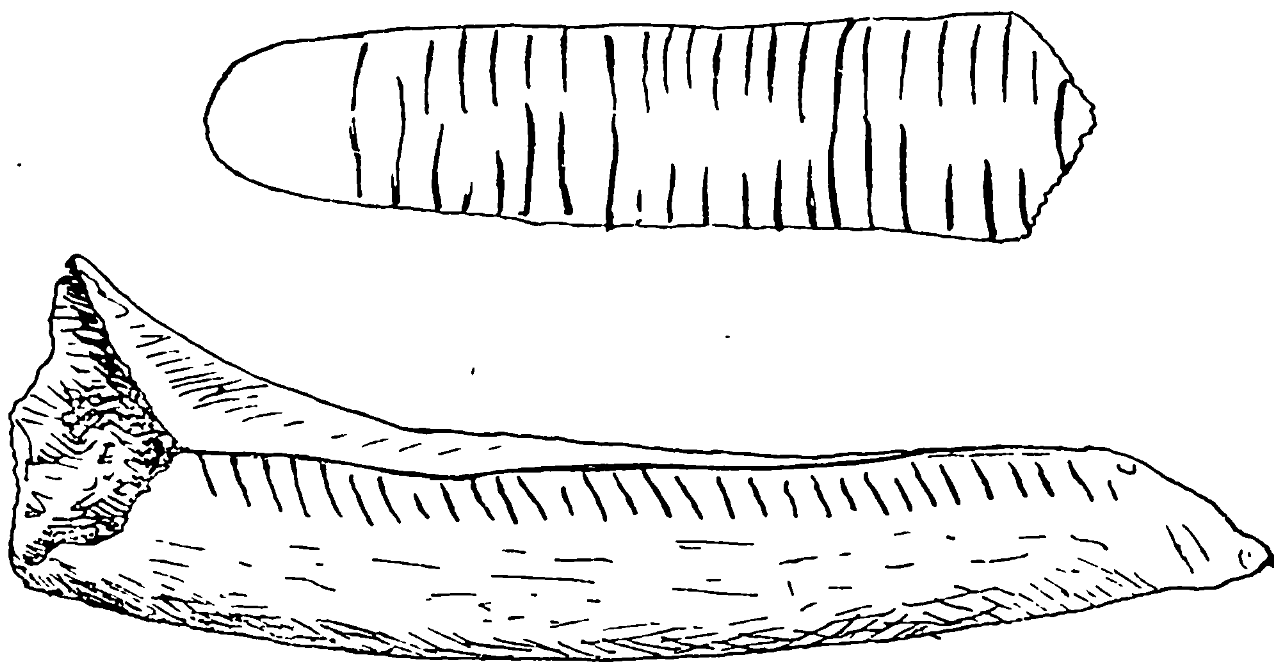
витерте, неначе вигладжене, а на боках зверху видно сліди од довбання невеличким кремяним начиннем. Міркуючи наздогад, можна припустити чи не служила ся икла до обточування (за помічю мокрого піску) дрібних річей з кости, таких як голки, або що?... З другого боку дуже можливо також, що сей рівчочок був початком роботи, щоб відщепити довгенькі шматки икли на вироб таких-же дрібних річей. У Museé préhistorique Г. і А. де Мортіле ми маємо

Мал. 1. (до порівняння)
Кістка з виглубленим рівчачком (Сен-Жерменський музей).

два зразки досить подібних виробів з таким-же трохбічним рівчачком (мал. 1.)[1]. Сліду дрібних костяних виробів з маммутячих икл ми хоч і не здибуємо у знахідках на Кирилівский улиці, але вони дуже легко могли й перетрухнути, або зістатись неспостереженими.

II. Уломок маммутячої икли з нарізаними пружками (Табл. II а) 21 стм. довгий і 4, 5 стм. грубий у середньому промірі. Один

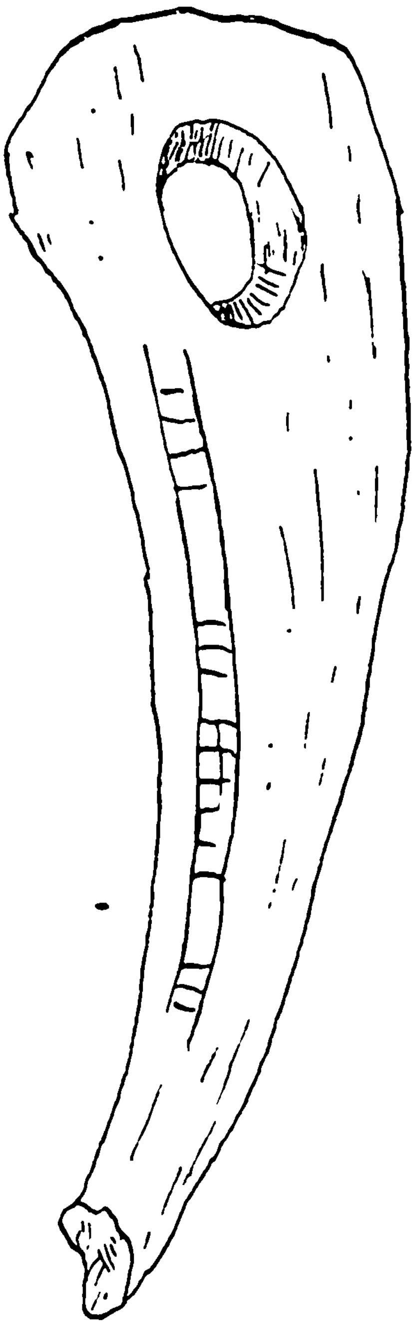
Мал. 2 (до порівняння) '
Нарізки на оброблевій кістці північного оленя (по Massénat).

довгий трошки скривлений дугою пружок йде вздовж уломка, а од його йдуть рядком 23 поперечних не рівних і не досить рі-

[1]) G. et A. de Mortillet Musée préhistorique pl. XXIV, fig. 165 і 166. Порівн. також у Girod et E. Massénat, Les stations de l'age de renne dans les vallées de la Vézère et de la Corréze, pl. LXXVIII, fig. 11 et 12.

вно поставлених до великого — маленьких пружечків. Такі пружки чи риси трапляють ся не дуже рідко на різаних кістках магдаленської доби. До порівняння подаємо на приклад (мал. 2) нарізки на обробленій кістці північного оленя з коллекциї Massénat [1]).

III. Другий уломок маммутячої икли з нарізками (Табл. II. 6) мало що більший од першого (21.5 стм. задовжки і 6 стм. у найбільшому промірі). На одному боцї дві довгі (7 — 7.4 стм.) трохи не рівнолежні пруги, між котрими нарізано у поперек девять маленьких пружків що йдуть од одного пругу і трохи не доходять до другого. Такі рівнолежні пруги перехрещені маленькими поперечними пружками в видї драбинок, або самі поперечні пружки, нарізані рядками, здибують ся теж дуже часто у магдаленскому майстерстві. Порівняймо на приклад такий-же точнїсїнько малюнок зроблений на костяному начинні, знайденому д. Петтом (мал. 3) [2]). Знаходячи їх на дрібних костяних паличках, котрі могли уживати ся за держальна до камяного начиння, Ґ. де Мортіле думав, що їх роблено за для того, щоб слизьке держально міцнїйше тримало ся у руцї; деякі иньші археольоги мали їх за ловецьки карби (marques de chasse), що нагадують і теперішні знаки за для числення у неписьменних народів, як на приклад „бирки" і т. и.)[3]. Можлива і далеко більше припустима річ і те знов, що се просто орнаментальні нарізки, які не мають ніякої практичної мети, як у нас роблять часом на цїпках, або що [4]). Д. Петт, прирівнюючи такі нарізки до карбів давних Скитів, Ґерманцїв і иньших на-

Мал. 3. (до порівняння) Драбинчастий орнамент на костяному начинні (колл. Piette'a).

[1]) P. Girod et E. Massénat Op. cit Pl. II. fig. 2 a. Порівн. також Much Kunsthistorischer Atlas Taf. III, fig. 36, 37 (з печери Maszyca біля Кракова).

[2]) Piette, L' art pendant l'age de renne (видруковане, але не випущене ще видание) pl XXII, fig. 1 a. Див також Girod et Massénat pl. XXXVII fig. 2.

[3]) G. et A. de Mortillet, Musée préhistorique, pl. XXII. текст до fig. 153 і 154.

[4]) Ibid, loc, cit. E. Carthailhac et M. Boule, La grotte de Reilhac. Lyon 1880 p, 45.

родів північної Европи, а також давних Татар, думає, що вони мали якесь значінне, а кістки ними оздоблені були амулетами [1]).

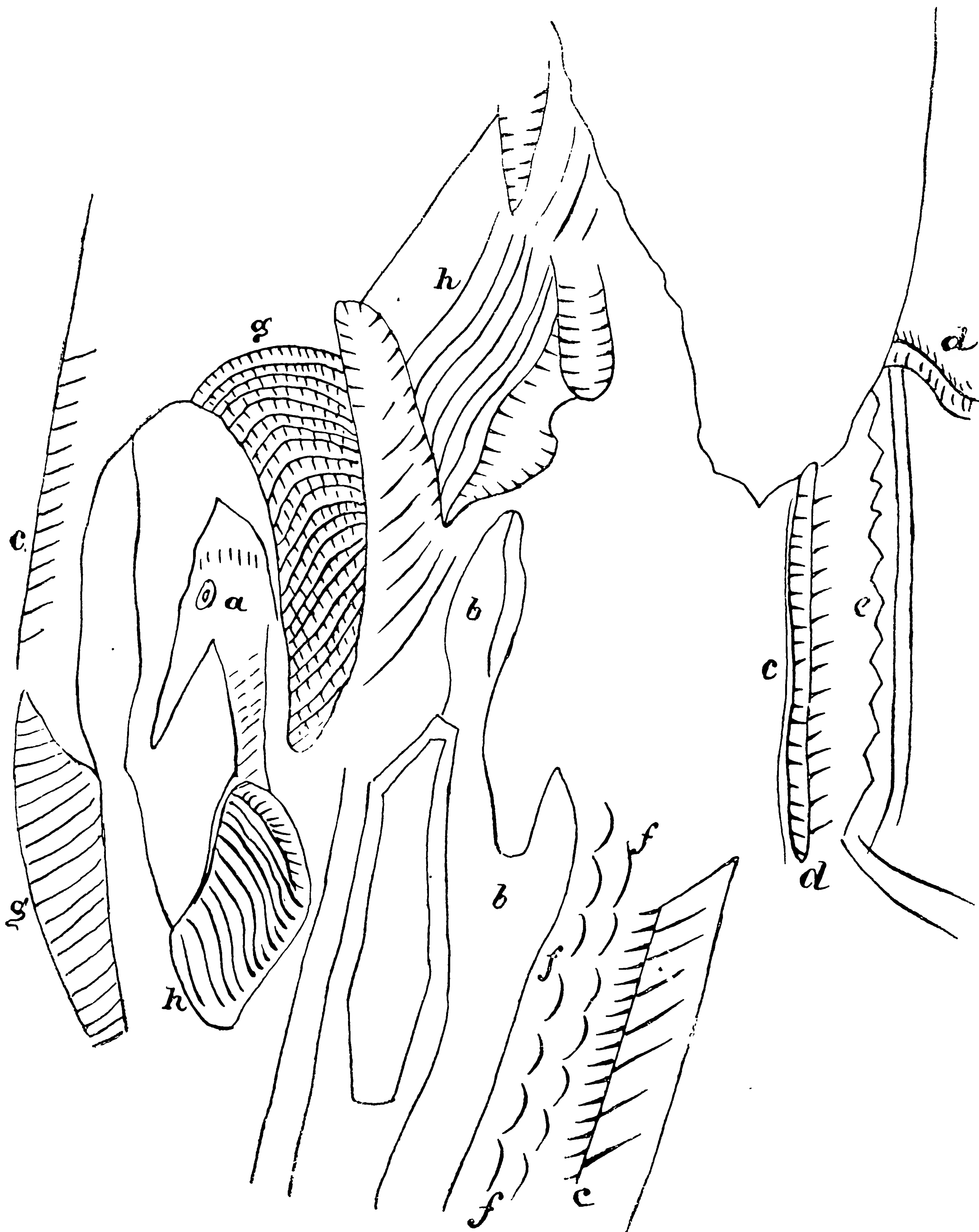
Малюнок обох сих уломків беремо з репродукції малюнка самого д. Хвойки уміщеного у Археологическій Лѣтописи д. Біляшевського (Кіевск. Старина, 1900, IV).

IV. Орнаментований уломок маммутячої икли (Табл. III) — се безперечно найцікавійша і найзначнійша з усїх новійших знаходок д. Хвойки. Се уломок гострого кінця маммутячої икли, 30 стм. довжини. Зверхня сторона кривини, починаючи від кінця і майже до половини уломка зтерта, видно що не за житьтя самого звіра, як се трапляєть ся дуже часто на маммутячих иклах, а після того як був вже нарізаний малюнок, бо частина його видимо знищена. Решта-ж поверхнї икли вся заповнена різьбою. Розглядаючи фотографії і розгорнутий малюнок сієї різьби (мал. 4)., ласкаво надіслані нам д. Хвойкою, ми, як не силкуємось, не можемо знайти у нїй нїчого досить виразного, окрім хиба одного начерка на лївому боцї малюнка, неначе б то голови якоїсь нїби болотяної птицї з оком і досить довгим дзюбом (a). Праворуч від неї видно щось таке, що нагадує трохи віти з рогів оленя (b), а решта має скрізь характер більш або меньш орнаментальний. Розбираючи сї орнаментальні мотиви один по одному, ми знаходимо найперше ті-ж самі довгі пруги з маленькими поперечними пружками в видї драбинки (c), які ми бачили й на попереднїх двох иклах. Ріжниця хиба тілько у тому, що тут поперечні пружки йдуть инодї більше скісно, а деколи трапляють ся і з обох боків довгих пругів. Потім ми бачимо тут рівнолежні, досить наближені один до одного пруги з тими-ж драбинястими поперечними нарізками, оздоблені з одного боку маленькими, дуже частими неначе-б то рісничками (d). Далї ми маємо зиґзаґувату линїю (e), чи як її звуть французьки археольоги — крокво чки (chevrons), які дуже часто трапляють ся на магдаленьских різаних кістках у Франциї то як орнамент на скульптурних річах, то самостійно, як наприклад у наведеному нами малюнку (див. мал. 5) з уломка костяної дощечки знайденої у Laugerie Basse [2]). У долїшнїй сторонї уломка,

---

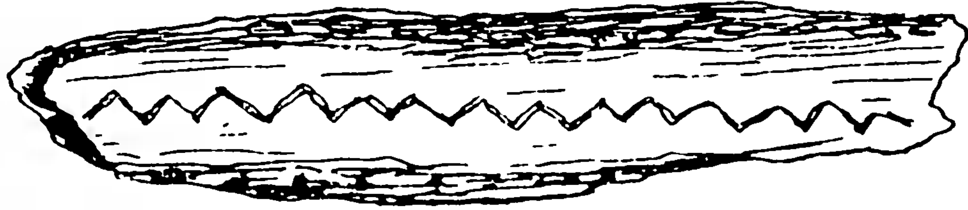
[1]) E. Piette et J. de la Pasterie, Etudes d' Ethnographie préhistorique. L' Anthropologie T. IX. (1898) p. 544—547. Див. також і малюнки.

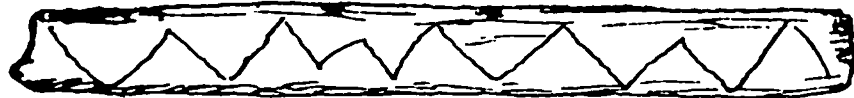
[2]) P. Girod et E. Massènat Op, cit. pl. IX. fig. 5. Див. також тамечки-ж pl. I. fig. 3 a i b, pl. VIII. fig. 10 i pl. XVIII,, fig. 3 et 4; чимало зразків ми бачили теж і у коллекциї Петта.

Мал. 4.
Розгорнутий малюнок на уломку маммутячої икли (по мал. д. Хвойки)

правійше од малюнка, що трохи нагадує оленячий ріг, йдуть два рядки півдужок (f. f.), котрі те-ж здибують ся не раз на магдален-

Мал. 6. (до порівняння).
Кроквочки на кістках з Laugerie Basse (по Massénat).

ських різаних кістках і описують ся французькими авторами під назвою півмісяців (croissants), які можна бачити на магдаленському рисункови (див. мал. 6), скопійованому нами з одного зразка

Мал. 6. (до порівняння).
Орнамент півмісяцями (колл. Петта).

з коллекциї д. Петта, що був на Парижській виставі, з тією ріжницею, що на иклї д. Хвойки півмісяцї повернені ріжками усї в один бік. Той же малюнок, що пригадує оленячий ріг (b), дуже подібний також і до вирізаної з кістки шишечки, викопаної д. Петтом у Brassempouy, котру, як він каже, маючи велику охоту, можна прирівняти і до пупяшка з квітки (див. мал. 7) [1]). Далї

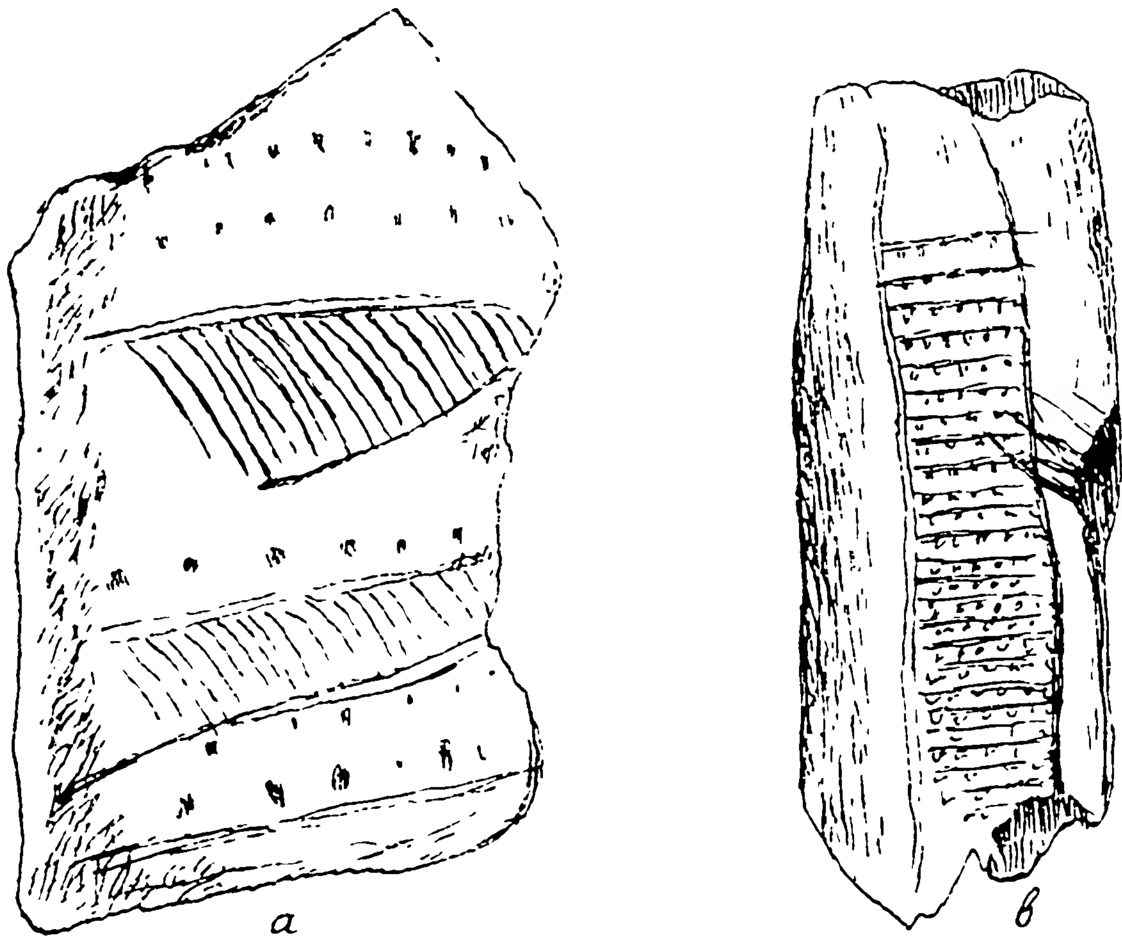

Мал 7. (до порівняння).
Кістка оленя форми пупяшка (по Piette'у).

з обох боків пташиної головки знаходять ся нарізки форми не то крил, не то якихсь оздоблених ріжків (g), котрі теж здають ся

[1]) E. Piette, La station de Brassempouy. L' Anthropologie T. VI (1895) p. 133. fig. 4.

нам подібними до одного з рисунків, вирізаних на кістці знайденій у Laugerie Basse і описаних під назвою triangles de traits obliques у Жіро і Массна (див. мал. 8, а) [1]). Що-ж до зубчястих пру-

Мал 8. (до порівняння).
Рисунки на різаних кістках північ. оленя (колл. Massénat).

жків (lignes crénélées), котрими оздоблений один з сїх ріжків (праворуч од голови, g), то зовсїм подібні до їх ми бачимо на другій кістцї з того-ж таки Laugerie Basse (див. мал. 8 b) [2]) і з тиеї-ж коллекциї Massénat. Зістають ся ще чотирохкутники з повздовжних або поперечних, трохи викривлених пружків (h), котрим зовсїм подібних ми не знайшли у магдаленському орнаментї, але котрі теж трапляють ся иноді з прямих пружків у орнаменті кістяних виробів і описують ся Петтом як écussons і т. п.

В загалї, до порівняння орнаментальних мотивів і самої техніки різьби знайденого д. Хвойкою уломка маммутячої икли, ми мали дуже щасливу нагоду бачити не малюнки тільки, а й самі ориґинали чудових збірок дд. Петта і Массна́, що були виставлені у секциї Парижського Антропольоґичного Товариства на Всесьвітній виставі 1900 р. Отже-ж на наш погляд, однаково як і на погляд дд. Петта і А. де Мортіле, що разом з нами роздивлювались і прирівнювали фотоґрафії икли д. Хвойки до магдаленських зразків, як орнаментальні мотиви так і технїка різьби сїеї икли — безперечно магдаленські. Як нарештї й кожний

[1]) P. Girod et E. Massénat Op. cit. pl. VII. fig. 9.
[2]) Ibid. fig. 1.

може побачити з тільки що зробленого нами порівняння найдрібнійших деталїв, на иклї д. Хвойки нема майже нї одного орнаментального мотива, котрого-б ми не знайшли між зразками магдаленської доби у Франциї, де ся доба найбільше висвітлена, а може й дойшла до найбільшого розвою. Спосіб різання о стільки однаковий, що навіть такий досьвідчений знавець магдаленського майстерства як д. Петт сказав нам, що глянувши на иклу з кирилівського становища, він не задумав ся-б признати її за знайдену у однїй з французьких магдаленських печерь.

У нашій попереднїй статтї про палеолїтичні знахідки на кирилївській улицї у Київі, ми, на підставі типольогичного характеру знайденого у сїм становищи камяного начиньня, висловили вже що його треба вважати за належне до магдаленської доби [1]). Студия над знайденими д. Хвойкою маммутячими иклами, як ми бачимо, цїлком підтверджує висловлену нами думку. У недавно виданому томі La Grande Encyclopédie один з досить відомих французьких антропольоґів, д. Заборовский, говорячи про київські й иньші українські палеолїтичні знахідки, згожуєть ся зовсїм з нашими поглядами і в кінцї каже, що хоч у сїх знахідках і бракує поки що магдаленського майстерства, але незабаром і воно буде мабуть знайдене. Як бачимо, воно справдї тепер знайдене і магдаленский характер київо-кирилївського становища мусить уважатись безперечно доведеним.

Сконстатувавши таким побитом факт належности знайденої д. Хвойкою икли і київського палеолїтичного становища до магдаленської доби, звернемось далї до ближшого порівняньня магдаленської доби у нас і в західнїй Европі, о скільки нам дають материял до того київські й иньші українські знахідки, й особливо цїнна икла д. Хвойки.

Ще Lartet, держачись у ті часи палеонтольогичної системи, подїлив палеолїтичний період на чотирі частини: добу великого ведмідя, добу маммута, добу північного оленя і добу первістного бика. Пізнїйше Габр. де Мортіле, поводячись потребою заснувати свою

---

[1]) Материяли до українсько руської етнольоґії, I. ст. 217. При усїй виразности магдаленського типу камяного начиння у київо-кирил. становищі, у йому досі бракує одного з найбільш характерних для магдаленської доби знарядь — різця (burin). Деякі з викопаних д. Хвойкою кремінців досить близько підходять до сього начиння, але в загалї треба сказати що усї знайдені д. Хвойкою кремяні начиння не досить ще відомі. На великий жаль ми не маємо навіть фотографій начиння остатніх знахідок, а за для того мусимо залишити питаннє про різцї поки що нерозвязаним, бувши одначе певним, що різцї нарешті таки знайдуть ся.

систему на прикметах дотичних чоловіка, дав новий поділ палеоліту на доби: шельску, с.-ашельську, мустьерську, солютрейську, магдаленську і турасську, котрі окрім ріжниці у чоловічих каменних і иньших виробах, відрізняють ся ще й тим, що у шельську добу разом з чоловіком жили Elephas antiquus (і навіть Elephas meridionalis) і Rhinoceros Merckii, у с.-ашельську з'явивсь вже Elephas primigenius (маммут), у мустьерску добу маммут разом з Rhinoceros tichorhinus був найбільш переважним звіром, у солютрейську переважував кінь (Equus caballus), а у магдаленську, при істнуванні ще маммута, особливо у початку, найголовнійшим звіром був північний олень (Cervus Tarandus), з кісток котрого вироблялось у ту добу начинне більш ніж з кременю і вирізувались майже всї оті майстерські річи, що дивують нас і досі. Таким побитом північний олень був найбільше характерним звіром магдаленської доби. Одначе так було не скрізь. Діло у тому, що північний олень ніколи не міг жити, як і тепер не живе, инакше як по дуже холодних сторонах, тодї як маммут жив і по сторонах розмірно теплійших. Тим то ми не й не знаходимо північного оленя навіть і в магдаленську добу нї в Італії, нї у Гіспанії, нї здаєть ся й у нас на Україні [1]). Не дуже далеко від Кракова ґр. Завіша знайшов ще у маммутячій печері трохи кісток північного оленя разом з великою силою маммутячих останків, далї-ж на схід або краще у східно-південну сторону, у Новій Александрії у Люблинщині північного оленя у палеолїтї, скільки ми знаємо, вже зовсїм не було, не було його й у нашому становищі на Кирилівській ул. у Київі, нї у Гонцях, нї у Костенках у Вороножчинї, де знайдено було з маммутячими кістками дуже багато кремяного начиння виразно магдаленського типу (між иньшим і чимало різцїв).

Отже наша магдаленська доба відрізняєть ся від західно-европейської найперше тим, що у нас здаєть ся не було зовсїм північного оленя, і у той час, а може навіть і трохи пізнійше, як у Франциї костяні вироби виготовлювались з кісток Cervus Tarandus, у нас пробував ще найбільше маммут і чоловік магдаленської доби вирізував свої рисунки на його иклах.

Підемо ще далї. Вироби магдаленської доби з маммутячих икл відомі добре і у Франції, але тут є ріжниця і хронольоґічна і культурно-історична. Діло у тому, що по дослідам французьких палеоетнольоґів, а особливо д. E. Piette'a, котрий трохи не цїле своє

[1]) G. et A. de Mortillet, Le Préhistorique 3. éd. 1900 p. 403 i 658.

життє провів у розкопуванню печерь магдаленської доби, між двома половинами сієї доби є велика ріжниця: у першій половині, котру він зве епохою слоневої кости (époque eburnienne) вироби були майже не всї з маммутячих икл, у другій половині (époque tarandienne) з рогів і кісток північного оленя. Різьба почалась ще давнїйше магдаленської доби — у солютрейську, котру одначе д. Пєтт не вважає за окрему добу, а має за початок магдаленської. Як-би не було, а у солютрейську добу за для різьби вживали ще не дуже твердий камінь і з його вироблювали цїли фіґурки, чи як то кажуть скульптурні повно-випуклі річи (en ronde-bosse); у першій половині, або скорійше у початку магдаленської доби, до різьби вживались вже маммутячі икли і з них теж робили тільки фіґурки, пізнїйше почали робити пів-випуклі річи (горорізьбу), а нарештї, коли почали вживатись вже роги й кістки північного оленя, повно-випукла різьба була вже не можлива, через те що роги сього звіра у серединї губкуватї, і майстерство звелось незабаром з пів-випуклої скульптури (релєфа) на вирізування по рівному чи різаний малюнок (gravure). У всїх своїх розвідках по печерах д. Пєтт завше міг відрізнити верству скульптури з маммутячих икл від верстви різьби на кістках північного оленя, котрі відрізнялись одна від одної і фауною і майстерством. На Парижській виставі 1900 року можна було бачити виставлені Пєттом зразки майстерства усїх сих доб з дотичним знарядєм кожної доби, маючи таким побитом перед очима цїлу картину поступового розвою майстерства з скульптури до різьби чи малювання.

Отже-ж рівняючи теперечки орнаментовану иклу д. Хвойки до зразків французької магдаленської доби, ми бачимо що по материялу вона відповідає першій епосі її, а по розвою майстерства — другій, себ то епосі північного оленя. Инакше кажучи, у нас у Київі, і може бути що й скрізь на Україні, ми маємо дїло з пізнїйшою епохою магдаленської доби, у котру у нас жив не північний олень, а ще маммут... Вважаючи на те, що на Сибіру знаходили маммутів і носорожців ще з цїлою шкурою і з мясом і що вони значить жили там розмірно не дуже ще давно, можна думати, що й у нас маммут жив коли не так недавно, то усеж таки пізнїйше нїж у Франциї, де він у ту пору уже переводивсь, а може вже й зовсїм перевівсь. З другого-ж боку, коли няти віру в те, що колишні насельники західної Европи кінця магдаленської доби мандрували, слідкуючи за північним оленем, у північну Европу, то не буде нїчого дивного коли, подавшись трохи на

південь, вони знайшли, замість північного оленя, цілі гурти маммутів і на їх иклах залишили нам слід свого майстерства.

Як би не було, а нарешті доводить ся усе таки сконстатувати що наше палеолітичне становище у Київі, дарма що дуже давне, не тільки не найдавнійше у цілій Европі, як бажають, здаєть ся, думати деякі із київських археольоґів, а належить до доби розмірно досить пізньої. Вважаючи на те, що Київ стоїть трохи не самому краї льодовенної просторони й пригадуючи що на Чорноморї знайдено вже становище мустерської доби, треба думати, що мабуть незабаром київо-кирилівське становище не буде найдавнїйшим і на Українї.

ТАБЛ. I.

ТАБЛ. II.

ТАБЛ. III.

Сьвятий Климент у Корсуні.

Причинки до історії староруської леґенди.

I. Вступ.

Леґенда, се не історія. Та про те воно не парадокс, коли один із новійших учених говорить, що не одна леґенда має в собі більше правди, ніж не одна історія. Все діло в тім, щоб уміти видобути правду, як метал із руди. Так само як у металюрґії, так і в історіоґрафії се діло вимагає значних технічних засобів, виробленої критичної методи та великої обережности, щоб могло довести до результатів більше менше цінних для нашого розуміня минувшини.

Коли під назвою леґенди розуміти оповіданє про якусь подію з обсягу релїґійного житя, уложене з тенденциєю — розбудити та піднести релїґійне почутє або скріпити певне релїґійне віруванє у читачів чи слухачів і коли обмежити ся лише на поле самої християнської леґенди, то прийдеть ся поперед усего сконстатувати, що се поле безмірно широке і материял для студий безмірно богатий. Маючи в собі від самого почину тенденцию пропаґанди — етичної й фільозофічно-доґматичної, християнство від самого початку мусїло між иньшим послугувати ся й таким могутнїм способом пропаґанди, як леґенда, мусїло подавати факти дійсні або й видумані в формі оповідань прилагоджених для цїлей пропаґанди, уложених так, щоб із них випливав такий і такий моральний погляд або така й така доґма. Вже перші документи християнської пропаґанди, євангелия та апостольські діяния були в значній мірі редаґовані в тім дусї; католицькі й некатолицькі теольоґи признають згідно, що маємо в них не історичні моноґрафії, а оповіданя зложені для цїлей доґматично-моралїзацийних, писаня, в яких строга історична правда мусїла

дуже часто уступати на бік перед тенденциєю, часто висловленою в самім заложеню даного твору (найвиразнїйше в євангелию тзв. сьв. Іоана).

Та коли в тих канонїчних документах старої християнської церкви в основі оповідання всюди лежить історична дійсність, деколи писаня безпосереднїх очевидцїв, частїйше устна традиция поколїнь, що безпосередно ще чули проповідь апостолів та учеників апостольських, то вже в II і III віцї по Хр. бачимо в тзв. апокріфічних євангелиях та апостольських дїянях рішучу перевагу фантазиї над дїйсністю. Якесь маленьке зерно правди, взяте чи то з писаних старших документів, чи з устної традициї, обсновує ся мов густою павутиною безконечними видумками, зложеними завсїди з певною метою, з певною методою, для підпертя певних чи то католицьких чи єретицьких поглядів та вірувань. Особливо повстанє великої купи синкретистичних сект звісних під загальною назвою ґностицизму в II—IV віках, що мішали до купи віруваня, погляди, мітольоґії та містерії Єгипту, Вавилона, юдаїзму та геленїзму з християнством, витворило величезну масу таких оповідань, які в значній части, хоч пообчищувані здебільшого з єретицьких доктрін, переняла потім католицька церков і передала пізнїйшим часам. Пізнїйше, від часу тріумфу християнства в IV в. спомини, льокальні традициї або й записки про недавно пережиті часи переслїдувань, геройської сталости та страшних мук християнських „сьвідків“ - мучеників дали сильний імпульс для фантазиї пізнїйших нащадків, і знов довкола немногих імен тих героїв християнства, які дійшли до відома потомків, почали снувати ся нові оповіданя, де фантазия поринала в безоднях крови і найстрашнїйших мук, велїла своїм героям видержувати з радістю, з набожним співом на устах або з наругою над катами нечувані катуваня. На взір одного дїйсного мучеництва творено десятки, сотки, леґіони видуманих, і так повстала величезна лїтература християнських мартирольоґів. „До тих мартірольоґів — пише один сучасний учений[1]) — що творять головну масу ґаґіоґрафічної лїтератури, пристає найлїпше порівнанє з пралїсом. Їх публїкация, над якою працюють від XVII в., досі ще не скінчена[2]), не говорячи вже про те, щоб

---

[1]) A. Ehrhard, Theologie, в Крумбахеровій Geschichte der byzantinischen Litteratur, друге виданє.

[2]) Проф. Ергард має на думцї монументальну публїкацию тзв. Болляндистів пз. Acta Sanctorum quotquot toto orbe coluntur, що вихо-

поодинокі тексти і їх рецензиї були сяк-так розслїджені. Та про те дотеперішнї дослїди позволяють у тій масї розріжнити декілька віддїлів. Найважнїйший віддїл — се правдиві мученицькі акти з доби переслїдуваня аж до церковного тріумфу, з деякими додатками з часу Юліяна Апостата і з приводу пізнїйших переслїдувань. Другий віддїл — се апокріфічні апостольські діяня, що виплили з подібного заціkавленя особами і подіями найвиднїйших апостолів. Вони розпадають ся на дві серії — ґностичних і католицьких; католицькі — се перерібки ґностичних, що розпочали ся в другій половинї IV віку і в головному були готові перед VI віком[1]. Обік апостолів були також иньші біблїйні особи старого й нового заповіта предметом апокріфічної лїтератури, якої парості гублять ся в IX—X віці. На третїй віддїл, перерібки поганських мітів і леґенд, у-перве звернув пильну увагу Узенер. І в кінцї неавтентичні мученицькі акти, віддїл найчисленнїйший, у якому знов звалено до купи дуже ріжнородні річи. Маємо тут і перерібки правдивих мученицьких актів, що були підладжені до лїтературного смаку пізнїйшого часу; иньші основують ся на устних (місцевих) традициях, риторично розширених і перероблених на оповіданя; богато тут і чистих видумок, що мали служити для якихось побожних або иньших цїлей". [2])

Дальшу, що до часу троха пізнїйшу ґрупу творять жития иньшого рода християнських героїв — пустинників, аскетів, анахоретів, стовпників. Хоча в основі тих житий далеко більше історично правдивого, чим у більшій части мученицьких повістий, то про те й фантастичного, дивоглядного й абсурдного тут також велика сила, тільки що фантазия авторів летить у иньшім напрямі: аскетичні подвиги, муки завдавані власному тїлу, візиї та галюцинациї, пророцтва, нераз гумористичні збитки демонів, ось поле, на якому порушують ся найчисленнїйші епізоди тих „патериків". І тут при їх укладаню всюди панує той сам прінціп — драстичними, по змозї чудесними прикладами показати силу чесноти, а огидність, небезпеку гріха та злочину. Що й тут крім матеріялу строго історичного оброблювано часом видуманих

дить від р. 1643 і доси обіймає в 64 здоровенних фоліянтах житиѧ сьвятих лише до д. 4 падолиста.

[1]) Збірка тих апокріфічних текстів, захованих в укр.-руських рукописах і розвідка про них приготовлена мною вийде незабаром як III том „Памяток укр. письменства".

[2]) Karl Krumbacher, Geschichte der Byzantinischen Litteratur, zweite Auflage. München 1897, стор. 177—178.

героїв або перероблювано чужі, Бог зна відки занесені взірцї, орієнтальні, староєгипетські або старогрецькі повістеві та новелїстичні теми, доказали новочасні досліди над лїтературною історією повісти про Варлаама й Йоасафа, над житієм сьв. Аверкія, Пафнутія, Онуфрія, Олексія і т. и.

Що особливо вдаряє при читаню тих творів (не забуваймо, що в збірцї Болляндистів їх опублїковано доси коло 30.000, та що се тілько решти первісно далеко ще богатшої лїтератури!), се певна одностайність їх концепциї й шабльоновість у трактованю предмету. Головне тло оповіданя — се побожні рефлєксиї та моральні упімненя, або риторичні похвали сьвятому; в тих фразах мов у густій млї тоне реальне окруженє, тло часу і місця, коли й де жив сьвятий. Оповіданє, хоч звичайно подає місцевість, але дуже рідко звязане з нею, найчастїйше відбуває ся в якімсь неозначенім окруженю. Не менше шабльоново і без психольоґічної індивідуалїзациї рисовані й дієві особи. Бачимо тут звичайно не живих людий, а тілько дві маски: сьвятих, що вже від дитинства сьвяті, побожні і наділені всїми чеснотами — часом вони сьвяті й роблять чуда ще перед уродженєм — і грішників, закаменїлих, злих та засліплених на всї чесноти сьвятих; се найчастїйше безпосереднї слуги і знаряди злих демонів.

Хоча найбільша часть тої ґаґіоґрафічної лїтератури повстала або бодай відлила ся в оту що йно схарактеризовану форму в часї від IV до X віку нашої ери, в пору найбільшого духового упадку, якого зазнала цивілїзована людськість від часів Олександра Македоньского, то про те не треба думати, що вина тут лежить специяльно на остатнїх столїтях або на тзв. візантинїзмі. Навпаки, християнська ґаґіоґрафія й леґенда була безпосередною наступницею грецького любовного і фантастичного романа, від якого не тільки запозичала і фабулу і конфлїкти і поодинокі сцени та моменти, але від якого вповнї й неподїльно взяла лїтературну манєру і тенденцийність. Характеризуючи грецьку новелїстику пізнїйшої доби, на скілько можна судити про неї по немногих дохованих до нашого часу останках, говорить Ервін Роде, що її найкращою прикметою треба признати бистру обсервацию щоденного житя, здоровий і неупереджений реалїзм малюнка. „В повнім противенстві до неї стоїть вітром підбитий та пустий ідеалїзм найбільшої части грецьких романів. Замісь ясно схопленої і виразно змальованої дїйсности порушують ся його постатї в мглистім, затуманенім мороцї, невідомого місця й часу; і самі ті постатї зі своєю пустою чеснотою подібні до чого хо-

чете, лиш не до крепких фіґур новелїстичної дійсности. Немов безкровні, прозорі тїни маґічної лїхтарні мигають та вештають ся вони дивним хороводом поперед наші очи. Аби де хоч розмах до психольоґічного змальованя справдї живої людини! Нї, автори любують ся тільки в хаотичнім замотуваню найдивоглянднїйших подій, у яких нас цікавлять тільки події, та які зовсїм не причиняють ся до виявленя характеру героїв".[1]) Усе те з повним правом можна сказати й про лїтературну манєру християнських леґенд та житий, тільки хиба з тою відміною, що тут на місце любови грецького романа основним мотивом робить ся віра. Для неї герої наших леґенд покидають сїмю, рідний край, приймають муки, борють ся з покусами, її силою творять чуда, в нїй находять потїху в горю, надлюдську сталість та терпливість у катуванях, радість при смерти.

Отсей лїтературний шабльон, вироблений поганськими софістами доби упадку грецького письменства, а перейнятий і певно не поправлений християнськими ґаґіоґрафами, зробив ся з часом немов обовязковим, став ся якимсь гієратичним стилем, що від часу до часу простягав своє пановане й на сусїднї домени історіоґрафії. Візантийські лїтописї та хроноґрафи стоять під його впливом, бодай у дуже значній мірі. Він панує неподїльно також у початках славянського письменства, а історія славянських апостолів Кирила і Методия й доси являєть ся в многих точках темною, загадковою та суперечною головно через те, що майже одинокі її жерела — леґенди, а без помочи иньших документальних даних історики, не вважаючи на всю свою старанність та бистроумність, не можуть поза шабльонами стилю добити ся до дійсних історичних фактів. Те саме бачимо також і в початках християнства на Руси, в лїтописних та леґендових оповіданях про хрещенє Ольги і Володимира, не говорячи вже про численні, зовсїм по грецьким шабльонам роблені жития руських сьвятих. Та коли проте вчені вважають леґенду важним і цїнним історичним документом, то треба сказати, що робить ся се в иньшім значіню і в иньшій мірі, нїж з иньшими документами. Судові та адмінїстрацийні акти, розпорядженя правительства, закони, монети, річеві останки — все се історичні документи, безпосереднї сьвідки державного чи приватного, матеріяльного, суспільного житя. Леґенда не підлягає такому самому трактованю, як

[1]) Erwin Rohde, Der griechische Roman und seine Vorläufer. Zweite Auflage. Leipzig 1900, стор. 7.

ті документи. Вона сьвідчить про певні віруваня, певні етичні чи духові ідеали, часто лише про істноване певної традициї в якімсь краю або певної тенденциї в якійсь верстві або суспільности. Вона — документ написаний таємним, образковим письмом, виробленим і усьвяченим віками, яке дуже часто значить зовсїм не те, що показує текст читаний буквально. Для її зрозуміня треба ключа, а сей ключ може дати нам порівнане ріжних варіянтів даної леґенди та досліджене їх ґенетичної звязи і докладне вистудіюване тих історичних обставин, боротьби партій, церќов, вірувань та змагань, серед яких повстала та розвивала ся леґенда. Яка се важка та складна праця, про се найліпше знає кождий славіст, що слїдив хід дотеперішнїх праць над історією славянських апостолів Кирила і Методия.

Дуже важна річ при критичній праці над леґендами вміти розріжнити епізоди, за якими слїд шукати фактичного зерна, від таких, що авторови леґенди були, так сказати, з гори накинені вимогами його стилю, подиктовані основною тенденциєю ґаґіоґрафії. В своїй ще й сьогоднї многоцїнній праці „Essay sur les légendes pieuses du Moyen-Age“, у-перве опублїкованій ще 1843 р., подав був Альфред Морі ось який канон „елементарних прінціпів для толкованя і вияснюваня леґенд“. По його думцї автори-ґаґіоґрафи силкують ся в своїх оповіданях:

1. „Уподібнювати житє сьвятого до житя Ісуса Христа.

2. Перемішують дословне і фіґуральне значінє певних речень, беручи в дословнім значіню те, що первісно було сказано образово.

3. Забувши значінє фіґуральних символів компонують нові оповіданя, щоб виясните їх, або накручують в тій цїли давнїйшу традицию“.[1])

Канон Морі, як бачимо, основно ріжнить ся від раціоналїстичного канона Фр. Штрауса, висловленого в передмові до його „Das Leben Jesu“. Морі виразно застерігаєть ся против того, що не в тім річ, щоб у леґендах відкидати все чудесне та неправдоподібне на тій основі, що воно **нам здаєть ся** чудесним та неправдоподібним. „Нехай і так, що ті факти фантастичні, неправдиві, — але якеж було їх жерело?“ (тамже, стор. IV). І треба признати — праця Морі на се найкращий доказ, що сей критичний канон вніс промінь нового сьвітла в темний праліс

---

[1]) L. F. Alfred Maury, Essai sur les légendes pieuses du Moyen-Age. Paris 1843, стор. III.

християнської ґаґіоґрафії. Певна річ, він не вичерпав усього. Пізнїйші студиї показали, що богато житий і богато епізодів у старих леґендах вимагають иньших пояснень, виплили з иньших жерел[1]). Та про те Альфредови Морі належить ся велика заслуга як першому піонерови справді новочасного історичного досліду на тім полї.

Одною з найцікавійших леґенд, що повставши в перших віках християнства розвивала ся протягом столїть і завдяки деяким справді виємковим обставинам раз по разу набирала імпульсів до нового розвою і пускала нові парости серед дуже ріжнородного окруженя, була леґенда про сьвятого Климента, одного з перших епископів римських і наступників апостола Петра на папськім престолї. Ся леґенда в її історичнім розвою та розгалуженю цікава не лише для історика цівілїзациї загалом, але особливо цікава для славіста через те, що сплїтає ся досить несподїваним способом з історією перших славянських апостолів Кирила й Методия, з нашим лїтописним оповіданєм про хрещенє Руси, а навіть деякі її паростї сягають далї, до часів Ярослава сина Володимирового, до половини XI віку. Тексти ріжних версий і паростий сеї леґенди належать до найстарших памяток староруського письменства, ба що більше, на основі тих, первісно грецьких текстів були у нас, у південній Руси, зложені й оріґінальні або на пів оріґінальні лїтературні памятки. Був мабуть такий момент, коли сьвятий Климент готов був стати ся нашим национальним сьвятим, патроном руської землї, популярним як пізнїйше сьв. Юрій або сьв. Микола.

Специяльно в леґендових оповіданях про сьв. Кирила і Методія епізод з віднайденєм мощів сьв. Климента в Корсунї грає важну ролю і творить свого рода ключ до розвязаня неодної загадки, яку насувають ученим тексти тих леґенд. Не диво, що

---

[1]) Досить буде вказати на Узенера та Веселовского, що в рядї праць (сего остатнього „Изъ исторіи романа и повѣсти“ т. I) вказали походженє деяких християнських житий із старших, поганських грецьких жерел, на Лїбрехта, що виказав індийське походженє „Варлаама і Йоасафа“, на Лїпсіуса (Apokryphe Apostelgeschichten und Apostellegenden), що вияснив специяльні прикмети ґностичних леґенд, не обняті каноном Морі (замилуванє до говорячих зьвірів, Христос в видї малої дитини, рівноправність жінки в церковних справах і т. п.), та Амелїно, що пробував виказати староєгипетські традициї та лїтературні форми в многих християнських леґендах (див. E. Amélineau, Contes et romans de l' Egypte chrétienne, Paris 1888, 2 томи, йогож Monuments pour servir a l' histoire de l' Egypte chretienne, йогож Le gnosticisme egyptien i. т. и.).

займаючи ся розвязанєм тих загадок ріжні вчені мусїли торкати ся й сеї леґенди. Та треба сказати, що нїхто з них не завдав собі працї прослїдити її початок і розвій у цїлім обємі і тілько тодї брати ся до розвязаня загадок, які насувають ріжні реляциї про корсуньский епізод. Отсе й склонило мене зібрати незалежно від сього специяльного епізоду по змозї весь матеріял, потрібний для вияснення розвою леґенди про сьв. Климента. І коли менї самому не вдасть ся дати з сего пункту доброї розвязки всїх загадок, які насувають леґенди про Кирила і Методия та иньші звязані з нашою, то все таки я думаю, що моя праця не буде зайва, бо бодай охоронить иньших дослїдників на тім полї від помилок, від ходженя на помацки та приймання буквально за правду таких річей, які треба розуміти sub specie леґендового стилю.

Розуміє ся, що на ріжних полях, куди веде мене отся тема, і де працювало вже доси богато високоталановитих і заслужених специялїстів, я не маю претензиї подати чи то нові матеріяли, чи якісь нові уваги. Переважно менї прийде ся обмежатись на переповіданю здобутків дотеперішнїх праць. Новим буде хиба трактованє в однім звязку здобутків праць новочасних теольоґів та істориків церкви і праць славістів, на скілько одні й другі дотикають нашої леґенди. Та може вкінцї заважать дещо й ті невеличкі, бодай зглядно нові рукописні та друковані матеріяли, які менї удалось зібрати й у-перве ввести в круг дослїду.

II. Що ми знаємо про дїйсного сьв. Климента?

Вихідною точкою дослїду всякої леґенди, що подає релїґійно-моральне поученє в формі історичного оповіданя, мусить бути очевидно пошукуванє в тім напрямі, на скілько те оповіданє має в собі історичної дїйсности, на скілько в обслонї пізнїйших тенденцийних видумок криє ся справжнє історичне ядро. Видущивши те ядро дослїдник тим самим матиме вже один дуже важний ключ до вияснення мотивів і шляхів дальшого розвитку леґенди, хоча, розуміє ся, се ще не завсїди значить, що він буде мати вияснену всю загадку, в усїх її історичних перемінах та розгалуженях.

Дослїдник леґенди про сьв. Климента Римського находить ся в тім щасливім положеню, що може розпочати свою мандрівку

від того історично безсумнївного факту, що Климент Римський, голова чи взагалї впливовий член римської церкви в I чи в початку II в. по Хр. істнував дїйсно і був свого часу звісною фіґурою. Правда, зараз по за сим ствердженєм, до якого ще вернемось, починає ся ряд сумнївів і непевностий. Климентів у ту пору в римській державі було богато; Тацит коло половини першого віку християнської ери згадує при ріжних нагодах пятьох ріжних Климентів[1]). Сьв. Павло в своїм листї до Филипян, у закінченю (гл. II, 2—3) пише: „Благаю Еводію і благаю Синтихію жити в доброму розуміню о Господї. І ти також, мій вірний супруже, благаю тебе, піддержуй їх, що працювали зо мною разом для євангелія, а також з Климентом і з иншими моїми співробітниками, яких імена записані в книзї житя". Як і в иньших Павлових листах, так і в отсьому маємо вказівки на богато осіб знайомих Павлови, але зовсїм незвісних нам. До таких належать ті филипянські дами Еводія і Синтихія, про яких згадує Павло[2]), і той загадковий „супруг" (у грецькім *σύζυγος*), у якім можна бачити або мужа котрої з них, або чоловіка з іменем Сизиґа, а в якім деякі коментатори хотїли бачити навіть жінку сьв. Павла[3]) (слово *σύζυγος* у грецькім може бути мужеського й женського роду, а vocativus маскує ріжницю в родівниках та прикметниках).

Так само, як про ті особи, ми не знаємо нїчого близшого й про Климента, згаданого в звязку з ними. Можемо тілько те

---

1) Див. Tacitus, Annales I, 23; II, 39; XV, 73; Historiae I, 86; IV, 68.

2) Цїкаво, що пізнїйша традиция з таких жінок, згадуваних часто в Павлових листах, робила звичайно мужчин. Так стало ся з визначною проповідницею євангелія Пріскою або Пріскілою, з якої в апокріфічних, але церквою не заборонених реєстрах учеників, звісних під іменами отців церкви Доротея, Гіполїта та Епіфанія, але скомпонованих десь у V—VI віцї, зроблено мужчину Пріска, і про яку в Псевдо-Доротеєвім реєстрі читаємо: „Priscas. Recordatur etiam huius Paulus. Colophonae episcopus fuit". Те саме стало ся з Юнією згаданою Павлом у листї до Римлян, з Апфією згаданою в листї до Филимона і з Еводією згаданою в отсьому місцї. Псевдо-Доротей пише про неї: „Evodus. Meminit etiam huius Paulus. Primus post Petrum apostolum coryphaeum Antiochiae episcopus fuit". Див. Sulpitii Severi Aquitani Historiae sacrae a mundi exordio libri duo, item Dorothei ep. Thyri... De vita prophetarum et apostolorum Synopsis. Coloniae Agrippinae 1573, стор. 298, 299; див. також мої Памятки укр. м. і лїт. том III, стор. 218, 221.

3) Див. E. Reuss, Les épitres Pauliniennes II, 301 (у його виданю La Bible, traduction nouvelle avec introductions et commentaires. Nouveau Testament, troisième partie. Paris 1878).

сказати на певно, що сей Климент, Павлів ученик, був християнин і визначний член филипянської християнської громади. Пізнїйша християнська традиция, так як вона формувала ся в Александрії і загалом у Єгиптї, відки вийшов прототип згаданих висше апокріфічних реєстрів апостолів та їх учеників[1]), навязує виразно до сього уступу Павлового листа і робить Климента Греком і мало що не родовитим Филипянином. Ми знаємо, що Филиппи було перше грецьке і загалом европейське місто, в якому сьв. Павло проповідав і заснував християнську громаду (див. Апостольські Діяния гл. XVII, 11). Отже Псевдо-Доротеїв реєстр, доводячи до шпиля ту саму думку, пише про Климента: „Clemens. Meminit huius Paulus dicens: „Cum Clemente ac reliquis cooperariis meis“. Primus ex gentibus et Graecis in Christum credidit. Sardicae, quae nunc est Triaditza, factus est episcopus“. (Sulpitius Severus, op. cit. 297—298, пор. церковно-славянський текст у моїх Памятках III, 280). В тій традициї нема нїчого неможливого, хоча славянська назва „Трядица“ замісь старої Сардики вказує на її пізне походжене. Та про те в основі сеї вказівки, як і многих иньших подібних, розсипаних по анонїмних та апокріфічних писанях тої доби, міг лежати значно старший місцевий переказ. В усякім разї варто зазначити, що ще і в VI в. істнувала в християнській церкві традиция, яка сего филипянського Климента не ототожнювала з Климентом римським, про якого нам зараз прийдеть ся говорити.

В традициї римської церкви коло половини II в. християнської ери виринає імя Климента, яке від тепер мало заняти дуже видне становище в старохристиянському письменстві, в переказах, леґендах, штуцї. Найстарше сьвідоцтво про нього знаходимо в книзї, що мала дуже велику повагу в старохристиянській церкві, якийсь час навіть зачисляла ся до новозавітного канона, та потім відкинена від нього, значно стратила на своїй популярности. Ся книга, се так званий „Пастирь“ Гермаса, написаний в Римі між роками 144—155 по грецьки. Се трактат зложений з трьох частий: перша містить у собі 5 візий *(ὄρασις)*, друга 12 поручень *(ἐντολή)*, а третя 10 уподоблень *(παραβολή)*; все те буцїм то обявляє Гермасови, незвісному близше римському християнинови, „пастирь“, тоб то об'явлений йому ангел, та велить йому списати се все, передати римській

[1]) Див. про се R. A. Lipsius, Die apokryphen Apostelgeschichten und Apostellegenden. Braunschweig 1883, т. I, стор. 23.

громадї, а зглядно на вжиток усеї церкви[1]). Як бачимо, форма не нова анї загалом, анї в християнській церкві. Навпаки: і в юдаістичній і в гелєністичній лїтературі форма апокаліпси була в ту пору дуже улюблена[2]), тай християнське письменство мало величнїйий взірець тої форми в Апокаліпсї сьв. Івана. Гермасова апокаліпса супротив Іванової виявляє деякі важні відміни, вводить у вступі інтересний образ жінки і загалом натяк на любовний мотив, натяк, що мав 12 сот лїт пізнїйше лягти в основу найвеличнїйшої апокаліпси середнїх віків, Дантової „Божественної Комедиї“. Отже тут у тій вступній части (Візия II) говорить „бабуся“ *(ἡ πρεσβυτέρα)*, що являєть ся персоніфікациєю церкви, до Гермаса: „*Ὅταν οὖν ἀποτελέσω τὰ ῥήματα πάντα, διὰ σοῦ γνωρισθήσεται τοῖς ἐκλεκτοῖς πᾶσιν. γράψεις δύο βιβλαρίδια καὶ πέμψεις ἓν Κλήμεντι καὶ ἓν Γραπτῇ. Πέμψει οὖν Κλήμης εἰς τὰς ἔξω πόλεις· ἐκείνῳ γὰρ ἐπιτέτραπται. Γραπτὴ δὲ νουθετήσει τὰς χήρας καὶ τοὺς ὀρφανούς. σὺ δὲ ἀναγνώσῃ εἰς ταύτην τὴν πόλιν μετὰ τῶν πρεσβυτέρων τῶν προϊσταμένων τῆς ἐκκλησίας*“. (Hilgenfeld, op. cit. III, 12). Се значить: „А коли скінчу всї слова, нехай вони через тебе дійдуть до відома всїх вибраних. Напишеш дві копії і пішлеш одну Климентови, а одну Ґраптї. А Климент вишле (се писанє) дальшим містам, бо до сього він приставлений; а Ґрапта вчитиме (по ньому) вдів і сиріт; а ти в отсьому містї завідоми (про се) старших, що мають провід над церквою“.

Що можна на основі отсього уступа сказати про Климента, згаданого в ньому? З огляду, що місце, в якому відбувають ся події Гермасового твору, означене як римська Кампанія, тобто сільська околиця Риму, можна приняти як безсумнївну річ, що Гермасове писанє по інтенциї „бабусї“ мало

---

[1]) Грецький текст сеї книги віднайдено аж у XIX віцї; я користуюсь виданєм Ґільґенфельда: Novum Testamentum extra canonem receptum, ed. Adolphus Hilgenfeld. Editio altera, Lipsiae 1881. Hermae Pastor graece. Латинський текст друковано часто від XVI в.; виданє Ґалляида (Veterum Patrum Bibliotheca, t. I, Venetiis 1765) повторене у Міня (Migne, Patrologiae cursus completus. Series graeca, t. I, стовпцї 1311—1412).

[2]) Досить буде нагадати юдаістичні візиї: Ісаії, Даниїла, Мойсея, а особливо грецький твір „Малюнок“ *(Πίναξ)* якогось Кебета, що виявляє і в тонї і в деяких поглядах дуже близьке свояцтво з Гермасовим „Пастирем“, пор. C. Taylor, Hermas and Cebes (The Journal of Philology, vol. XXVII. 1900, стор. 276—319). Тайльор доходить до того, що „Малюнок“, уложений для пропаґанди стоічної фільозофії, був не лише взірцем, але й жерелом „Пастиря“.

бути вислане до Риму, значить, там пробував і Климент. Він названий у парі з Ґраптою як пара людий, що мали приділені собі певні функциї в римській церкві. Які-ж се були функциї? Про Ґрапту се сказано досить виразно: вона була настоятелькою (сказати-б по теперішньому) християнської захоронки для вдів і сиріт[1], де заразом мала обовязок навчати початків християнської віри, була по тодішньому діяконіссою. Климента поставлено обік неї як такого, кому було приділено удїляти книг иньшим громадам і загалом вести з ними писемне порозуміне. Певна річ, се мусїло бути в ту пору важне і почесне становище, але висновувати з висше наведених слів, що Климент займав зверхне становище папи, менї здаєть ся, зовсїм не можна. Гермас анї пів слївцем не натякає, щоб становище Климента було висше від становища Ґрапти; що найбільше можна би припустити, що він був пресвитером і мав функцию в родї секретаря або писаря християнської громади в Римі. Коли найновійший католицький історик старохристиянської лїтератури, проф. Оттон Барденгевер, на підставі сих слів заявляє: „Klemens aber wird als Papst dargestellt; er steht an der Spitze der römischen Kirche und hat den Verkehr dieser Kirche mit den auswärtigen Gemeinden zu leiten“, [2] то без допущеня наперед повзятої ідеї про Климентове папство сих слів по просту годї собі пояснити. Аджеж тут нема мови про нїяке авторітативне розпоряджене, про нїяке признане книги канонїчною, а лиш про просте закомунїковане її копій иньшим громадам. Не сказано також анї слова про те, що Ґермас має просити в Климента дозволу або апробати сеї книжки. Тай колиж то атрибутом пап було — вести зносини римської громади з иньшими? З кінцевого реченя в повисшім цитатї, де Гермасови поручаєть ся дати знати старшим чи то пресвитерам сього міста,

[1]) Не треба бачити в тім реченю якоїсь модернїзациї. Подібні институциї, конче потрібні в тодїшнїх великих містах, а особливо в Римі, повнім беззахистних та безробітних пролєтаріїв, рабів і найріжнороднїйших сторонських людий, істнували при християнських громадах ще від перших апостольських часів. Зв. Апостольські Конституциї, що хоч зредаґовані досить пізно (в V або VI віцї), то про те мають у собі богато елементів, звичаїв та поглядів старохристиянської церкви, говорять досить детально про умови, під якими можна було приймати кандидаток до таких інституций (Constitutiones Apostolicae lib. III, cap. I—III) і які мали бути їх функциї (тамже lib. III, cap. VI. IX), див. Migne, Patrologiae graecae t. I, стовпцї 423—435.

[2]) Otto Bardenhewer, Geschichte der altkirchlichen Litteratur. Erster Band. Freiburg i. B. 1902, стор. 568.

що мають провід над церквою, виводить Гарнак щось зовсїм иньше, а власне те, „dass damals die römische Kirche von einem Presbyterkollegium geleitet wurde und wohl Bischöfe besass, dass jedoch ein monarchischer Bischof noch fehlte“.[1]) Проф. Барденгевер перечить сьому висновкови, та не зазначує трудностий, які промовляють против нього в самім текстї. А промовляє по моїй думцї стилїзация, з якої не то що не видно, чи в обох разах говорить ся про одно місто, а радше можна би догадувати ся, що мова тут про два ріжні міста. Бо коли при Климентї ужито слова „пошли“, немов до якоїсь дальшої місцевости, то в другім разї сказано „дай знати в отсе місто“, немов у якусь близьку місцевість, не в Рим. Ґермас, як сказано, не живе в самім Римі. В його найблизшім сусїдстві могло бути якесь иньше місточко, якими густо засїяна була околиця Риму; там очевидно була християнська громада, в якій провід вели пресвитери, і їм мав дати знати Гермас про об'яву, яку одержав від Бога; про устрій римської громади ся остатня фраза по моїй думцї так само нїчого не говорить, як початкова про Климентове папство. І коли проф. Барденгевер наводить анальоґічний випадок з кінця II віку, де зібрані на синодї в Палестинї християне, посилаючи свої ухвали римській громадї, додають: „Подбайте про те, щоб відписи отсього нашого листа були розіслані по всїй церкві“ (див. Eusebii Historia ecclesiastica V, 25), то се не промовляє нїяк анї за Климентовим папством, анї за тим, що веденє такої кореспонденциї з ріжними громадами було атрибуциєю папи, як хоче Барденгевер (op. cit. 568 нота), але зовсїм навпаки; бож Палестинцї зі своїм жаданєм виразно звертають ся до римської громади, а не до тодїшнього папи Віктора.

Та з сим уступом вяже ся ще одно важне питанє, на яке, по моїй думцї, новочасні історики старохристиянської лїтератури не звернули належної уваги. Гермас пише про Климента як про сучасного, як про функціонера римської церкви, що ще сповняє свою службу. Коли він се пише? Я згадав уже висше, що час написаня „Пастиря“ кладуть на роки між 144—155. Чинять се на основі старого уривка реєстру канонїчних книг, який віднайшов і опублїкував Мураторі і який задля сього називає ся Мураторієвим каноном. Сей канон, зложений ще при кінцї II віку, вичисливши книги нового завіта, додає: „Pastorem

[1]) Ad. Harnack, Geschichte der altchristlichen Litteratur bis auf Eusebius, Band II, erster Theil, 175.

vero nuperrime temporibus nostris in urbe Roma Hermas conscripsit, sedente [in] cathedra urbis Romae ecclesiae Pio episcopo fratre ejus; et ideo legi eum quidem oportet, sed publicari vero in ecclesia populo neque inter prophetas completos numero, neque inter apostolos in finem temporum potest".[1]) Значить, коли няти віри сим словам — а на історичну важність та віригідність Мураторієвого канона згоджують ся і католицькі і протестантські вчені[2]), — то виходить, що Гермас був братом папи Пія, який займав римський престіл властне в роках 144—155, що „Пастирь" написаний був тодїж у Римі і що вже незабаром його почали читати прилюдно по церквах чи то між пророцькими, чи між апостольськими книгами. Се остатнє стверджує нам документно один із найстарших дохованих до нашого часу кодексів книг нового завіта, знайдений Тішендорфом у манастирі на Синайській горі, тзв. Codex Sinaiticus, де при кінцї маємо також текст (неповний) Гермасового „Пастиря". Та коли слова Мураторієвого канона правдиві, коли „Пастирь" був писаний за понтіфікату Пія I і говорить про Климента як про сучасного, то сей Климент 1) не міг бути в тім же часї папою, і 2) мусїв жити і бути в Римі що найпізнїйше ще в 144 роцї.

Друге що до часу, далеко важнїйше сьвідоцтво маємо в листї Діонїзия епископа коринтського, написанім коло р. 170 до римського папи Сотера (засїдав на папськім престолї в рр. 166—174) в відповіди на його лист до коринтської громади. Читаємо там ось які слова коринтського епископа: „Сьогодня сьвяткували ми сьвятий день Господнїй і відчитали ваш лист; від тепер раз у раз будемо відчитувати його для свойого напученя, так як і той лист, що давнїйше написав до нас Климент" (сей лист Діонїзия заховав нам Евзебій у своїй Historia ecclesiastica IV, 23). Значить, у ту пору, коло 170 р. істнував лист Климента, писаний із Риму до Коринтян і відчитуваний там що недїлї в церкві нарівнї з канонїчними книгами. І сей лист дійшов до нас. Про його автентичність і про його тотожність з тим, про який говорить Діонїзий, тепер майже нема сумнїву в науцї;

---

[1]) Th. Zahn, Geschichte des neutestamentlichen Kanons II, 1, стор. 1.

[2]) Th. Zahn, Kanon Muratori (Hauck, Realencyklop. der protest. Theol. u. Kirche, Bd. IX, Leipzig 1901, стор. 796—806).

значить, не може бути сумнїву й про те, що його автор, Климент, істнував, жив у Римі перед р. 170 і займав там високе і почесне становище. Та може сей лист, досить просторий документ, дає нам які близші відомости або хоч натяки про особу самого автора і про час, у якім він був написаний?

Отже поперед усього мусимо сконстатувати, що анї в адресї, анї в текстї, анї в закінченю сього листа його автор не названий і загалом про його особу не сказано нїчогісїнько. Се й не диво, лист був соборний, як видно з самої адреси: „Церков божа, що пробуває в Римі, до церкви божої, що пробуває в Коринтї, до покликаних і осьвячених у волї божій через нашого Господа Ісуса Христа“.[1]) Що автором листу був Климент, на се крім згаданого вже сьвідоцтва Діонїзия з Коринту маємо ще й друге, троха пізнїйше сьвідоцтво з II в., а власне сьвідоцтво найстаршого історика церкви Геґезіппа, який у своїй полєміцї против ґностиків, писаній коло 180 р., цитував і ширше обговорював Климентів лист, додаючи при тім, що розрухи і свари серед коринтських християн, які дали привід до написаня сього листа, вибухли були в часї пановання Доміцияна (81—96 по Хр.). Правда, сей твір Геґезіппа не дійшов до нас, та отсей уступ із нього заховав пізнїйший історик Евзебій (Historia eccles. IV, 22), який також часто згадує про сей лист і виразно каже, що він був написаний Климентом *„ἐκ προσώπου τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας“*, від лиця римської церкви (op. cit. III, 38). І тут знов мусимо сконстатувати, що анї адрес, анї текст листа, анї отсе сьвідоцтво Евзебія не дає підстави до твердженя про якесь зверхнє, авторітативне становище Климента в римській церкві. Особа автора в листї не висуває ся анї на хвилину понад загальні упімненя до згоди, до покори і послуху зглядом старших. Тон листа простий, щирий, приятельський, але якогось наказу, якогось поклику на висшість Римлян чи на зверхну власть автора ніде анї тїни. І коли Барденгевер (op. cit. 101) сьвідоцтво Евзебія *„ἐκ προσώπου“* толкує словами „als Vorsteher und Vertreter“, то й сим разом мусимо сказати, що грецький текст і зовсїм згідне з ним сьвідоцтво Єронїма („ex persona Romanae ecclesiae“ Hieronimus, De viris illustribus cap. XV) не дає до такого толкованя нїякої підстави. Навпаки, далеко правдоподібнїйше було би припущенє, що Климент написав сей лист

---

[1]) Грецький текст Hilgenfeld, op. cit. I, стор. 3—68, латинський Migne, Patrol. graecae t. I, стовпець 121—178.

власне як секретарь чи писарь римської громади і висловив у ньому думки усталені на спільній нараді римських християн з приводу коринтських неспокоїв, додаючи від себе хиба стилїзацию та мотивоване поодиноких тез. Здаєть ся, що коли-б автор займав у римській громадї начальне, авторітативне становище і міг наказати щось Коринтянам з власної власти, то мусїв би був зазначити се в листї, держачись тут прикладу апостолів, а не пустив би був свойого писаня анонїмно і не держав би його так наскрізь імперсонально.

Коли чого можна майже напевно догадувати ся про особу автора з Климентового листу до Коринтян, так се хиба ось чого: автор того листу був або з походженя Жид або бодай вихований у жидівській вірі і лише пізнїйше навернений на християнство. Книги, історії, навіть цїлі уступи і фрази старозавітних писань живо стоять у його памяти. Що хвиля він покликаєть ся на старозавітні приклади, цитує старозавітні писаня, говорить старозавітними фразами не зазначуючи їх як цитати, як правдивий вихованець рабінської школи. Розуміеть ся, що й мова автора, хоч загалом проста й ясна, носить виразні слїди того, що він, хоч володїв грецькою мовою, все таки думав по жидівськи[1]).

Троха пізнїйше, та від попереднїх значно відмінне сьвідоцтво маємо в третїй книзї писаня Іренея епископа люґдунського Adversus haereses (гл. III). Ся третя книга Іренеєвого полемічного твору против ґностиків була написана, як доказує Цан, коло р. 185[2]). Хоча сей твір був писаний у Люґдунї, та про те Іреней кілька разів був у Римі (коло 154 і потім 170 р., Zahn, op. cit. 409), значить, нема сумнїву, що він передає нам римську традицию про Климента таку, як вона сформувала ся вже при кінцї другої половини II віку. Подаємо сей уступ у латиньскім текстї (звісно, що грецький орiґінал Іренеєвого

[1]) Див. про се Eberhard Nestle, War der Verfasser des ersten Clemens-Briefes semitischer Abstammung? (Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde des Urchristenthums, herausgegeben von Dr. Erwin Preuschen, Jahrg. I, 1900). Думку, що автор Климентового листу до Коринтян був християнином жидівського походженя, у-перве детально мотивував Ляйтфут (I. B. Lightfoot, The Apostolic Fathers, part I. London 1890), та я сього виданя не маю під рукою.

[2]) Th. Zahn, Irenäus Bischof von Lyon, статя в Alb Hauck, Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche, Bd. IX, Leipzig 1901, стор. 404; пор. йогож Forschungen zur Geschichte des Kanons, Bd. IV (1891), стор. 247—283.

твору, що істнував у рукописах іще в XVII в., не дійшов до нас крім досить численних і просторих цитатів та уривків). „Fundantes igitur et instruentes (у грецькім, розуміється ся, partic. aoristi: оснувавши і устроївши) beati apostoli ecclesiam, Lino episcopatum administrandae ecclesiae (в грецькім: *τὴν τῆς ἐπισκοπῆς λειτουργίαν*) tradiderunt. Hujus Lini Paulus in his, quae sunt ad Timotheum, litteris meminit. Succedit ei autem Anacletus (у гр. *Ἀνέγκλητος*). Post eum tertio loco ab apostolis episcopatum sortitur Clemens, qui et vidit ipsos apostolos et contulit cum eis (*συμβεβληκὼς αὐτοῦς*), et cum adhuc insonantem praedicationem apostolorum et traditionem ante oculos haberet, — adhuc enim multi supererant tunc ab apostolis docti. Sub hoc igitur Clemente dissensione non modica inter eos, qui Corinthi essent fratres, facta, scripsit quae est Romae ecclesia potentissimas (у гр. *ἱκανωτάτην* — дуже просторий) litteras Corinthiis, ad pacem eos congregans et reparans fidem eorum, et annuntians quam in recenti ab apostolis acceperat traditionem". (Migne, Patrol. gr. I, 31—33). Як бачимо, крім звісної вже нам відомости про лист до Коринтян маємо тут нову і дуже важну відомість, що автор того листу був сучасний апостолам, себто Петрови й Павлови, які заснували й упорядкували християнську громаду в Римі, що він не лише бачив їх, але був близький до них (cum iisdem familiariter versatus fuerat, як толкує грецьке *συμβεβληκώς* Валерий — Migne op. cit. 34), і що був третїм по апостолах епископом римським. Належить ся підчеркнути тут два факти: що твір Іренея, в якому знаходимо сей уступ — полємічний і що автор як у цїлім творі, так специяльно і в отсьому уступі з натиском підносить однотяглість і безперервність та нїчим не закаламучену чистоту правовірної Христової науки, яка буцїм то в Римі йшла безпосередно із уст обох чільних апостолів. Та тепер ми знаємо, що апостольський вік християнської церкви зовсїм не був такою іділлїєю, якою малюють його католицькі підручники. З листів Павлових, писаних із Риму, ми можемо бачити, що коло р. 65—6 в Римі були християне з Жидів, які крайне ворожо дивили ся на Павла за його проповідь між поганами та за його нехтоване Мойсейовим законом. „Деякі тут, — пише Павло в листї до Филипян, датованім із Риму з тюрми — що правда, проповідують Христа, але з духом зависти і полєміки... вони роблять се в дусї партийности, думаючи погіршити моє положенє як увязненого" (Филип. I, 15, 17). З иньших сьвідоцтв Павлових ми знаємо, що між Павлом і єру-

салимськими апостолами, отже поперед усього Петром, приходило із за сього до острих конфліктів, і до нас дійшли зовсім недвозначні сліди дуже старої традициї, в якій з боку партії „жидовствуючих", отже Петрових прихильників, Павло називаєть ся „ненависним чоловіком", „ворогом", ідентифікуєть ся з Симоном волхвом, із яким Петро бореть ся побідоносно в Сирії, а нарешті в Римі, ба навіть ідентифікуєть ся з Антихристом[1]). Значить, заснованє римської християнської церкви при згіднім співділаню Петра й Павла мусимо вважати не за історичний факт, а за пізнійшу традицию, яка по вирівнаню і вигладженю тих первісних суперечок силкувала ся затерти їх сліди і a posteriori творити гармонію там, де первісно була незгода й ворожнеча. Лишаю тут зовсім на боці питанє, чи був сьв. Петро загалом у Римі, хоча й тут дуже поважні докази промовляють за тим, що римський побут, епископство і мучеництво Петра належить також почислити до тих пізнійших леґенд, зложених навмисно для витвореня фікциї римського верховенства й римської апостольської правовірности (див. Lipsius, op. cit. т. II ч. I).

З якого жерела зачерпнув свої відомости Іреней? Чи се була устна традиция, чи може писана? Можливе, розумієть ся, одно й друге. Реєстр перших римських епископів міг заховати ся в памяти старших членів римської церкви. Деяке підозрінє будить те, що сказано про Климента. Бо коли про перших двох епископів Іреней крім їх імен не вміє подати нічогісінько близшого, то про Климента він знає, що він „сам бачив апостолів і мав з ними близькі зносини", що „їх проповідь звеніла йому в вухах, а їх перекази мав перед очима" і що „тоді було ще богато людий, які перейняли науку просто від апостолів". Як бачимо, деталї такого рода, які звичайно не переховують ся звиш 100 лїт в устній традициї, а про які знов не легко припустити, щоб чоловік такий тверезий та совісний як Іреней виссав їх собі з пальця. Сама собою насуваєть ся думка про якесь писане жерело, де були представлені ті близькі зносини Климента з апостолами, ті апостольські науки та традициї, які він „мав перед очима" (отже очевидно також писані!). Се жерело не дійшло до нас; воно

---

[1]) Див про се R. A. Lipsius, Die apokryphen Apostelgeschichten und Apostellegenden. Zweiter Band, erste Hälfte. Braunschweig 1887, стор. 28—61; пор. Erwin Preuschen, Paulus als Antichrist (Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde des Urchristenthums, 1901, стор. 161—201.

було написане в первісній формі десь під конець II в. і мабуть було звісне Іренеєви; та на його основі була зложена повість написана нїби самим Климентом, про його молодечий вік, навернене на християнство, подорожі з ап. Петром і поставлене на епископа в Римі, повість, про яку у нас буде мова в слїдуючім роздїлї. Що Іренеєве сьвідоцтво про Климента написане під впливом прототипа сеї повісти, се признає більша часть новійших дослїдників[1]).

Та про те можливо, що й поза тою повістю істнувала в Римі в другій половинї II в. традиция про епископа Климента. Правда, против сього припущеня промовляють цитовані нами давнїйші сьвідоцтва Гермасового „Пастиря", а по части й самого Климентового листу до Коринтян. Натомісь підносить ся з католицького боку заміт, що всї найдавнїйші реєстри римських епископів, починаючи від цитованого висше Іренеєвого, говорять про Климента як про одного з перших епископів чи то пап римських. Се так. Тілько треба додати, що ті реєстри не сягають висше поза 180-ий рік, а до того говорять не однаково. Бо коли Іреней кладе Климента на третїм місцї по апостолах (після Лїна і Аненклєта), то вже в початку III в. в хронїцї Гіпполїта маємо иньший порядок: Климента поставлено перед Аненклєтом, якого тут названо Клєтом. Евзебій у своїй Історії церкви подає Іренеїв реєстр, Епіфаній і Єронїм подають його також, але за прикладом Гіпполїта перемінюючи Аненклєта на Клєта; Августин, Оптат і иньші західні вчителї приймають Гіпполїтовий катальоґ, що в IV в. війшов також у тзв. Лїберіянський реєстр пап (тому, що доведений до Лїберія). В Апостольських Конституциях проявляєть ся тенденция посунути Климента ще далї на зад: тут його зроблено зараз другим римським епископом по Петрі, отже наступником Лїна. Рівнобіжно з тою рухливістю назви Климента в реєстрі йде також роздвоєнє Іренеєвого Аненклєта на дві особи: Клєта й Анаклєта, так що в Ап. Конст. катальоґ найстарших римських епископів виглядає так: Лїн, Климент, Клєт і Анаклєт; у реєстрі Фелїксовім Климент стоїть знов на третїм місцї, але вставлений між Клєта й Анаклєта, у Псевдо-Тертулїяновім Carmen adversus Marcionem Климента поставлено після Клєта й Анаклєта (Uhlhorn, op. cit. 163—164). Новійші дослїдники, як Лїпсіус (Chronologie der römi-

[1]) Див. G. Uhlhorn, Clemens von Rom, стаття в Hauck, Realencyklopädie IV, 164 - 165; George Salmon, Clemens Romanus, стаття в A Dictionary of Christian Biography, literature, sects and doctrines, edited by William Smith and Henry Wace. London 1900, vol. I, 505.

schen Bischöfe), Ляйтфут (Clement of Rome) та Гарнак (Geschichte der altchristlichen Litteratur bis Eusebius) доходять до тої думки, що Іреней мав під рукою писаний реєстр найстарших римських епископів, але писаний не сучасниками, а тілько десь у половинї II віку, за часів Сотера. Тим самим реєстром користував ся в III віці Гіпполіт; на його основі в половинї IV віку був зложений і тзв. Лїберіянський реєстр. Та в такім разї як пояснити ріжницю між Іренеєвим та Гіпполїтовим, а в дальшім рядї й Лїберіянським реєстром? Основуючи ся на текстї сього остатнього згадані вчені твердять, що той первісний, за часів Сотера списаний реєстр крім імен містив також порядкові числа, починаючи від „I, Лїн“ а також записки про те, як довго котрий був епископом; ба навіть, здаєть ся, були там пододавані ще деякі відомости, як ось про Климентів лист, про мучеництво Телесфора, про „Пастиря“, про єретиків Кердона, Валентина та Маркіона й т. и.[1]). Та годї заперечити, що й сей погляд наскакує на значні трудности. Бо що подає Лїберіянський реєстр про тих найдавнїйших епископів? Читаємо там: „Петро був епископом 25 літ, 1 місяць, 9 день; Лїн 12 літ, 4 місяцї, 12 день; Климент 9 літ, 11 місяців, 12 день; Клет 6 літ, 2 місяцї, 10 день; Анаклет 12 літ, 10 місяців, 3 дни“. А коли по думцї Гарнака з того самого старого реєстру, відки взяті отсї числа, взяв також Евзебій свою вказівку, що Климентів лист до Коринтян був писаний за часів Доміцияна, та що Климент умер у третїм роцї Траянового правлїня, знач. 101 р., то вийде, коли держати ся Лїберіянського катальоґа, ось яка хронольоґічна таблиця:

Петро	вмер у серединї	67	р. (13-тий рік Нерона);
Лїн	був еп. до падол.	79	„
Климент	„ „ „ жовтня	88	„
Клет	„ „ „ грудня	94	„
Анаклет	„ „ „ жовтня	106	„

Очевидна річ, що Евзебієві нотатки про Климента до сього реєстру зовсім не підходять. Та візьмім Іренеїв реєстр, де порядок епископів відмінний. Виходить:

Петро	вмер у серединї	67	р.
Лїн	був еп. до падол.	79	„
Аненклет	„ „ „ жовтня	91	„
Климент	„ „ „ вересня	100	„ .

[1]) Adolf Harnack, Geschichte der altchristlichen Litteratur bis Eusebius, Leipzig 1893. Erster Theil, zweite Hälfte, стор. 590.

З сими датами згоджувалось би те, що говорить Евзебій про написанє листу до Коринтян. Але у того самого Евзебія маємо подвійну дату смерти Климента. Бо коли в Історії церкви сказано, що він умер у третім роцї Траянового правлїня, знач. 100 або 101 нашої ери, то в йогож Хронїцї сказано, що Еварист, Климентів наступник, вступив на римське епископство в 95 р. (Dictionary I, 555). Побачимо пізнїйше, відки пішло таке баламуцтво.

Маємо ще одно сьвідоцтво з кінця II в. про Климентове епископство в Римі. В своїм полємічнім творі „De praescriptione haereticorum“, писанім коло 199 р., згадує про се славний африканський отець церкви Тертулїян. Та треба признати, що його згадка (Romanorum ecclesia Clementem a Petro ordinatum edit — De praescr. haer. cap. 32) стилїзована досить скептично; Тертулїян подає се як твердженє римської церкви при кінцї II в., але не як безсумнївний факт, признаний усею церквою і певний у його власних очах. Тертулїянова нотатка важна як сконстатованє, що при кінцї II в. в Римі була традиция про Климентове папство і про його настановленє сьв. Петром; але покликати ся на Тертулїянову нотатку як на доказ дійсної історичности сього тверджeня по моїй думцї нїяк не можна. Із Тертулїянової стилїзациї годї догадуватись, чи про сю римську традицию він дізнав ся устно, чи взяв її з якогось писаного жерела; одно можна сказати, що коли й було в ту пору яке писане римське жерело в родї здогадного Сотерового реєстру перших пап, то воно поза обсягом римської церкви, а специяльно в Африцї, не мало нїякої особливої поваги, а навіть не було загально звісне. Загалом кажучи, католицька, специяльно римська традиция про Климента римського в другій половинї II в. досить непевна і повна суперечностий. Гіпотеза про сучасність Климента з апостолами і настановленє його епископом римським ще самим Петром у звязку з твердженєм про дату написаня його листу до Коринтян у р. 95 і про його смерть у р. 101 розбиває ся на хронольоґічних трудностях, бож поставлений епископом у 67 р. Климент був би мусїв бути ним аж до 100, знач. цїлих 33 роки. Щоб обминути ті ріжні трудности, пізнїйші церковні письменники робили найріжнїйші проби погодженя суперечностий. Одні велїли Лїнови вмерти ще за житя Петра або бути епископом у Римі ще перед Петром (про се дивись у дальшій главі), а по його смерти буцїм то апостол поставив своїм наступником Климента; другі, бажаючи уратувати Евзебієву дату Климентової смерти,

заставляли його зі скромности відступити своє місце Аненклєтови і аж по його смерти обняти епископський престіл; иньші веліли йому по 9 лїтах епископованя знов усунутись із престола. Детально входити в мотиванє тих комбінаций не варто; яко пізні спекуляциї вони не мають у собі вартости анї для історика церкви, анї для історика Климентової леґенди.

Збираючи до купи те, що подано доси, ми можемо сказати:

1) Климент, про якого згадує сьв. Павло в листї до Филипян, не має нїчого спільного з Климентом Римським.

2) Климент згаданий у „Пастирі" Гермаса — сучасник Гермаса, отже жив у Римі коло р. 145, не був папою і не може вважати ся ідентичним з Климентом, який буцїм то був епископом римським за Доміцияна.

3) Климент, автор листа до Коринтян, міг бути той сам, про якого згадує Гермас, та правдоподібно не був епископом, а тим менше папою.

4) Перша звістка про Климента-епископа появляєть ся не ранїйше як у 185 р. у Іренея, взята правдоподібно з устної традициї римської.

5) Звістка тогож Іренея про Климента, безпосереднього ученика апостольського, що повстала мабуть на основі прототипу тзв. Псевдоклиментин, мотивуєть ся у Іренея його полємічною тенденциєю, але не має історичної підстави.

Значить, не маємо основи твердити, що Климент Римський не був історичною фіґурою; можемо навіть з абсолютною певністю сказати, що він був автором листа до Коринтян, що займав досить видне місце в римській церкві, так що його імя звісне було сучасникам також у Коринтї, — але поза сим нїчого більше.

III. Повість Псевдо-Климента.

В р. 95 нашої ери стала ся в Римі пригода, сензацийна навіть як на ті часи, що ще не так давно виділи Нерона з його безумними вбійствами найблизших йому членів власної сїм'ї. Братанок давнїйшого кесаря Веспазіяна, кузен тодїшнього кесаря Доміцияна, Тит Флявій Клеменс, женатий зі своєю кузинкою Флявією Домітіллею, найблизший до кесаря і конзуль того року, зараз по скінченю свойого конзульства був арештований, разом з жінкою кинений до вязниці, поставлений перед суд і признаний винним у якімсь тяжкім злочинї. Його зараз же покарано смертю,

а його жінку вислано на вигнане на один із відлюдних островів на Середземнім морі, Пандатерію чи Понтію, де вона пробула кілька літ. Сей факт описували сучасні історики; про нього говорить Светоній (Domitianus, cap. XV), згадує Діо Кассій та його пізнійший епітоматор Ксіфілін; розуміеть ся, що про нього говорять по свойому й історики християнської церкви.

Щож се був за злочин, за який засуджено Флявія Клеменса? Светоній говорить, що се був злочин „атеізму", а Діо Кассій подає близше, що се був „юдаізм". Одно й друге можна би витолковувати на одно, а власне на християнство, бо-ж безбожним з римського погляду був усякий, хто не признавав і не шанував римських богів. Само припущене, що християнство вже в ту пору могло мати своїх прихильників у найвисших сферах римської арістократії і навіть при цїсарськім дворі, не мало би в собі нїчого неправдоподібного; ми знаємо, що вже сьв. Павло згадує про таких тайних християн при цїсарськім дворі — певне з разу лише між невольниками та слугами. Але що до християнства Флявія Клеменса заходять поважні сумніви. Вже Светоній дає до пізнаня, що його погубила не так власна вина, як радше Доміциянова підзорливість і що його засуджено „tenuissima ex suspicione", на основі зовсїм марного підозріня. Найстарша християнська традиция з кінця І і половини II в. не знає нїчогісїнько про такого визначного члена християнської церкви, яким мусїв би бути римський конзуль, кузен кесаря, і не згадує його в числї мучеників, хоча фантастичних мучеників-християн, навіть у Нероновій сїм'ї, накомпоновано потім не мало. В кінцї варто зазначити, що дім Флявіянської сїм'ї, перероблений у III—IV віцї на християнську церков, по части заховав ся й доси, а розкопи його нижнїх частей показали, що в ньому містила ся перед тим сьвятиня Мітри (Uhlhorn, op. cit. 166). Се дуже сильно підкопує гіпотезу про християнство Клеменса і його жінки Домітіллї.

Найстарша християнська (радше сказати, ґностична) леґенда, в якій згадуєть ся про сей факт, також не каже нїчого про християнство конзуля. Ся леґенда, се тзв. Акти Нерея й Ахілея. Оповідаєть ся там, що християне Нерей і Ахілей були „eunuchi cubicularii" у Домітіллї, яка була дочкою Плявтіллї і разом зі своєю матїрю приняла хрещене від ап. Петра. Та пізнїйше, коли померла її мати, вона якось призабула Христову науку, любила строї й забави і готовилась вийти замуж за Авреліяна, сина конзуля римського. Тодї Нерей і Ахілей, що були разом з її

матїрю охрещені від сьв. Петра, розбуджують у нїй запал віри і погорду до роскошів сьвіта і ведуть її до Климента, що тодї був у Римі епископом. „Ми знаємо, — кажуть вони до нього — що консуль Клеменс був рідним братом твойого батька. Його сестра Плявтілля взяла нас за слуг“. Вони приводять до нього Домітіллю, і та просить Климента, щоб посьвятив її в черницї. Климент чинить се не без ваганя, бо знає, що се буде причиною мучеництва її й його. І справдї Аврелїян, віділхнений Домітіллею, підмовляє проти неї кесаря, який велить вивезти її на остров Понтію. Нерей і Ахілей ідуть на вигнанє разом із нею, але Аврелїян швидко потім прибуває на остров як цїсарський намістник, велить ухопити обох евнухів і бити їх, а потім передає їх Мемнієви Руфови, а сей помучивши їх велїв повідрубувати їм голови. Аврелїян велить перевести Домітіллю на остров Тарраціну, та коли й там його намови не могли схилити її до подружя з ним, велить запалити хату, в якій вона була увязнена разом з двома товаришками, і вони гинуть у огнї[1]).

Що ті акти Нерея й Ахілея були зложені значно пізнїйше від описуваних подїй і зводять до купи уривки темної вже та баламутної традициї, се видно при невеличкій застанові. Якіж се традициї? Отже поперед усього консуль Клеменс хоч і згадуєть ся принагідно, то він анї не муж Домітіллї, лише її вуйко, анї не ідентичний з Климентом епископом, лише його стрийко, анї не християнин. Про смертну кару того консуля нема згадки, та в усякім разї подїї з Домітіллею відбувають ся значно пізнїйше по його смерти; значить, і Климент жиє десь у першій половинї II в., не в кінцї I. Домітілля з жінки консуля Клеменса зроблена його сестріницею і панною; вона терпить за те, що не хоче вийти замуж за консулевого сина. Чи і що потерпів епископ Климент за те, що посьвятив її в монахинї, акти не говорять, хоча Климент сам висловлює там побоюванє, що посьвяченє Домітіллї стягне на нього кару. Значить, про Климентове мучеництво автор не знає ще нічого певного.

З якого часу походять ті акти? Нема сумнїву, що помішано в них деякі старші традициї з новійшими видумками. І так історик церкви Евзебій у Хронїцї під р. 95, покликуючи ся на римського історика Бруція, каже, буцїм то він писав про „Flaviam Domitillam, Flavii Clementis consulis ex sorore neptem, in insulam Pontiam relegatam, quia se christianam testata fuit“. Що се за

[1]) Acta Sanctorum Maji, t. III, Antverpiae 1680, стор. 4—16

історик Бруцій — не знаємо; для нас важно те, що Евзебій уважав Домітіллю християнкою. Та здаєть ся, що традиция про її християнство й сьвятість повстала не швидше як у III віцї, бо тодї, а не скорше її іменем названо одно підземне кладовище, розслїджене аж у наших часах і звісне під назвою coemeterium Domitillae ac sanctorum Nerei et Achillei. Се кладовище при via Ardeatina, засноване коло половини II в., було зразу, здаєть ся, поганською гробницею якоїсь римської сїм'ї: цегли в передсїнку мають витиснені на них дати з років 123 і 137 нашої ери, тай у серединї головного ходу „стїнна декорация має ще наскрізь клясичний характер без ніяких натяків на християнські мотиви. Тілько в сусїднїх хідниках стрічаємо малюнки без сумнїву християнського змісту" [1]). Знайдений у тій катакомбі останок різьби, де було представлене мучеництво сьвятого, з підписом ACILLEVS, походить із кінця IV або початку V віку[2]). Але ся катакомба дає нам іще одну вказівку для означеня терміну a quo повстаня нашої леґенди. Отже в нїй знайдено вирізану на мармуровій плитї віршовану епітафію сьвятих Нерея й Ахілея, уложену папою Дамазом, що вмер 384 р. Бачимо в нїй зовсїм відмінну традицию про Нерея й Ахілея: вони були преторіяне за часів Нерона і в часї переслїдуваня християн сповняли службу катів, наслїдком якогось чуда увірили в Христа, охрестили ся і втекли з царської служби; аж пізнїйше, за часів Траяна понесли мученицьку смерть (Detzel, op. cit. 18). Значить, іще при кінцї IV в. істнувала леґенда про Нерея й Ахілея зовсїм окрема від леґенди про Домітіллю і не звязана з нею; може власне аж уміщенє їх мощів у катакомбі Домітіллї й уміщенє там Дамазової надписи дало привід до злученя обох леґенд разом. В такім разї a posteriori, десь аж у V віцї з обох преторіян зроблено евнухів — одиноко можливих сторожів дївицтва Домітіллї, а фіґуру Климента-епископа взято з дуже вже тодї розширеної традициї, що виросла з иньшого кореня.

В усякім разї факт покараня Флявія Клеменса, конзуля римського в 95 р., як також мотив того покараня, дуже живо заняли фантазию ріжних людий і зробили ся темою ріжних леґенд. Десь у другій половинї II в. повстає в крузї секти тзв. Ебіонїтів

---

[1]) Fr. X. Kraus, Geschichte der christlichen Kunst. Erster Band. Freiburg in Breisgau, стор. 50—51.

[2]) Heinrich Detzel, Christliche Ikonographie, zweiter Band, Freiburg in Br. 1896, стор. 18.

оповіданє про наверненє члена цісарської сім'ї на християнство, доконане не Павлом, але Петром, отже в дусї строгого захованя жидівських церемонїй і старого закона. Головним репрезентантом того напряму, єдино леґальним наступником і найлїпше в справах віри поінформованим учеником Петровим робить ся син того знатного Римлянина, Климент. Він, навернений Петром на християнство, супровожає його в його подорожах, списує його диспути з Симоном волхвом і його розмови з учениками; його Петро перед своєю смертю ставить своїм наступником на римськім епископстві. Дві річи могли дати привід до такого змішаня Климента, римського духовного і автора листу до Коринтян, з Флявієм Клеменсом, конзулем римським і свояком цїсарським: поперед усього звістка, що Клеменс був покараний за те, буцїм то жив „more Judaico", а друге те, що лист до Коринтян, як ми бачили, стоїть непохитно на поглядах старозавітного сьв. Письма. Одно й друге зближало ті обі постати до Ебіонїтів і могло дати привід до перенесеня їх поглядів та вірувань із другої половини II в. в першу половину I віку, в часи апостольські. На тій основі повстав десь у Сирії завязок тої сильно розгалуженої, заплутаної і доси ще в значній мірі темної лїтератури, яку новійша наука називає Псевдо-Климентинами. Черпаючи з ріжних жерел, перероблювані, доповнювані та скорочувані в ріжних часах і в ріжних цїлях Псевдо-Климентівські писаня являють ся одним із найтвердших горіхів для лїтературно-історичної критики, а то тим більше, що й сам текст їх дійшов до нас далеко не в повній і не в чистій формі. Головні твори, що входять у склад сього циклю, ось ті:

1. Лист апостола Петра до Якова брата Господнього, епископа єрусалимського, в якім Петро просить Якова, аби прислані йому отсе книги його проповідий заховав у тайнї. Ніби додаток до сього листу читаєть ся приписка, де оповідаєть ся, що Яков і єрусалимські пресвитери присягою зобовязали ся заховати в тайнї документи *(διαμαρτυρία)* одержані від Петра.

2. Лист Климента Римського до того-ж Якова в Єрусалимі, де коротко згадано про смерть Петрову і про те, що Петро перед смертю настановив його, Климента, епископом римським і своїм наступником, дав йому вказівки, як кермувати церквою, і специяльно ще дав йому порученє, вислати Яковови оповіданє про своє житє, аби сей міг переконати ся, що Петро зробив своїм наступником чоловіка вповні гідного. Климент сповняє сей заповіт апостола і посилає Яковови свій житєпис разом з витягом

із Петрових проповідий, яких повний текст Яков одержав був іще давнїйше, за житя Петрового.

3. Безпосередно з тим листом лучить ся той твір, про якого висилку говорить ся в листї і який відповідно до того й називаєть ся „Климентів витяг із подорожних проповідий Петрових“ *(Κλήμεντος τῶν Πέτρου ἐπιδημίων κηρυγμάτων ἐπιτομή)*. Сей твір, захований лише по грецьки в двох неповних рукописах, поділений на 20 гомілїй, і для того називаєть ся в науцї коротко Гомілїями.

4. Анальоґічний „Гомілїям“, але богато де в чому не схожий з ними другий твір, що заховав ся нам лише в латинськім текстї, а власне в перекладї доконанім Руфіном Аквілейським (жив 345—410) пз. Recognitiones. У передмові до сього перекладу Руфін заявляє, що вже в його часах були дві редакциї а навіть дві ґрупи книг (duas editiones haberi et duo corpora esse librorum) пз. *Ἀναγνώσεις*; оповіданє в них богато де в чому згідне, але зрештою заходять значні ріжницї. Перекладаючи грецький текст одної з тих редакций, Руфін силкував ся дати вірний образ оріґіналу, але деякі уступи доґматичного змісту, які вважав інтерполяциями пізнїйших єретиків, він пропустив (Migne, Patrol. gr. I, 614—615).

5. Три пізнїйші витяги, зроблені з писань названих висше під ч. 2, 3 і 4, з додатком пізнїйших оповідань про мучеництво Климентово. Ті витяги заховали ся лише по грецьки; один із них опублїкований був іще 1555 р. Турнебом; у латинськім перекладї у Котелєра та Міня (Migne, op. cit. 1074—1120) він має титул „Clementis episcopi Romani de actibus, peregrinationibus et praedicationibus sancti apostolorumque principis Petri Epitome, in qua ejusdem Clementis vita continetur, ad Jacobum Hierosolymorum episcopum“. Два „витяги“ по грецьки опублїкував 1859 р. Дрессель (Clementinorum Epitome duo... cura A. R. M. Dressel. Lipsiae 1859); третїй, про який Котелєр каже, що він „longe a praecedentibus est auctior“ і містить ся в однім паризькім рукописї, здаєть ся, доси жде публїкациї. Метою сих витягів було, подати на основі давнїйших Псевдо-Климентин заокруглене оповіданє про Климента та про Петрові подорожі, пропускаючи широчезні теольоґічні диспути та навчаня. Таку саму ціль мали також два арабські витяги з Гомілїй і Рекоґнїций, зроблені мабуть незалежно від грецьких витягів і опублїковані разом з анґлїйським перекладом у збірцї

Джібзона (M. D. Gibson, Apocrypha Sinaitica, London 1896)[1]).

6. В початку V в. зроблена була сирийська компіляция з Гомілій і Рекоґніциий, що заховала ся до нашого часу в рукоп. з 412 р. (Bardenhewer op. cit. I, 357—358; A. Baumstark, Die Petrus- und Paulusakten in der litterarischen Überlieferung der syrischen Kirche. Leipzig 1902, стор. 25—26).

Не маючи анї змоги анї потреби вдавати ся в детальне обговорюванє цїлого сього циклю писань, яких теольоґія зрештою зовсїм байдужна для мети мойого дослїду[2]) і які надто переважно лишили ся незвісні нашій старій Руси, я зупинюсь лише на тій романїчній нитцї, якою в Гомілїях і Рекоґнїциях звязані безконечні теольоґічні диспути та проповіди, тоб то на повісти про житє Климента й його рідні. В тій повісти маємо першу формацию Климентової леґенди, що мала незвичайно великий вплив на пізнїйші віки. В нїй ми мусимо шукати відповіди на питанє, чому така маса пізнїйших писань у старій християнській церкві, особливо канонїчно-правних та апокаліптичних, являєть ся під назвою Климента — згадаю лише пять листів званих „Epistolae Decretales“ (Migne, op. cit. I, 297—292), Апостольські Конституциї в 8 книгах (тамже 335—592), Канони Апостольські, другий лист до Коринтян, апокаліпсіс сьв. Петра і т. и. (див. Harnack op. cit. I, 212—231; 777—780). Се оповіданє дійшло й на нашу Русь досить давно; здаєть ся, що одна грецька Ἐπιτομή була перекладена на нашу мову ще в перших часах староруської лїтератури; текст її, скілько знаю, доси неопублїкований, був у XVII в. втягнений московським митрополїтом Макаріем у його Великі Четї Минеї під днем 25 падолиста. Тут найшов його наш письменник Дмитро Туптало (пізнїйший Димитрій Ростовський) і скорочуючи до розмірів звичайного „жития“ та порядкуючи матерію відповідно до біоґрафічної схеми, зложив із нього своє „Житіе и стра-

[1]) Цитую з Барденгевера op. cit. I, 358.

[2]) Богата лїтература сього предмету подана в цитованих уже працях Дресселя (стор. IV—V, давнїйші письменники), Ульгорна (Hauck, Realencyklopädie für protest. Theologie und Kirche, Bd. IV, стор. 171—179), Гарнака (Ad. Harnack, Geschichte der altchristlichen Litteratur bis Eusebius, Bd. I, 212—231); George Salmon, Clementine literature (Smith and Wace, A Dictionary of Christian Biography, vol. I, 567—578); Bardenhewer, Geschichte der altkirchlichen Litteratur, Bd. I, 351—363.

даніе священомученика Климента Папы Римскаго“, уміщене під тимже днем у його Четї Минеї[1]). Що взірець, із якого Димитрій переробив своє оповіданє, відповідав текстови якоїсь редакциї грецької „'Επιτομή“, а не грецькій книзї „Гомілій“ анї латиньским „Рекоґнїциям“, се видно з того, що в марґінальній нотї свойого оповіданя Димитрій виразно каже: „Отъ посланія Климентова ко Іерусалимскому Патріарху“, а власне „'Επιτομή“ має форму листу Климента до Якова, коли тимчасом на вступі Рекоґнїций сього листу нема, а в „Гомілїях“ лист відділений від тексту „гомілій“, у яких містить ся в ріжних місцях розкинене оповіданє. Видно се далї з того, що в нашім оповіданю батько Климентів називаєть ся Фавст, коли тимчасом у Рекоґнїциях він названий Фавстинїяном, а його молодший син Фавстом. Нарештї є деякі уступи, де наше оповіданє ріжнить ся і від Рекоґнїций і від Гомілій, а згоджуєть ся лише з Епітоме.

Думаю, що не зможу дати лїпше понятє про ту форму Климентової леґенди, яку вона приняла в тих Псевдо-Климентинах, як коли подам тут перекладом оповіданє Димитрія, зазначуючи при кождім уступі в нотї відповідні глави „Гомілій“, „Рекоґнїций“ і „Епітомів“, та при тім звертаючи увагу на повсякчасні ріжницї між оповіданями сих ріжних редакций.

1. „В славнім і великім городї старім Римі був один славний і високого роду чоловік на імя Фавст, що вів своє походженє від дому давнїх царів римських; він мав жінку на імя Маттідію, що була також із царського роду, своячку Августа і Тиберія, кесарів римських, яку сам кесарь дав за жінку Фавстови. І були вони обоє невірні, належні до ідольської служби. Мали вони дїтий: насамперед двох синів разом, близнюків, і назвали одного Фавстином, а другого Фавстінїяном; потім мали третього сина, і назвали імя йому Климент[2]).

2. „Та був брат у Фавста, злих обичаїв і безсоромний перелюбник. Сей бачучи велику красу жінки Фавстової, закохав ся в ній і спокушав її на перелюбство. Вона-ж бувши чистою не хотїла сквернити мужнього ложа і знеславити такою поганю честь свойого дому, тим то й відпихала від себе всяким робом того перелюбника. Та не бажаючи робити йому скандалу, не гово-

---

[1]) Див. Книга житій святыхъ на мѣсяцъ ноемврій, ч. II, к. 122—131.

[2]) Отсе оповіданє, вложене в уста Климента, містить ся в Гомілїї XII, гл. 8, в Рекоґнїциях кн. VII, гл. 8, в Епітоме (обох) гл. 76.

рила про се нікому, навіть свойому мужови, боячись, щоб про них не пішла лиха слава між людьми і щоб не знеславив ся їх дім. Довгий час він переслїдував її просьбами й погрозами, щоб прихилила ся до його нечистого забагу. Та Маттідія бачучи, що не може инакше позбути ся його, коли не усуне ся з його очий і сусїдства, надумала ось що. Одного разу мовила до свойого мужа таке: „Дивний сон бачила я сеї ночи, пане мій. Привидїв ся менї якийсь поважний і старий муж, немов який бог і сказав до мене: „Ти і два твої сини близнюки коли не вийдете з Риму на десять літ, то страшною і несподїваною смертю згинеш разом з ними“. Почувши се Фавст, муж її, злякав ся і богато думавши та радивши над сим згодив ся вислати її з Риму на десять літ мовлячи: „Краще, щоб моя кохана жінка з дітьми була жива, хоч і на чужині, ніж мала би тут умерти швидко наглою смертю“. І приготовивши корабель та прилагодивши все потрібне, відправив її до Греції, до Атен з двома синами близнюками Фавстином і Фавстініяном і зі слугами та служницями і з богатим добром, і велїв їй у Атенах віддати обоє дітий учити ся грецькій мудрости. І так розлучили ся одно від одного з невимовним жалем і рясними сльозами: Маттідія з двома синами відплила кораблем, а Фавст з наймолодшим сином Климентом лишив ся в Римі. Коли-ж Маттідія кілька день плила по морі, зірвала ся в морі сильна буря і зняли ся великі хвилї; вітром і хвилями занесло корабель у невідому сторону, він розбив ся о півночи і всї потопили ся. Та Маттідія, кидана бурхливими хвилями, була викинена на камінь на якімсь острові проти міста, що звалось Антандрос і лежало в Азийськім краю: вона безутїшно ридала за своїми втопленими дітьми і з гіркого жалю хотїла знов кинути ся в море. Та люди того краю, бачучи її голу, як тяжко плакала і жалібно стогнала, змилували ся над нею і взявши до свойого міста дали їй одежу, а деякі гостинні жінки прийшовши до неї потїшали її в риданю; кожда повідала про нещастя, які бували з нею, і тим давали їй невеличку розраду в її смутку. А одна між ними оповідала мовлячи: „Мій муж був моряком ще дуже молодим і втонув у морі, а я лишила ся молодою вдовою і не один хотїв женити ся зо мною в-друге; та я кохаючи свойого мужа ще й по смерти, волїла лишити ся вдовою. Отож коли хочеш, жий зо мною разом у моїм домі, будемо обі разом годувати ся працею своїх рук“. Маттідія й пристала на її раду і замешкавши в її домі трудила ся працюючи

своїми руками і таким способом заробляючи собі на прожиток, пробула в такім убогім станї 24 роки[1]).

3. „Дїти-ж її Фавстин і Фавстінїян при розбитю корабля також божим промислом лишили ся живі: бо побачивши їх морські розбійники, що в ту пору нагодились там, узяли їх у свій човен і завізши до Кесарії Стратонїйської продали їх однїй панї, що мала на імя Юста, і ся вигодувавши їх замісь дїтий віддала їх учити ся в школу. І навчивши ся всякої грецької премудрости вони почули проповідь Христового євангелия і принявши сьвяте хрещенє зробили ся товаришами сьвятого Петра[2]).

4. „А Фавст, їх батько, живучи в Римі з Климентом, не знав нїчого про нещастя, які трапились його жінцї й дїтям. Коли минув рік, він післав деяких своїх слуг до Атен розвідати, як живе його жінка і як дїти? Послав також через них не мало й скарбу, та вони пішли і не вернули більше. Та на третїй рік він дуже засумував, не маючи нїякої вісти про жінку й дїтий, і післав иньших слуг до Атен з потрібними засобами. Вони побувши там не найшли нїкого і четвертого року вернули та розповіли, що зовсїм не найшли своєї панї в Атенах і нїхто там не чував про неї і анї слїду нїякого не найшло ся і так само не могли віднайти анї одного зі своїх товаришів анї хоч би чути про них. Се почувши Фавст упав у великий смуток і плакав гірко. І в римськім краю обійшов усї пристанї розпитуючи моряків, чи не видїв або чи не чував хто про його жінку з дїтьми? або чи бодай трупа жінки з двома синами не найшов хто при морському березї? Та не дізнав ся нїчого нї від кого. Ось він приготовивши корабель, узявши декількох слуг та дещо маєтку, подав ся сам шукати своєї дружини і любих дїтий, а Климента,

---

[1]) Сей уступ, вложений в уста Маттідії, має ть ся в Гомілії XII, гл. 15—17; (тут і в иньших ред. місцем подій являє ть ся островець Арад, що лежить близько сирийського берега напротив місточка Антараду); у Реконґнїциях се оповіданє має ть ся в кн. VII, гл. 15—17; в Епітоме гл. 83—85. Про 24-лїтнїй побут Маттідії в тім місцї тут нема згадки. Тільки в деяких грецьких рукописах Епітоми місцем подій являє ть ся Антарадос (див. Clementinorum Epitome duo ed. Dressel, стор. 52 та Migne, op. cit. 767-768 нота), із якого мб. славянський перекладач зробив Антандрос.

[2]) Отсе оповіданє вложене в уста Фавстина, прозваного пізнїйше Никитою, маємо в Гомілії XIII, гл. 7—8, в Реконґнїциях кн. VII, гл. 32—33, в Епітоме гл. 104—105; зі змісту тих роздїлів наш текст пропускає оповіданє про первісну належність братів до секти Симона волхва.

наймолодшого сина з рештою вірних слуг лишив дома при науці. І об'їхав мало не весь сьвіт, морем і сушею, довгі роки шукаючи своєї дружини, і не найшов. І вже стративши надію на них жалував сього дуже і з гіркої гризоти не хотів уже навіть вертати домів, уважаючи собі неправедним ділом користувати ся сьвітовим добром без улюбленої подруги, до якої почував велику любов за її велику чистоту. Отож занехаявши всю честь і славу сьвіта він блукав по чужих країнах як який жебрак і нікому не говорив про себе, хто він такий[1]).

5. „А молодий Климент, дійшовши повних літ і добре пізнавши всї філософічні науки, знаючи, що не має ні батька ні матери, все був сумний: бо вже минав 24-тий рік, від коли мати, а 20-ий, від коли батько вибрали ся з дому; і стративши надію на їх житє він сумував по них як по покійних. Та роздумуючи й про свій конець, що всьому приходить смерть і ніхто не знає, де дінеть ся по смерти, чи є яке иньше житє по отсім короткім житю, чи ні, — про се роздумуючи все ходив заплаканий і ніякими сьвітовими розривками не хотів утїшати ся, але все являв ся засумований і понурий на лиці і зітхав важко. Та ось прочувши про прихід Христа на сьвіт забажав розвідати про се на певне. І трапило ся йому розмовити ся з одним чоловіком дуже розумним, який і сказав йому, що Син Божий прийшов до Юдеї проповідуючи всім вічне житє, коли житимуть відповідно до волї його Отця, який післав його, і всім, хто його послухає, обіцяв невимовне добро в будущому віці; а ті, що відсахнуть ся від нього і не приймуть його науки, будуть вічно мучити ся в огняній долині. Се почувши Климент розгорів невимовним бажанєм ще докладнїйше розвідати про Христа і про всю Христову науку. І ось покинувши свій дім з усіми богатствами, взявши з собою вірних слуг і набравши доволї гроший сїв на корабель і відплив до жидівського краю. Та морською негодою занесений вітром до Александрії найшов там сьвятого апостола Варнаву і залюбки слухав його науки про Христа[2]).

[1]) Отсе оповіданє вложене в уста Фавста, маємо в Гомілії XII гл. 9—10, в Рекоґніциях кн. VII, гл. 9—10, в Епітоме гл. 77—78. З деталїв поданих у грецьких і латинських текстах наше оповіданє пропускає те, що Климентови в часї від'їзду батка було 12 літ і що від того часу аж до його віднайденя минуло 20 літ.

[2]) Отсе оповіданє, вложене в уста Климента, в тій формі маєть ся лише в Епітоме обох редакций на самім початку, хоча в далеко ширшім текстї (гл. 1—13) — найлїпший доказ, що Димитрій не черпав анї із

6. „Потім відплив до Кесарії Стратонїйської, найшов сьвятого апостола Петра й охрещений від нього супроводжав його з иньшими учениками, між якими були й два брати його Фавстин і Фавстінїян; але він не знав їх, та й вони не могли пізнати його, бо дуже ще малими розстали ся з собою і не тямили один одного з лиця[1]).

7. „Але йдучи до Сирії Петро вислав навперед себе Фавстина і Фавстінїяна, а Климента лишив при собі, і всївши на корабель плив морем. А пливучи апостол розпитував Климента про його рід; а він усе докладно розповів йому, якого він високого роду, і як його мати задля якогось сонного привиду віддалила ся з Риму з двома малими синами, і як по чотирьох роках батько вибравши ся відшукувати їх не вернув ся і отсе вже двацятий рік не чути про нього нїчого, і як він думає, що його родичі й брати померли. А Петро слухаючи його оповіданя був дуже зворушений[2]).

Рекоґнїцию анї з Гомілїй, а власне з Епітоме. В Рекоґнїциях оповідаєть ся, що Климент зустрів ся з Варнавою в Римі, здибавши його раз на площі, де він зібраній купі народу голосив вість про прихід Христа. Климент оборонив його він хитрих запитів фільозофів та насьміхів юрби Греків (turba Graecorum), гостив його в своїм домі, а коли Варнава вибрав ся з поворотом до Палестини, Климент кілька день пізнїйше поплив і собі-ж туди і заплив просто до Кесарії. Про побут Климента в Александрії тут не згадуєть ся, див. Рекоґн. кн. I, гл. 1—11. В Гомілїях Климент оповідає, що за часів Тиберія одного року в осени здибав у Римі якогось неназваного християнина, що на ринку голосив вість про Христа; про насьміхи юрби над ним анї про розмову з ним Климента не згадано нїчого. Кл. їде до Палестини, але загнаний вітром до Александрії там знайомить ся з Варнавою обороняючи його від насьміхів фільозофів, та не має часу розмовити ся з ним, бо сей зараз виїжджає до Кесарії.

[1]) Сей уступ доданий самим Димитрієм на основі натяків у ріжних главах Псевдо-Климентин. І так про приїзд Климента до Кесарії та його познайомленє з Петром говорить Епіт. гл. 14—15, Гом. I, гл. 15—16; Рекоґн. кн. I, гл. 12—13; про Никиту й Аквілю в числї иньших 16 учеників Петрових згадує ся без жадних натяків на їх властиві імена й свояцтво з Климентом у-перве Епіт. гл. 20, Гом. II, гл. 1, Рекоґн. кн. II, гл. 1 і потім часто. Для упрощеня оповіданя Димитрій зовсїм не згадує про те, що Климентові брати серед учеників Петрових з разу мали иньші імена, під якими були виховані й які надали їм розбійники, а власне Никита й Аквіля.

[2]) Знов коротенький витяг із того, що широко говорить ся в Псевдо-Климентинах. Зараз на початку у Димитрія неясність, що Петро з Кесарії йшов до Сирії і мусїв плисти кораблем, коли тимчасом Кесарія була головним містом Сирії. В Псевдо-Климентинах Петро в погонї за

8. „В ту пору божим промислом пристав їх корабель до того острова, на якім була Маттідія, мати Климентова. І вийшли деякі з корабля до міста, щоб накупити чого було треба, а з ними вийшов і Петро, а Климент лишив ся в кораблі. І коли йшов Петро до міста, побачив стареньку Маттідію, що сиділа при брамі і просила милостині, бо вже не могла годувати ся своєю працею, бо руки її були послаблі; оттим то вона просила милостині і нею кормила себе і другу бабусю, ту, що прийняла її в свій дім, а тепер також розболіла ся й лежала дома недужа. Отож апостол побачивши сидячу Маттідію зрозумів духом, що вона не тутешня, й почав розпитувати її, хто вона й відки? А вона тяжко зітхнувши залила ся слїзми й мовила: „О горе менї чужоземній, бо нема в сьвітї біднїйшої й нужденнїйшої жінки над мене". А Петро бачучи, що вона розплакала ся і таке говорить, зачав пильнїйше розпитувати її, хто вона й відки саме? І пізнав із розмови, що се Климентова мати, і потїшав її словами мовлячи: „Я знаю наймолодшого сина твойого Климента, що тепер пробуває тут недалеко". А вона почувши про сина мов помертвіла зо страху та радости. А Петро взявши її за руку підняв її з землї й велїв їй іти за собою до корабля мовлячи: „Не турбуй ся, бабусю, бо зараз дізнаєш ся щось певного про свойого сина". І коли йшли до корабля, вийшов Климент їм на зустріч і побачив жінку, що йшла з Петром, і здивував ся. А вона вдивляючи ся в Климента почала пізнавати в ньому подобу лиця

Симоном волхвом із Кесарії посилає Никиту, Аквілю й Климента до Тиру, куди потім надходить і сам (Епіт. гл. 44), відти його запрошують до Сидона (гл. 55), відси йде до Беріта (гл. 57), до Бібльоса (гл. 58), до Тріполїса (гл. 59), а відси до Антіохії. Ночуючи над морем у Ортозії розділює своїх учеників, і одну громадку з Никитою й Аквілею посилає наперед, а з рештою, в тім числї й з Климентом, лишає ся троха, щоб не йти занадто великою купою (гл. 71—71). Там у Ортозії, а не в кораблі Климент оповідає Петрови про свою рідню (гл. 72, 75—79). Сей ітінерар Епітоме бере з Гомілїй, у яких він мов нитка звязує з собою три великі диспути Петра з Симоном: у Кесарії, Тріполїсї й Ляодікеї. В Реконґніціях ітінерар такий сам, але диспута з Симоном лиш одна — в Кесарії (кн. II), по тім іде досить безцільна погоня Петрова за Симоном. І тут оповідане Климента йде в Ортозії, і тільки другого дня потім Петро з учениками й Климентом робить кораблем морську прогульку до недалекого острова Арада, де ученики хочуть побачити „columnas viteas magnitudinis immensae" та й ще якісь малюнки чи різьби Фідієві, виставлені в якімось будинку (Гом. XII, гл. 12; Реконґн. VII, гл. 12, Епіт. г. 80). Віддалене острова від берега подають Гомілії й Епітоме на 30, Реконґн. на не більше як 6 стадий.

його батька, і запитала Петра: „Чи не се Климент, мій син?“ А Петро мовив: „Се він“. Тодї Маттідія кинула ся на шию Климентови і плакала. А Климент не знаючи, хто таке ся жінка і чого плаче, почав відпихати її від себе. Тодї мовив до нього апостол: „Не відпихай, сину, ту, що родила тебе“. Почувши се Климент залив ся слїзми і впав їй до ніг цїлуючи й плачучи, і була їм велика радість, що віднайшли й пізнали одно одного. А Петро помолив ся за неї до Господа і вздоровив її руки. Тодї вона почала просити апостола, щоб уздоровив і її бабусю; от він і пішов у її хату і підняв її з ложа недуги, а Климент дав їй тисячу драхм за прогодовок його матери. Тодї взявши матїрь, а також і оту вздоровлену бабусю, впровадив їх на корабель і рушили плисти. І почала Маттідія розпитувати свойого сина про свойого мужа Фавста, а почувши, що вибрав ся шукати її і від двацятьох лїт пропав без вісти, плакала за ним гірко як за покійником і не мала надії, щоб він був іще живий. А допливши до Антандроса вони покинули корабель і рушили в дорогу по суши з Маттідією і з її бабусею, що сидїли на колїсницї. І доїхавши до Ляодікеї були стрічені Фавстином і Фавстінїяном, що прибули туди вперед. Сї запитали Климента: „Хто такий отся чужа жінка, що їде при вас із другою бабусею?“ Климент відповів: „Се моя мати, яку я віднайшов на чужинї“. І зачав за порядком оповідати їм, скілький час не бачив ся з матїрю, що була вибрала ся з дому з двома близнюками. А вони чуючи се пізнали, що Климент їх брат, а отся їх мати, і розплакали ся з великої радости і закричали: „На правду, се мати наша Маттідія, а отсе брат наш Климент! Бо ми ті близнюки Фавстин і Фавстінїян, що з матїрю вибрали ся з Риму!“ І кинувши ся один одному на шию плакали не мало, цїлуючи себе з любови. Тодї було бачити матїрь утїшену дїтьми, яких несподїівано побачила здорових! І оповідали однї одним, якими судьбами божими були виратувані від потопленя, і прославляли Бога радуючи ся. Се тілько смутило їх, що нїчого не знали про свойого батька. І просили сьвятого апостола Петра, щоб охрестив матїрь їх[1]).

---

[1]) Отсе оповіданє в Епітоме займає гл. 80—81 (далї йде оповіданє Маттідії подане висше під ч. 3), 87—92, 98—100, 106; у Гомілїях XII, гл. 12—14, 19—23; Гом. XIII, гл. 1—3, 5—6, 9; у Рекоґн. кн. VII гл. 12—14, 19—25, 27 конець, 28, 31. Події мотивовані в Димитрієвій перерібцї подекуди відмінно, ніж у оріґіналах. І так у початку

9. „Другого дня дуже рано пішли до моря і в заслоненім місці Петро охрестив Маттідію та її бабусю во імя Отца і Сина і сьвятого Духа, і відіславши її поперед себе з синами її до „витальниці“ (в грецькім *εἰς ξενίαν*, в лат. ad diversorium — до господи), сам ішов иншою дорогою. І отсе на дорозї стояв поважний чоловік, сивобородий, окритий убогою одїжю, дожидаючи Петра, а привитавши його приязно мовив: „Бачу, що ти чоловік нетутешнїй і не простий, бо сам твій вид показує, що ти чоловік великого розуму. Так ось хочу де про що поговорити з тобою“. А Петро мовив: „Говори, пане, що хочеш“. І почав той чоловік говорити ось як: „Я бачив тебе сьогоднї в закритім місцї на березї при молитві, і поглядївши крадькома відійшов я тай підождав троха ось тут, бажаючи вияснити тобі, що марно трудите ся всї, хто молить ся Богу: бо нема нїякого Бога нї на небі нї на землї, і нема нїякого божого промислу над нами, але все підлягає повставаню (*γένεσις*) і дїєть ся припадково; тим то не дуріть себе заносячи молитви до Бога, бо його нема“. Петро-ж почувши ті його слова мовив: „По чім ти розумієш, що все дїєть ся не божим допустом та промислом, але припадком? й яким доказом переконаєш нас, що Бога нема? І коли нема Бога, то хто сотворив небо і прикрасив його звіздами? Хто оснував землю і одяг її цьвітами?“ А той чоловік зітхнувши з глибини серця мовив: „Я, пане, знаю по троха астрольоґію, і служив богам так щиро, як нїхто инший. І я переконав ся, що все се дурницї і нема нїякого Бога. Бо як би був на небі який будь Бог, то вислухав би зітхань тих, що плачуть, чув би молитви тих, що молять ся, прихилив ся-б до сердечного горя тих, що знемагають у смутку. Та що нема такого, хто-б

з корабля деякі не йдуть на остров за покупками, як тут, а метою поїздки було оглянути незвичайної величі виноградні стовпи та Фідієві різьби; Климент не лишає ся в кораблї, але йде з иньшими до міста, а потім, поки Петро розмовляє з його матїрю, вертає назад до корабля, де відбуває ся сцена пізнаня. В Димитрієвім оповіданю пропущено те, що Петро подорожував зі своєю жінкою і що до Ляодікеї їхали на возї Петрова жінка, Климентова мати й її бабуся і Климент. Сцена пізнаня в Ляодікеї відбуває ся також инакше в Псевдо-Климентинах: на питанє Никити й Аквілї, хто такі оті чужі жінки, відповідає Петро довгеньким оповіданєм про долю Маттідії, розуміеть ся, в її неприсутности, бо вона втомлена пішла спати. Никита й Аквіля пізнають із оповіданя, що се їх мати; потім Петро помалу приготовлює її на сю новину, і тілько тодї заявляє про віднайденє ще двох її синів, які на її просьбу починають оповідати про свої пригоди.

вислухував і потїшав у горю, відси я й переконую ся, що нема Бога. Бо як би був Бог, то вислухав би й мене, коли я молив ся та ридав у сердечному горю. Отсе бо, пане мій, як мене бачиш, від двацяти літ і більше пробуваю в тяжкому смутку, і ох, як богато я молитвами молив ся до всїх богів, як богато жертв я приніс їм, як богато пролив я сліз і риданя! І нї один бог не послухав мене, і даремна була моя праця". А Петро мовив: „Для того не вислухано тебе так довгий час, бо ти молив ся до многих богів, марних і фальшивих, а не до одного правдивого Бога, в якого віримо й якому молимо ся ми". І коли так сьв. Петро довгенько балакав з отим чоловіком і сперечав ся про Бога, зрозумів із його оповідань, що се Фавст, батько Климентів та братів його і муж Маттідії, і мовив до нього, що коли увірує в одного правдивого Бога, який сотворив небо і землю, то швидко побачить жінку й дїтий своїх цїлих і здорових. А сей мовив: „Хиба-ж моя жінка й дїти встануть із мертвих? Бо я й сам із астрольоґії дізнав ся, і від премудрого астрольоґа Аннубіона довідав ся, що жінка моя і два сини потонули в морі". Тодї Петро взяв його до своєї господи, а коли війшов сюди Фавст, глянув на Маттідію і перелякав ся і пильно та зворушено дивлячись на неї мовчав. А потім мовив: „Яке се чудо має стати ся? Кого отсе бачу?" І приступивши близше скрикнув: „На правду се моя жінка кохана!" І тут від наглої радости обоє зомлїли, так що й говорити не могли одно до одного, бо й Маттідія пізнала свойого мужа. Та скоро прийшла до себе Маттідія, промовила: „О мій наймилїйший Фавсте! Як же ти віднайшов ся живий, коли ми чули, що ти вже не жиєш?" Тодї була невимовна радість усїм і великий плач з утїхи: пізнали себе родичі, а також і дїти пізнали своїх родичів і обіймаючи плакали і веселили ся і дякували Богу. І всї хто там був, бачучи несподїване їх віднайденє і сполученє після розсипки, розплакали ся й дякували Богови. Тодї Фавст припавши до апостола просив у нього хрещеня, бо увірив без сумнїву в єдиного Бога. І принявши хрещенє вдячні молитви зо слїзми засилав до Бога. І відійшли відси всї до Антіохії[1]).

---

[1]) Отсе оповіданє творить зміст Гомілії XIV, Рекоґн. кн. VIII, гл. 1—2, кн. IX, гл. 32—37, Епітоме гл. 109—121. Між оповіданєм Рекоґніцпй і оповіданєм Гомілїй та Епітоме заходить деяка ріжниця. Бо в Гомілїях і Епіт. по охрещеню Маттідії Петро відсилає всїх до господи, а сам ідучи иньшою дорогою зустрічає ся зі старцем, розмовляє

10. „І коли так учили віри Христової, довідав ся антіохійський намісник про Фавста, що він царського роду, і про жінку його й дітий та про їх пригоди, і зараз післав швидких гонців доРиму й доніс про все кесареви. А кесарь відписав намісникови, щоб з великою почестю швидко прислав їх до Риму. І коли се стало ся, втішив ся кесарь їх поворотом, а дізнавши ся про всі їх пригоди плакав не мало. І видав бенкет того дня і вшанував їх дуже, а на другий день дав їм великі маєтки і слуг і служниць, і були вони в великій славі і пошані у всіх. І жили дуже набожно, даючи богато милостинї вбогим, і провели в такім добробутї не мало часу, а в глибокій старости, роздавши все потрібним, відійшли до Господа. А їх дїти вправляли ся в апостольській науцї, коли й Петро прибув до Риму; особливо-ж блаженний Климент був нерозлучним учеником Петровим і учасником усїх його подорожий, праць і терпінь за Христа, та проповідником Христового євангелия. Тим то Петро перед своїм розпятєм від Нерона поставив його епископом. А коли помер Петро, а по нїм епископ Лїн, а також епископ Клит, кермував Климент у Римі добре кораблем церкви Христової серед хвиль і бурі, що тодї була розбурхала ся від мучителїв, і пас стадо Христове з великою працею та витревалістю, хоч з усїх боків мов ревучі льви та хижі вовки окружали його гонителї, що напинали ся пожерти й знївечити віру християнську. І в такій бідї та нагінцї він не переставав з великим старанєм дбати про спасенє душ людських, і богато невірних людий не лише з поміж простого народа, але й з царської палати, високого роду та високих становищ навернув до Христа... І так працював для Христового євангелия, що одного разу в часї пасхи охрестив на визнаванє сьв. Трійцї 424 людий самих високороджених. Доміцілю,

з ним, а потім по довшім часї вертає до господи і в присутности Маттідії й її синів по обідї (який представлено від разу й евхаристією) оповідає всім про свою розмову зі старцем, не лишаючи нїякого сумнїву про те, що сей старець — Фавст, муж Маттідії; в ту пору до господи входить і сам старець, пізнає свою жінку й синів і тілько потім починають ся диспути, в яких сини, а на остатку сьв. Петро переконують Фавста про нестійність його атеізму та матеріялїстичного сьвітогляду. Натомісь у Реконґніциях Петро вертає разом з Никитою, Аквілею й Климентом, їх здибає старець і розпочинає диспуту про матеріялїзм і божий промисл; ся диспута, в якій беруть участь Никита, Климент, а нарештї сьв. Петро, трпває три дни, і тілько при кінцї, збитий з усїх своїх позиций, Фавст виявляє свою власну історію й пізнає своїх синів і свою жінку.

свою племінницю, наречену Авреліяна, сина найвисшого римського достойника, осьвятив на хоронене дївоцтва“ [1]).

Те, що йде далї у Димитрія а також у грецьких Епітомах (гл. 148—173), узяте вже з иньшого жерела, а власне, як заявляє в марґінесовій нотї сам Димитрій, з Метафрастового оповіданя про смерть сьв. Климента. Се оповіданє ми розберемо далї, в V роздїлї нашої розвідки, а тут скажемо ще кілька слів про докінченє Псевдо-Климентової повісти.

---

[1]) Отсе оповіданє не має собі паралелї анї в Гоміліях анї в Рекоґніциях. Бо в Гоміліях річ кінчить ся так: до Ляодікеї, де Фавст віднайшов свою рідню, прибуває Симон зі своїми учениками Апіоном і Аннубіоном, знайомими Фавстовими Сей іде відвідати їх, та Симон при помочи якоїсь масти переміняє лице Фавстове на свою подобу, а сам утїкає до Антіохії. Користаючи з сього Петро висилає переміненого Фавста до Антіохії, щоб там у Симоновій подобі відкликав прилюдно всї Симонові брехнї та фальшиві науки. Фавст іде до Антіохії і його заяви мають такий успіх, що всї горожане, обурені на Симона, плюють на Фавста і готові кинути ся на нього та вбити його. Про се повідомлений через післанця Петро спішить до Антіохії ратувати Фавста. На сьому й уриває ся оповіданє в Гом. 20. Троха далї веде ся воно в Рекоґніциях. Петро прибуває до Антіохії, вздоровлює богато недужих; Симон перед його приходом утїкає до Юдеї; кінчить ся оповіданє хрещенєм Фавста (у Рекоґніциях він називає ся Фавстініяном). Тілько Епітоме веде оповіданє далї, подібно як наш текст (гл. 143—147), ось із якими відмінами. Кесарь, якому доносить антіохійський намісник про віднайденє його рідні, називає ся Тиберієм; з огляду на хронольоґію пізнїйші візантийські історики перенесли сю подію на пізнїйший час і говорять про Нерона (див. Nicephori Callisti Historia ecclesiastica lib. II, cap. 35). Климент з братами, по від'їздї батька й матери до Риму, лишають ся при Петрі і тілько пізнїйше з ним разом прибувають до Риму; про побаченє дїтий з родичами в Римі нема нїякої згадки; так само далї Климент, якого іменем ведеть ся оповіданє, нїчого не згадує про своїх братів. Гл. 145 подає на основі Климентового листу до Якова, що знаходить ся перед Гоміліями, оповіданє про те, як Петро, чуючи наближенє своєї смерти, ставить Климента епископом і своїм наступником у Римі. Климент випрошує ся від сього (гл. 146), та Петро не пристає і упоминає громаду, щоб слухала свого пастиря, а Климентови велить сїсти на своїй катедрі (гл. 147) і поручає по своїй смерти написати про все Яковови до Єрусалима. Те, що далї оповідає Димитрій про безпосередних наступників Петрових у Римі, Лїна й Клита, зовсїм суперечне з цїлим змістом Псевдо-Климентин, яких мета — виказати Климента як одинокого безпосередного й одиноко управненого наступника Петрового; сю звістку взяв Димитрій очевидно з утертої римської традициї про наступство перших пап. Згадка про Домікілю (Домітілю) взята з оповіданя про сьв. Нерея й Ахілея, про що була мова висше стор. 24—25.

Як сказано висше в нотї 1 на стор. 39, повістева канва Псевдо-Климентин не докінчена, уриваєть ся на побутї Петра й його товаришів, в тім числї й Климента, в Антіохії. Анї історії Климентових родичів не доведено до кінця, тоб-то до їх повної restitutio in integrum того стану, як були перед розлукою, анї історія антаґонїзму Петра з Симоном волхвом не закінчена, анї в кінцї не завершені всї диспути порозпочинані протягом подорожі Петра з Кесарії до Антіохії (остатня книга Рекоґніцийй немов заповідає дальшу диспуту Климента й його братів з Аннубіоном астрольоґом „de genesi", тоб-то про матеріялїстичний сьвітогляд). Що думати про таке закінченє? Деякі вчені, як Ульгорн (Hauck, Realencyklopädie IV, 173), Барденгевер (Gesch. der altkirchl. Litteratur I, 354) стоять на тім, що повістева канва не була остаточною метою автора анї Гомілїй анї Рекоґніций, а служила лише ниткою, на яку насиляно широкі диспути та поученя. Значить, допровадивши повість до щасливого сполученя Фавстової сїм'ї автор міг спокійно на тім і урвати. За сим промовляють по троха й Епітоме, правда, пізні, але все таки згідні в тім, що хоча заокруглюють Климентову історію аж до Петрової смерти, то все таки не вміють про Петрову подорож до Риму анї про його побут у тім містї, анї про закінченє його боротьби з Симоном волхвом, анї про причину Петрової смерти подати майже нїчого конкретного. Важно й те, що Руфін Аквілейський, перекладаючи в V віцї Рекоґніциї з грецької мови на латинську, хоч знає про дві редакциї Псевдо-Климентової повісти, не знає нїчого про якесь инше її закінченє по над те, яке дає перекладений ним текст. Не знають иньшого закінченя й пізнїйші візантийські історики (Никифор Каллїст, Ґлїка і т. и.), що часто згадують про ті писаня.

Та з другого боку не можна твердити зовсїм на певно, що иншого закінченя чи то в грецьких Гомілїях, чи в тих жерелах, із яких черпали вони, зовсїм не було. До нас дійшли такі невеличкі відривки старо-церковної, а надто єретицької лїтератури, що затраченє ще одної памятки більше не було би нїяким дивом. Пригадаймо, що й так „Гомілїї" дійшли до нас тілько в двох рукописах, а Гом. XX тілько в однім і була віднайдена лише в половинї XIX в. Треба додати, що в самім текстї Гомілїй нераз натякаєть ся на пізнїйший побут Петра в Римі і даєть ся до пізнаня, що в плянї оповіданя лежить довести історію аж до його смерти; відповідно до того й лист Климентів покладений на вступі до Гомілїй обіцює повне оповіданє про подорожі Петрові

і про обставини його смерти, чого не дає текст. Зазначимо нарешті, що в цитатах пізнійших письменників із Псевдо-Климентин зберегло ся до наших часів не мало уступів, яких текст зовсїм не підходить до звісних нам тепер текстів тих творів і міг бути взятий із пізнійших, для нас затрачених частин. Оттим то Джордж Сальмон[1]) признає, що у автора первотвору, з якого черпали, незалежно один від одного, автори Гомілїй і Рекоґніціий, був плян провести оповіданє далї, але сей плян лишив ся невиконаний. Зовсїм инакше поставив справу Йосиф Ляніен доказуючи на основі аналізи тенденциї Псевдо-Климентин, що жерело обох наших переробок мусїло мати иньше закінченє, а власне доводило нитку оповіданя аж до Петрової смерти в Римі[2]). Не вдаючи ся в репродукованє Ляніенових доказів, які зрештою серед учених не найшли собі признаня (див. Uhlhorn, op. cit. 178; Bardenhewer, op. cit. 361), годить ся звернути увагу на одно оповіданє, що заховало ся лише в церковно-славяньскім перекладї, але було принесене до нас із Візантії в XIII—XIV віцї і заховало ся в рукописах із XV—XVI в. та безперечно належить до сего циклю. Се оповіданє, надруковане мною в III томі „Памяток українсько-руської мови і лїтератури“ стор. 14—17 із Ковельської Палеї (віденьської надв. біблїотеки), має там титул „Ѿ началѣ мнїхом сттго Климента папы римскаго“ з дopискою на марґінесї „апла Петра“. Подаю тут початок сього оповіданя в перекладї на нашу мову: „Отсе пише папа римський Климент. Коли Петро хрестив великий город Рим, і був у великій турботї, бо Симон волхв баламутив богато людий. І не було де Петрови мешкати, бо було нас учеників богато з ним: я Климент і разом зо мною два брати і Лїн епископ, що пізнїйше був епископом у Тавроменїї, і з ним його друг Ігнатій, той сам що пізнїйше був патріярхом у Антіохії. І почувши про нас кесарь післав до Петра забороняючи йому остро, щоб не сьмів учити про імя Христове. „Бунтуєш, мовляв, город, а коли маєш яку силу, то покажи її“. Коли-ж Петро підняв Софію і вздоровив її з недуги — а вона була з царського роду, — то задля неї прийшов царь і її муж, що був сенатором, і припав до ніг Петрови. А Петро сказав до нього: „Кріпи ся, сину, Бог тобі на поміч!“ Бо не

---

[1]) G. S. Clementine Literature (Smith and Wace, Dictionary of Christian Biography, I, 572).

[2]) Dr. Joseph Langen, Die Klemensromane. Ihre Entstehung und Tendenzen. Gotha, 1890 стор. 163—167.

знав, що се її муж. Тодї я, Климент, сказав до нього: „Пане, се мій стрий, про якого я говорив тобі“. Тодї Петро обняв його говорячи і благаючи, щоб і він приняв віру Христову. І сей зараз послухав ся. І зробивши його оглашеним Петро завдав йому піст на 40 день. І увірило в той день 60 сот. А Симон волхв набрехав на нього цареви, називаючи Петра ошуканцем і чарівником, що відрік ся Христа при розпятю. (А сам Симон був хрещений від Филипа в Самарії, а потім знов вирік ся Христа і був идольським жерцем і богато перепину чинив Христовій науцї, а Петрови докучав не мало). Та царь заборонив Симонови і прогнав його з палати, а Петра похвалив і написав лист, щоб нїхто не зневажав Петра, а хто хоче приступати до хресту, щоб йому не боронено, і велїв Петрови ходити по містї, як йому сподобає ся“. (Памятки III, 14). Далї оповідаєть ся, як Софія дала 300.000 червінцїв Петрови і сей за ті гроші велїв збудувати церков сьв. Софії, „що й до нинї є в Римі“; як по 40 днях посту, на сам Великдень Петро хрестив Софію, її мужа й 6000 навернених із ним Римлян і як тут же постриг 160 людий у монахи. Хрещенє відбуває ся таким робом, що Петро „веляше погружати ся им въ водѣ трижди въ имя Отца, таже въ имя Сына и пакы въ имя святого Духа“ [1]). Черненче житє представляєть ся як довершенє і корона християнства, як „новий Ізраіль і сьвятий народ“.

Отся статя прийшла до нас із Візантії не в самостійній формі, а вставлена в текст досить баламутної полємічної статї против латинян пз. „**Єпистолья на римлянъі в неи же сказаніє ѿ Їаковѣ братѣ гн҃и и ѿ двоюнадесяте ап҃лоу. Како первѣе поставлениє бъість въ сщ҃енн'ыи чинъ**“. Епістолїя звісна в двох копіях із XV, в кількох із XVI і з XVII в., війшла в склад деяких Кормчих і була опублїкована Андрієм Поповим[2]). Грецького тексту Епістолїї доси не віднайдено, а на славянський уривок Псевдо-Климентин, який зрештою і в иньших рукописах крім Ковельської

---

[1]) Правдоподібно до сього незвичайного обряду відносить ся заказ Румяпцівської Кормчої з р. 1608: „сего не подобаетъ творити, еже крещати въ три отцы, въ три сыны и въ три святыи духи“ (див. А. Н. Пыпинъ, Для объясненія статьи о ложныхъ книгахъ. Лѣтопись занятій Археографической Коммиссіи т. I, 50).

[2]) Андрей Поповъ, Историко-литературный обзоръ древнерусскихъ полемическихъ сочиненій противъ Латинянъ. Москва 1875, стор. 191—238; наше оповіданє див. 206—211.

Палеї стрічаєть ся вилучений із тексту епістолії, при студіях над Псевдо-Климентинами, доси не звернено уваги[1]).

Зміст отсього відривка, що не має нї початку нї кінця, сьвідчить по моїй думцї зовсїм недвозначно, що його треба вважати шматком витягу з кінцевої части Псевдо-Климентової повісти. Він малює діяльність Петра в Римі зовсїм анальоґічно до його діяльности в Кесарії, Ляодікеї та Антіохії. Всюди Петро без великого труду поборює трудности, голосить нову віру зовсїм явно та без перепони, навіть у порозуміню з властями. В його окруженю находить ся Климент з двома братами, які невідлучно належать до сього повістевого циклю і лише до нього. Що цїкавійше, згадано тут і про Лїна, але в супротивність до римської традициї, яка робила Лїна безпосереднїм наступником Петровим на римськім епископстві, наш уривок робить його „пізнїйшим епископом Тавроменії“, очевидно з тою метою, щоб лишити місце Петрового наслїдника в Римі для Климента[2]). І тут Климент належить до царського роду так само як у повісти, коли тимчасом прим. у ґностичнім оповіданю „Слово прѣнія Петрова съ Сѵмономъ влъхвомъ“ говорить ся тільки: „Пришедшу убо святому апостолу Петру от Антіохія въ Рим обита близь торгу у Климента нѣкоего кораблъника“ (Памятки, III, 12), значить, Климент тут простий матрос або може властивець корабля, очевидно чоловік не високого роду, що має хату близько торговицї, в поганій та многолюднїй части міста, і з Петром нїчим не звязаний; для нього й для автора він „нѣкій“, що в дальшім оповіданю не грає нїякої ролї. Оповіданє нашого уривка виводить на сцену нові персонажі, незвісні в попереднїх частинах Псевдо-Кли-

---

[1]) Я спробував зробити се в своїх „Beiträge aus dem Kirchenslavischen zu den neutestamentlichen Apokryphen“ (Zeitschrift für neutestamentliche Wissenschaft, Bd. III, 1902).

[2]) Як безтямно незвісний компілятор склеював оту Епістолїю, не силкуючись хоч як будь замазати суперечности, що траплялн ся в його матеріялї, можемо бачити з того, що безпосередно перед отсим оповіданєм покладено там оповіданє про те, як апостоли всї 12 семого року по Христовім вознесеню уперве ставили епископів. „Поставиша же тогда — говорить ся там — 6 епископъ: въ Дамаскъ, въ Кесарию Филиппову, въ Самарию, въ Антиохию, Линона же поставиша епископом и послаша въ Римъ съ Петромъ, Петръ же посла и предъ собою“ (А. Поповъ, op. cit. 205). Значить, тут Лїн являєть ся епископом римським, ордиінованим не від Петра, а від усїх апостолів і обіймає уряд іще перед Петром!

ментин, але також належні до Климентової рідні, а власне стрийка Климентового, сенатора, не названого по імени і його жінку Софію, а також самого кесаря, таксамо не названого по імени. Петрів противник Симон тілько побіжно пересуває ся через сцену; зразу він згідно з иньшими апокріфами має верх над Петром, має доступ до царя, який забороняє Петрови проповідати, але Петрове чудо над Софією зміняє шанси на бік Петра; царь прогонює Симона і дає Петрови лист безпеки. Хоча автор очевидно говорить про Рим не знаючи ані його топоґрафії ані історії (те саме треба сказати й про автора Псевдо-Климентин), то про те можна догадувати ся, що той кесарь, який дав Петрови такий прівілей, не був Нерон, але навпаки, з настанєм Нерона шанси Симонові знов пішли в гору і Петро мусїв понести смерть. Чи були і в Римі диспути між Петром і Симоном та його учениками, сього з нашого уривка не можна довідати ся; візантийський компілятор, скорочуючи текст для своєї мети, повичеркував усе, що йому видавалось зайвим, отже не лише диспути, але й те, що говорив Климент Петрови про свойого стрийка, якою слабістю нездужала Софія і як уздоровив її Петро і т. и. Та про те сей уривок розкриває перед нами досить широкий горізонт і відслонює досить несподівано плян і тенденцию Псевдо-Климентової повісти.

(Далї буде).

УГРОРУСЬКІ ДУХОВНІ ВІРШІ.

Подав

Володимир Гнатюк.

Хоч наша старинна література зовсім не убога, хоч деякі її памятки визначають ся не аби якою красою з кождого боку і могли-б навіть нині вдоволити не одного вибагливого критика, то в цілости вона дуже мало знана, спеціяльно в нас у Галичині, де крім спеціялістів ніхто нею не інтересує ся. Се й було головною причиною, що не тільки в нас, але і в наших сусідів, виробив ся сей хибний погляд, наче-б то наша українська література починала ся ледви з кінцем XVIII ст. та що перед тим у нас не було властиво ніякої літератури. А тимчасом крім цілого ряду памяток писаних церковно-славянською мовою, принятою в нас у попередніх столітях за літературну, та все таки з меньшою або більшою примішкою живих народніх говорів, маємо цілий ряд памяток, особливо починаючи з XVI ст., писаних мовою народньою, що й були тим етапом, який приготував відроджене нашої літератури на чисто народніх основах, хоч і з другого боку треба признати, що воно прийшло досить пізно, бо аж в минулім столітю.

Маючи в руках кільканайцять рукописів із Угорської Руси, — сторони найменше дослідженої з літературного боку — і то переважно заповнених духовними віршами, я постановив опублікувати їх у надії, що вони кинуть деяке сьвітло не тільки на угроруську давнійшу літературу, але й принесуть дещо цікаве для характеристики нашої поезиї взагалі з XVII—XVIII в.

Вправдї переважна частина тих рукописів не давна, бо з XIX ст. і то навіть із кінця його, але що вірші попереписувані в них — се не витвір XIX ст., але XVII—XVIII, те не підлягає нїякому сумнївови. І тут бачимо цікаву появу: побіч віршів, писаних церковно-славянською мовою, подибують ся навіть у тім самім збірнику иньші, з більшим чи меньшим впливом народньої мови (і то ріжних диялєктів), ба навіть утворені в чистій народній мові. Отсе й власне незвичайно характеристична прикмета творів XVII—XVIII в. Возьмім якого небудь тодїшнього письменника, от хочби Івана Некрашевича, якого твори опублїкував як раз тепер д. В. Перетц.[1]) І щож ми бачимо? Побіч творів, написаних народньою мовою, подибуємо там і церковно-славянські. А сей спосіб писаня дотикає не тільки Некрашевича, але й иньших тодїшних письменників. Се можна теж у цїлости приложити до невідомих творців цїлої маси духовних віршів, утворених у XVII—XVIII в. і перший раз опублїкованих у виборі в почаївськім Богогласнику 1790 р.

Надїюсь, що отсї вірші принесуть не тільки з того боку причинки до характеристики нашої давнїйшої поезиї, але теж що до їх зверхньої форми, на яку доси звертано дуже мало уваги. А тимчасом бачимо, що майже всї форми вірша, вироблені остаточно в XIX ст., були переважно знані вже й у попереднім: Що більше, сї форми стоять в очевидній звязи з формою народнїх пісень, та чи тут творцї віршів черпали її з народнїх взірцїв, чи навпаки, сього не беру ся рішати, хоч варта-б перевести докладнїйші дослїди в тім напрямі.

Маючи перед собою ріжні рукописи, бачимо, що вони безперечно вистачені на Угорській Руси. На се вказують їх диялєктичні прикмети. Пересуваючи одначе їх давність у XVII—XVIII ст. мусимо застановити ся над тим, який був у тім часї степень загальної осьвіти, чи були люди, що могли займати ся такими річами. Не сконстатувавши того, не могли-б ми зробити такої переставки, бо вона не мала-б нїякої основи.

Степень культурного розвитку кождого народа залежить у першій мірі від усїх культурних осередків, які він потрафить у себе витворити, отже головно від шкіл та таких інституций, що може не безпосередно, але посередно мають вплив на осьвіту ширших кругів якоїсь суспільности, значить ріжних наукових товариств та академій. Може одначе якийсь нарід не мати вла-

[1]) Записки ист. фил. факультета спб. университета. Т. LXIV.

сних осередків культури, а проте не стояти культурою низько. На се можна-б навести докази з розвою ріжних народів, що вибили ся на верх у XIX ст. і се належить приложити по части й до угорських Русинів. Культурний ровень певного народа залежить у такім випадку від висоти культури сусїднього народу, з яким першому доводить ся жити.

Сусїдами, що мають і мали найсильнїйший вплив на угорських Русинів, були Мадяри. Одначе й галицькі Русини стояли з ними в попереднїх віках у сильнїйших зносинах як нинї, про що буде ще дальше мова. Угорські Русини черпали проте тодї свою осьвіту з двох ріжних культур: мадярської й польської (через Галичину), які знов стояли в звязи з загальною західно-европейською культурою. Через те угорські Русини не стояли тодї культурою низше від своїх сусїдів — як се має місце нинї — і хоч численних доказів на те не маємо ще нинї, то все таки є факти, що вказують на те, і над ними й спинимо ся тут трохи.

Багато угро-руської молодїжи виховувало ся в XVII—XVIII ст. в унїверситетї в Тирнаві (Nagy Szombat), перенесенім опісля до Пешту. Коли-ж у 1692 р. став мукачівським епископом учений Грек, Де Камеліс, тодї під його впливом оснував навіть крилошанин пейчського собору, Яків Янї, окрему фундацию для богословів мукачівської епархії при тирнавськім унїверситетї, яка заховала ся й до нинї. Ся фундация причинила ся дуже багато для піднесеня просьвіти між угроруським духовенством. При її помочи виходили з тирнавської духовної семінарії богослови, що ставали опісля професорами богословія в мукачівській духовній семінарії, крилошанами, ба навіть епископами.[1]). Вони то й були головними двигачами просьвіти між угорськими Русинами так само, як і їх товариші, що вчили ся тодї в другім такім духовім огнищи, Ягрі. Розуміє ся, що студіюючи разом із Мадярами, вони не уступали їм у нічім з культурного погляду, а навпаки стояли на рівнї з ними.

Ми знаємо також, що вже в XVII ст. мали угорські Русини свою власну висшу школу, богословську, що стояла під безпосереднїм наглядом мукачівських епископів. І хоч вона не стояла може на повній висотї своєї задачі, головно через тодїшні неспокої, серед яких не можна було бути певним завтрішнього дня

---

[1]) Пор. Сабовъ, Христоматія, ст. 187.

і які спонукували навіть епископів переносити ся з місця на місце, то все мусіла приносити вона корисні результати і з неї мусіли виходити сьвященики як не з висшою, то бодай з середньою осьвітою. Знаємо теж, що в тім самім віцї були й иньші школи порозкидані по цілій мукачівській епархії і то більше народнї, як нинїшні. Іванови Грегоровичови, мукачівському епископови (1627—1633) дозволює приміром семигородський князь Бетлен візитувати церкви, семінарії, школи, основувати нові та тримати в них учителїв славянської, руської, грецької, латинської й еврейської мови.[1]) Такий самий дозвіл дістає також пізнїйше епископ Петро Партенїй (1655 р.) для заснованя школи в Унґварі. Знаємо теж, що вже в XVII ст. мали угорські Русини свій власний буквар для народнїх шкіл, надрукований в монастирській друкарнї у Грушеві, де якийсь час друкували ся й иньші руські книжки, а епископ Де Камеліс видав 1698 р. у Тирнаві „Катехисмъ“, перекладений з латинської мови на руську сьвященником із Галичини, Іваном Корницьким.[2]) До найвисшого розцьвіту дійшли одначе народнї угроруські школи при кінци XVIII в. В 1793 іменовано для них навіть окремого проінспектора, Дмитра Поповича, що був рівночасно учителем унґварської препаранди до 1806 р. Протягом півтретя року оглянув він понад 300 шкіл, а його справоздане, зложене про стан тих шкіл кошицькому продиректорови, було незвичайно вдоволяюче. Учителї по тих школах були просьвічені, богато з них кінчило по 6—8 ґімназияльних кляс і аж тодї віддавало ся учительству, а неодин із них говорив аж чотирма мовами (руською, мадярською, латиньскою, німецькою).[3]) Розумієть ся, що заки дійшло народне шкільництво до такого гарного розвою, мусїло перед тим довший час існувати, а се знов доказує, що загальна просьвіта і то в ширших масах мусїла бути в Угорській Руси в XVII—XVIII ст. Руський проінспекторат знесено одначе вже в 1831 р., а за ним наступив упадок народнього шкільництва, з якого воно й доси не піднесло ся.

В часах, про які говоримо, були теж численнїйші василянські монастирі. Ми не знаємо вправдї, яка в них була загальна

---

[1]) Тамже, ст. 185.

[2]) Тамже, ст. 187. Дехто заперечує, мов би в Грушеві була колинебудь друкарня; я опираюсь тут на словах д. Сабова, що як місцевий чоловік міг сконстатувати у тамошнїх бібліотеках істноване книжок друкованих у тій друкарнї.

[3]) Тамже, ст. 191.

просьвіта, але мабуть не лиха, коли в XVIII ст. подибуємо в них протоігумена Григорія Дешка, доктора богословія і фільософії, Андрія Бачинського, Данила Гавриловича, Дмитра Дороша — докторів богословія. Один із Василянів, Макарій Шугайда, протоігумен, що зреформував Василянів, заложив був навіть у Краснім Броді фільософічну школу, звідки коштом монастиря висилано новиків на висшу науку до шляхетського конвікту в Кошицях. Три з них зложили також там докторати богословія.[1])

Що до зносин із галицькими Русинами, то знаємо, що вони були в тих часах (аж до початку XIX ст.) далеко сильнїйші. Багато нашої молодїжи, особливо з західних сторін Галичини, кінчило там свої студії в латинських школах. Угорські Русини вчили ся натомісь у Галичинї. Руські сьвященики з Галичини діставали там парохії — деякі були і з Молдавії та Семигорода — а навіть мукачівськими епископами бували галицькі Русини.[2]) При кінци XVIII ст. і на початку XIX учені угорські Русини займали професорські катедри в львівськім унїверситетї (Земанчик, Лодій), бували ректорами тутешньої духовної семінарії та віденської, а коли свого часу пропоновано утворене в Австро-Угорщинї митрополії для всіх греко-католиків Русинів із осїдком у Львові, то першим митрополїтом мав зістати мукачівський епископ Андрій Бачинський, до чого одначе не прийшло наслїдком полїтичних обставин.

Очевидно, що й національна сьвідомість — розуміє ть ся, не в новім значіню слова — стояла в тих часах між угорськими Русинами далеко висше, як нинї. Маючи свої власні школи, в яких треба було вчити ся по руськи, вони привязували ся до тої своєї мови, не гордували нею й уживали її не тільки в слові, але й письмі. І не була се ніяка мішанина, як нинїшне „язичіє“, се була чиста народня мова. На се вказують не тільки рукописи, але й ріжні документи, виставлювані в XVII— XVIII ст., прим. грамоти, епископські розпорядженя і т. и. Аж XIX столїтя змінило ся все ґрунтовно, розуміє ть ся, на гірше. Інтелїґенция подїлила ся зразу на два табори, москвофільський і мадяронський. І москвофільство і мадяроньство наповнило її фальшивим аристократизмом та грубим матеріялїзмом. Воно відчужило її від народа, який попав у темноту та віддав ся цїлковито під опіку зайшлих Жидів, що зовсім знищили

---

[1]) Тамже, ст. 128.

[2]) Дулишкович, Историч. черты Угрорусскихъ, вип. II.

його матеріяльно. Розумієть ся, що виссаному і зруйнованому народови тепер не до просьвіти; він знає, що при теперішних обставинах не викреше з себе нового огню, що без проводу щирих інтеліґентних людий не вдіє нічого для свойого піднесеня, тому й еміґрує цілими тисячами в надії, що за морем найде для себе красшу долю, а може й причинить ся до поправи положеня тих братів, що лишають ся на рідній землї.

З усього наведеного бачимо виразно, що на угорській Руси не тільки могла бути, але була дійсно широка осьвіта в XVII—XVIII ст. та що вона розтягала ся на ріжні верстви руського народа.

І про стан сеї осьвіти, не тільки інтеліґентних сфер, але й народнїх мас, говорять нам власне ті рукописи, які переховали ся там доси, з попереднїх віків. На жаль не звертано на них в ученім сьвітї відповідної уваги майже до останнїх часів. Розумієть ся, що винні тут багато самі угорські Русини, які мають їх під руками, а не вміють покористувати ся тим та познайомити ширший сьвіт із цїнними річами, які серед них скривають ся. Евм. Сабов, приміром, подає у своїй „Христоматії"[1]) назви ріжних рукописів, із деяких наводить навіть відривки, але доси не спроміг ся на докладний їх опис, хоч се йому, як місцевому чоловікови не трудно зробити. Я подам тут короткий огляд тих рукописів, які вже доси звісні докладнїйше.

Перший пролом у сьому напрямі зробив покійний ігумен мукачівського монастиря Анатоль Кралицький. Він іще 1868 р. надрукував в унґварській час. „Свѣтъ" (ч. 2 і 8) дві статї п. н. „Дарственныя грамоты монастыря Зарѣчскаго" і „Древніе историческіе памятники и записки изъ архива монастыря Мстичевскаго", де звернув увагу на те, що можна найти в угроруських жерелах для пізнаня історії та культури тамошнїх Русинів. Третю статю, подібного характеру, як повисші, надрукував він у тім самім „Світї" 1870 р. (ч. 15—16, 19) п. н. „Памятники старинной русской письменности въ Угорщинѣ". Від того часу появляло ся більше документів в угроруських виданях, але супроти порозкиданости їх, несуцїльного і несистемачного та ненаукового виданя, вони не мають майже нїякої вартости.

В 1899 р. надрукував у „Науцї" (унґварській) Матей Врабель, ігумен монастиря в Бороняві, цїкаву мукачівську літопись

---

[1]) Христоматія церковно-славянскихъ и угрорусскихъ литературныхъ памятниковъ. Унґвар, 1893.

п. н. „Краткое лѣтословіе о Монастырѣ чина св. Василія Великаго на горѣ Чернецкой сущемъ, — еже показуетъ въ котрое лѣто начался, кто въ немъ игуменомъ былъ, что достопамятнаго подъ каждымъ сталося, отъ лѣта 1458-го изобрѣтенное въ листохранилищи Монастыря Мукачевскаго“. Видане не має одначе ніякого наукового апарату і мабуть довільно позмінюване так, що не може мати наукового значіня.

Звістки, про деякі угроруські рукописи, подав др. О. Колесса у „Хроніці Наук. Тов, ім. Шевченка“ (ч. 4, ст. 20—22); опису їх одначе на разї не зладив.

Докладно описані угроруські рукописи маємо доси отсї:

1) „Мукачевская псалтырь XV вѣка“, середньоболгарської редакциї, описана І. Соколовим у „Сборнику учениковъ В. И. Ламанскаго“.

2) Збірник апокріфічних молитов і замовлянь, списаних народньою мовою ще на початку XVIII в. (коло 1707 р.) описав і опублїкував Л. А. Петров в „Журналѣ мин. нар. просв.“ 1892 р. Звідти була ся його праця передрукована теж в угроруськім „Листку“ того самого року (ч. 21 — 24). Сей самий учений рецензуючи опісля „Христоматію“ Сабова (Ж. М. Н. П. 1893, X) подав до неї цїлий ряд доповнень і виписок, пороблених із памяток угроруського письменства, документів і ин.

3) „Евангеліе учительное“ із XVII ст. описав др. В. Охримович (Записки, т. XIX, Miscellanea, ст. 4—6).

Др. І. Франко описав у своїй працї „Карпато-руське письменство XVII—XVIII вв.“ вісїм угроруських рукописів. Ось їх назви:

4) Данилівське учительне евангеліє (ст. 27—37).

5) Рукопис Стефана Теслевцьового (ст. 44—45).

6) Унїварський рукопис (ст. 55—61).

7) Рукопис із села Лїтманової А. (ст. 61—64).

8) Рукопис із села Лїтманової Б. (ст. 64—66).

9) Угроруська Александрія (ст. 80—91).

10) Угроруський співанник А. (ст. 137—139).

11) Угроруський співанник Б. Митра Дочинця (ст. 147—151).

Я подаю тепер опис дванайцяти рукописів (два иньші описані вже дром Франком), разом отже число докладно описаних угроруських рукописів зростає на 23. Коли додамо до того кільканайцять рукописів, які називає Е. Сабов, рукописи зібрані д. Годинкою, урядником фідеїкомісової бібліотеки у Відни, рукописи,

що хоронять ся ще напевно по приватних руках (особливо у селян) та архівах, тоді переконяємо ся, що старше руське письменьство в Угорщині зовсїм не таке бідне, як би могло здавати ся на перший погляд, а знов із виїмок, опублїкованих доси з ріжних рукописів пізнаємо, що й їх лїтературна вартість не мала і то не тільки для самого угроруського, але й взагалї для цїлого нашого старшого письменьства.

Що я не говорю на вітер про рукописи, незвісні доси науцї, хоч вони певно існують, на се кілька доказів.

Коли я подорожував по Угорській Руси і питав між иньшим місцевих сьвященників, чи нема в них або в церквах яких старих рукописів, то дістав кілька рази відповідь: Були, але я передав їх д. Годинцї, що цікавить ся ними, збирає їх і удавав ся до мене за тим (безпосередно або посередно). Жаль тільки, що доси д. Годинка не подав про них ніякої звістки, ба навіть не звісно, чи вони ще в нього, чи може вже попереходили в чужі руки, як багато наших галицьких рукописів. Досить буде назвати тут Д. Зубрицького, що перепродував їх до Росиї, та о. Петрушевича, що минулого року подарував кілька рукописів київському унїверситетови.

В часї мойого побуту в Унґварі бачив я у о. Д. Ґебея, тодї професора духовної тамошньої семінарії, а тепер православного сьвященника в Америцї, дуже інтересний великий рукописний календарь на 1805 або 1806 рік. Задля браку часу не міг я поробити собі з нього виписок тай здаєть ся властитель його не був би на се позволив, бо скоро я тільки натякнув про те, він сховав його зараз до шафи, кажучи, що він зробить се сам або видрукує цїлий календарь. Де тепер сей рукопис — не вмію сказати. По виїздї з Унґвара довідав ся я ще, що в тамошнім міськім архіві переховуєть ся руський рукопис, зладжений чистою народньою мовою, з часів Марії Тереси. Про зміст його не міг я одначе нїчого дізнати ся.

Перебуваючи в Орябинї (Спішської стол.) і маючи при собі рукописи з Лїтманови (описані дром Франком), показав я їх при нагодї одному тамошньому селянинови. Він переглянув їх і сказав, що в нього теж був такий самий рукопис, тільки цїлий, де не бракувало нї одної картки. Та коли ходив із дротом (на Спішу дуже багато дротарів), лишив його в Путилові на Буковинї у дяка, що просив його про те дуже. Я звертав ся опісля до одного знайомого з просьбою, щоби постарав ся віднайти сей

рукопис, але з того не вийшло нїщо: він перейшов мабуть за той час в иньші руки.

В Керестурі в часї свойого побуту видів я теж багато рукописів і міг їх навіть набути на власність, але що не був при злишнім гроши, то й полишив їх так. Їх можна одначе дістати, бо тамошні селяне переховують їх дуже старанно, нема проте страху, щоби вони затратили ся.

Властитель чотирьох рукописів із Бачинець, д. Туринський, що прислав їх мині в позику, має теж якісь незвісні менї старші рукописи, з яких попереписував прислані для мене. Чи він переписував одначе все за покотом, чи робив який вибір, того не знаю.

З сих отже фактів видно наглядно, що богацтво рукописних памяток на Угорській Руси дуже значне. Тим то др. І. Франко мав повну рацию, коли писав: „Можна назвати щасливим припадком те, що дд. В. Гнатюк і проф. О. Колесса в часї своїх подорожей на Угорську Русь повіднаходили рукописи, з котрих менї довело ся опублїкувати поміщені тут оповіданя. Та про те з самого факту, що в короткім часї, майже не шукаючи специяльно, вони могли повіднаходити такі богаті збірки, ми можемо догадувати ся про величезне богацтво таких памяток на Угорській Руси і про велику популярність, яку за недостачею новійшої просьвітної і артистичної лїтератури, має там доси отся лїтература апокріфічних оповідань і леґенд“.[1])

Про початок повстаня тих рукописів на разї не можна подати багато позитивних звісток, хоч при дальших дослїдах вони певно призбирають ся. В кождім разї сконстатувати можна вже тепер, що переважна частина тих рукописних творів не ориґінальна, що се перерібки відповідних чужомовних творів. Та в кождім разї не можна відмовити тим перерібкам значної дози ориґінальности. Належить при тім зазначити, що деякі річи в тих рукописах зовсїм ориґінальні і руські (хоч не конечно угроруські), а се особливо дотикає великого числа духовних віршів, яких тексти я й подаю далї. Очевидно укладчиками тих ріжних збірників були інтелїґентні люди, передовсїм сьвященники. Що дотикаєть ся переписуваня і ширеня рукописів, то певна річ, що в першій лїнії і розповсюднювали їх сьвященники. На се вказують слова поміщені при однїй проповіди

[1]) Апокріфи, т. II. ст. I—II.

в Уніварськім рукописї: „**Тȣтъ каждый май ȣха слȣхати, а хто ȣмѣетъ писати, а ти собѣ перепиши**“.[1]) Але з дальшого буде видно, що дяки та учителї деколи по просту примушені переписувати деякі твори, з анальоґії знов що в Бачці й доси є між селянами „фахові“ переписувачі, що цїлу зиму сидять над переписуванєм ріжних творів, можна догадувати ся, що такі переписувачі були й давнїйше в XVII — XVIII столїтю. На се вказує теж устна традиция на Угорській Руси, де таких переписувачів називано „чорнокнижниками“.[2]) З того бачимо, що в переписуваню і ширеню рукописів брали участь не тільки інтелїґенция, але й селяне: тим знов можна пояснити те значне число рукописних збірників, що переховали ся доси.

Але де в такім разї подїли ся старі рукописи, які мусїли бути, а яких відповідно переховало ся дуже мало? На се відповідь не буде трудна, коли завважимо, серед яких полїтичних обставин приходило ся жити угорським Русинам у попереднїх віках. Напади Турків, перед якими війська мусїли ховати ся в глубокі гори, численні домашні угорські усобицї, революциї семигородських князїв, вічні переходи військ вздовж і поперек Угорщини, нищенє, яке за тим ішло, паленє монастирів і переховуваних у них книг, образів і т. и. се все було причиною, що старших рукописів переховало ся мало.

З другого боку багато старих рукописів понищили вже в XIX ст. самі угроруські сьвященники, що виховані серед иньших обставин, уважали ті памятки нашої давнїйшої лїтератури єретичними, шкідливими для розповсюдненя, отже й такими, які конечно треба було піддати „сожженію“. Про таке власновільне паленє рукописів оповідали дру О. Колессї, в часї його побуту на Угорській Руси, ті самі люде, що се робили. А хто знає, кілько і як цїнних рукописів знищено тим способом.

Не один рукопис мусїв знов пропасти наслїдком недбальства або незнаня властителя, яку він цїну може мати. Я примірем, виратував один такий дуже цїнний збірник (прозовий) від загину тільки через те, що взяв його з кухнї знайомого сьвященника, де картками з нього підпалювано вже в печи. Коли-б був я там прибув тиждень пізнїйше, з рукопису певно вже не було-б слїду.

---

[1]) Др. І. Франко, Апокріфи, т. II. ст. XXV.
[2]) Пор. Етноґр Збірник, т. II. Ю. Жаткович: Етноґрафічні замітки в Угорської Руси, ст. 2—3.

Коли приглянемо ся тепер рукописам, які маємо під рукою, то побачимо, що старші з них прозові, новійші знов переважно заповнені віршами і то духовними. Сьвітських поезий не подибуємо в угроруських рукописах ніяких крім одної або двох, хоч у галицьких вони досить часті. Чому се так, не вмію пояснити. Виїмок могли-б тут становити тільки похоронні пісні, що співають ся не в церкві, але при мерци, одначе зміст їх в основі також духовний. Крім того замітне в угроруських співанниках велике число Господських і Богородичних віршів, а дуже мале сьвятим. Се також відріжнює їх значно від галицьких.

В деяких віршах замітний вплив польський, словацький і сербський. На відповідних місцях буде се зазначене.

Супроти того, що в описаних мною збірниках є цілий ряд віршів не друкованих іще до нині, далї, що вони без огляду на поетичну вартість мають іще иньшу, як причинки до пізнаня і характеристики епохи, серед якої витворювали ся, та людий, що їх творили і користували ся ними довгі часи і доси ще користують ся, я опублїковую їх вповнї, виключивши одначе ті вірші, що вже знані з Богогласника. Вірші знані вже з друку, але зі значнїйшими змінами в моїх рукописах, подаю теж у повній основі, бо власне ті зміни можуть вплинути на докладнїйшу їх характеристику.

Що до формальної сторони виданя мушу завважати отсе: 1) Вірші з північної Угорщини подаю в однім роздїлї, з полуд-дневої (Бачки і Сриму) в другім. 2) Цікавійші тексти писані прозою оголошу знов окремо, на скілько вони доси не були або не будуть використані в „Апокріфах“ дра І. Франка. Маю тут на думцї головно „Страсти Христові“, писані місцевим бачванським диялектом та „Керестурську хронїку“, важну для ілюстрациї традициї місцевих подій, передаваних із поколїня на поколїнє аж до найновійших часів.

При виданю текстів розвязую скороченя і титли, всї вставки зазначую [ ], а злишні слова чи букви ( ); заводжу теж нову інтерпункцию, але правопись і язикові прикмети полишаю всюди без зміни. Тільки в описах рукописів придержую ся точно оріґіналів, із виїмкою інтерпункциї, яку й тут треба було змінити.

I. Рукописи з північної Угорщини.

А. Опис рукописів.

1. Кушницький рукопис. А.

Опис сього рукопису поданий дром І. Франком у його „Карпато-руській літературі XVII—XVIII віків“ (ст. 137—139), тому не буду його тут повтаряти. Завважу тільки, що сей рукопис дістав я від дяко-учителя в селї Кушниці, Мараморської столиці, де я був у часї своєї подорожі 1896 р. Він лежав у церкві і уживав ся — як то буває там і з иньшими співанниками — до співу у відповідні сьвята. Тепер передав я його до бібліотеки Наук. Тов. ім. Шевченка так само, як ч. II—IX (крім VII) і XIV.

2. Кушницький рукопис Б.

Сей рукопис описаний теж у дра Ів. Франка (l. c. ст. 139—147). Він названий у нього співанником Митра Дочинця на підставі підпису того, хто писав його одну, найпізнїйшу частину. Я дістав його, як і попереднїй, від кушницького дяко-учителя.

3. Колопанський рукопис.

Отсей рукопис захований досить добре; на початку бракує тільки одної картки й паперової тектурки з оправи; друга тектурка є, в серединї і при кінцї не бракує нічого. Рукопис має формат вузкої вісімки звичайного сїрого паперу. Усїх сторін 87. Остання сторона, 88, чиста з таким тільки написом: **Єписалъ Брѣчъ** (?) **Θеодоръ Брестоускїй На тои часъ оучитель Колопанскїй рокꙋ ѿ рождества Хр҇та аѱлѕ҃.** На долинї сеї сторінки стоїть іще напис: **Кꙋпивъ Мешко.** Хто такий сей Мешко, на певно не знаю, та зда-

єть ся, що се селянин і житель Колопани. Він вложив до рукопису карточку паперу, вирізану в колесо, з таким, теж колесовим, написом:

Дво̃ Богородице,
Всéмꙋ мирꙋ застꙋпнице,
Ѿ противныхъ прилог[ъ] [х]рани,
Ѿ геєна вѣчныхъ
Вѣ́хъ насъ избави,
Ꙗбысме тѧ могли оузрѣти.
Во небесномъ чертозѣ,
Со всѣмй сватыми хвáлити,
Со всѣмй А҆нгелы вопѣти,
Гла̃съ Гавриловъ (3) дѣвици,
Со а҆нгели а҆рхангели
Й херꙋвими и серафи́ми
Єдиногласно
Радꙋйсѧ, радꙋйсѧ,
Госпоть с тобоѭ.

В середині великого колеса зроблене менше, а в ньому написано: **Прекрасна пѣснь Богородици списанʹа Ѿ Мешко А҆ндреѧ рꙋкою 1850.**

Цїлий рукопис списаний одною рукою, кирилицею, зближеною трохи подекуди до скорописи. Зрідка подибують ся теж прикраси, але поганенькі. Рукопис прислав менї о. Ю. Жаткович зі Стройни (Берегської стол.), за що й складаю йому тут подяку.

Отсей збірник відслонює потрохи й заслону ґенези подібних співанників. Побожний селянин хотїв конечно мати понад звичайне богослужене в церкві ще на кожде сьвято, на кожду важнїйшу подїю зі сьвятого письма, окрему пісню, яку міг би йому дяк заспівати понад обовязок і зробити невеличку приємність. До сього треба було одначе творити піснї, бо їх не було. Хоч-нехоч мусїв духовний причт бавити ся в віршотворця й скакати на Пеґазї. Таким чином повставало мабуть найбільше число духовних віршів, а дяки — побіч духовних, — ставали їх безпосередними творцями.

Сей співанник замітний ще тим, що має багато віршів, яких нема зовсїм у Богогласнику, а й ті що є, то значно відмінні, з малими виїмками.

Зміст сього рукопису такий:

1. Титулу бракує, бо він був на другій стороні затраченої картки. Пісня призначена для співу на різдво Богородиці. Початок: Радость велїѧ нн҃ѣ ꙗвисѧ (ст. 3). Пор. Богогл. ст. 196, ч. 96.

2. Септе҃. во дї день Воздвиженї[ꙗ] Че҃ Кр҃та пѣснь. Поч. В златокованъю т[р]ꙋбꙋ дне҃ вострꙋбите (ст. 4—5).

3. Мцѧ Октовриѧ во а҃ день. Покровꙋ Пр҃е Б. пѣс. Под. Бꙋ҃ восх. Поч. Бл҃говѣстите дне҃ радо҃ всемꙋ мїрꙋ (ст. 6—7). Пор. Богогл. ч. 98.

4. Мц҃ѧ Ноемрїѧ во н҃ день пѣсс҃. Арх҃и. Мїхаилꙋ. Поч. Мїхаиле, кто ꙗко Бг҃ъ (ст. 7—8).

5. Новемр. во кд҃ день. Введенїю Пр҃е. Бц҃. пѣснь. Поч. Сїѧ проницае҃ (ст. 8—10).

6. Мц҃ѧ декемрїѧ во ѕ҃ день. с҃. Нїколаю п. Поч. Горы, холмы, дꙋбравы, лїстїе, цвѣты (ст. 10—11).

7. Декем҃. во д҃ д. Зачатїю П. Б. п. Поч. Вострꙋбите в҃ трꙋбы и ѱа҃могласы (ст. 11).

8. Мц҃ѧ декемврїѧ во ке҃ д. Рж҃дтвꙋ Іс. Хв҃ꙋ п. а҃. Поч. Агг҃лъ пастырем извѣстилъ (ст. 12—13). Пор. Бог. ч. 26.

9. Пѣс҃ в҃ Рж҃твꙋ Іс҃ Хв҃ꙋ. Поч. Крикнѣте аг҃глй ѿ нб҃съ согласно (ст. 13—14).

10. Мц҃ѧ Аннꙋарїѧ во а҃ д. Васїлїю с҃. п. Под. Златоко҃. Поч. Ізлиѧсѧ бл҃годать (ст. 14—16).

11. Іанꙋриѧ во ѕ҃ [д]. Богоѧвленїю п. Под. Тр҃це ст҃аѧ. Поч. Іѡрда҃ рѣкѡ ꙋгѡтови сѧ. (ст. 16—17). Пор. Богогл. ч. 35.

12. Пѣснь в҃ Бгоѧвленїю. Поч. Кр҃щаесѧ вла҃дка во Іѡрдани (ст. 17—18).

13. В той дн҃е Тр҃цы ꙗвленїю п. Поч. Тр҃це ст҃аѧ, Бж҃е ласкавый (ст. 18).

14. Во з҃ д. тогож мц҃ѧ. Собо҃ Іоана п. Поч. Веселї҃сѧ, красная пꙋстыни (ст. 19—20).

15. Тогож мцѧ во л҃ д. Тре҃ Ст҃еле҃ п. Поч. Бл҃годатныѧ о҃рганы (стор. 20).

16. Февꙋарїѧ во в҃ д. Ст҃рѣтенїю п. Поч. Цр҃скаѧ порфира прозѧбѧетъ (ст. 20—21).

17. Марта ке҃. Бл҃говѣщенїю п. Поч. Посла҃ бы҃ ѿ нб҃съ Гаврїил ко дв҃ѣ (ст. 21—24).

18. Мц҃ѧ Апрїлѧ во кг҃ д. Геѡргїю п. Поч. Правды весна свѣтꙋ наста (ст. 24). Пор. Богогл. ч. 193.

19. Мц҃ѧ Іꙋнїѧ во кд҃. [д.]. Рож. Іоана п. Поч. Ст҃ый великїй пр҃рче (ст. 25—26).

20. Їѹнїѧ во кд҃ [д.]. Петрѹ и Павлѹ п. Под. Похва̑ при҃. Поч. Высокыи ѿрганы (ст. 26—27).

21. Мцѧ Іюлїѧ во к҃ [д.]. Їлїю п. Поч. Їсточниче благдати (ст. 28). Пор. Богогл. ч. 205.

22. Мцѧ Авгѹста во ѕ҃ д. Гню Преѡбраженїю п. Поч. На Ѳаворѣ преѿбразсѧ (ст. 28—29). Пор. Богогл. ч. 79.

23. Авгѹста во еі҃ [д.]. Ѹспенїю п. Бцы п. а҃. Поч. Архглы з нба прїйшли до Бцы (ст. 30—31).

24. Ѹспенїю п. в҃. Поч. Торжествено дне̑ вси воскликнѣте (ст. 31—32).

25. Ѹспенїю п. г҃. Поч. Троне вышни дне̑ двїгнїсѧ (ст. 32—35). Пор. Богогл. ч. 120.

26. Авгѹ во кд҃ [д.]. Ѹсѣкновенїю п. Поч. Памѧт твоѧ праведнаѧ (ст. 35—36). Пор. Богогл. ч. 209.

27. Начало стыѧ четырде̑сѧницы. Пѣснь во нлю ѿ мытари, покаѧнаѧ. Поч. Горѣ, го̑, дше моѧ (ст. 37—38).

28. Во нлю мѧсопѹстнѹ. Ѡ страшно̑ сѹдѣ п. Поч. Плачи, дѹше, рыдай горе (ст. 39). Пор. Богогл. ч. 95.

29. Ѡ стaшном сѹдѣ п. в҃. Поч. Горе чловкѹ тѣлѹ слѹжащемѹ (ст. 40).

30. Во нлю сырнѹю. Ѡ Адамѣ п. Поч. Плакалсѧ Адамъ предъ раемъ (ст. 41).

31. Ѡ Адамѣ п. в҃. Поч. Ходил Адам по раю (ст. 42).

32. В нлю первѹю стыѧ четыредесѧтницы п. Поч. Ізлїй на мѧ Бже со небесе росѹ (ст. 43).

33. Во нлю вторѹю стго великого поста п. Поч. Час бы, чловче, ѿ грѣховъ пре̑тати (ст. 44- 45).

34. Во нлю г҃ кртопоклонѹю кртѹ п. Поч. Кртъ Гднь оублажае̑ (ст. 45—46).

35. Во нлю д҃ стых посто̑ п. Поч. Агнице стачена (ст. 47).

36. Во нлю е҃ великопо̑нѹ п. Ко п. Бци. Поч. Плачите срца (ст. 48).

37. Во нлю ѕ҃ цвѣтнѹю п. Поч. Радѹйсѧ зѣлѡ дщи Сїѡнѧ (ст. 49—51). Пор. Богогл. 52.

38. в҃ п. Вѣханїю. Поч. Дне̑ благдть насъ собираетъ (ст. 51—52).

39. г҃ п. цвѣтоносїю. Поч. Цорко Сїѡка дне̑ веселисѧ (ст. 52—53).

40. Во четвертокъ стасный вечер п. Поч. Црю Хе̑, пане млы̑ (ст. 53—54). Пор. Богогл. 47.

41. Во сты великїй пятокъ о мѹцѣ Хвои п. Поч. Ѡ все створеня по оумершомъ панѹ (ст. 54—56).

42. В тойже пятокъ вечѐ п̃. Б. п. Поч. Ѡ двце прчтая (ст. 57—58). Пор. Богогл. ч. 116.

43. Во стѹю й велїкѹю сѹботѹ п. Поч. Подякѹиме Панѹ Богѹ (ст. 58—59).

44. Во стѹю и велїкѹю недѣлю пасхи п. Поч. Воскрсъ Їс ѿ гроба (ст. 60—61).

45. Во четвето Вознесенїя п. Под. Ра зѣло. Поч. Взыде Бгъ ко высокой гѡрѣ (ст. 62—64)). Пор. Богогл. ч. 64.

46. Вознесенїю в п. Поч. Їерѹсалимъ градъ сты Сїонъ (ст. 64—65).

47. Во нлю н-ю на Сошествїе с. Дха п. Поч. Їсточник ховный радою спонены (ст. 66—67). Пор. Богогл. ч. 69.

48. Всегдашная Прстой Бци. п. Поч. Бце, вѣрны ѿборона (ст. 68—69).

49. Вторая п̃. Бци. п. всегдашня. Поч. Бѹдй восхвалена ѿ всѣх родо земныхъ (ст. 70—71).

50. Третя п̃. Бци. вседаш. п. Поч. Роже слѣчная, дво чистая (ст. 71).

51. Четверта п̃. Бци. п. Поч. Дво Мти пребл҃гая (ст. 72—73).

52. Пята п̃. Бци. п. Поч. Вселеныи свѣте, людїе страны (ст. 74—75). Пор. Богогл. ч. 127.

53. Шеста п̃. Бци. п. Поч. Прчтая Дво Мти (ст. 75—76). Пор. Богогл. ч. 130.

54. Сема п̃. Бци. п. Поч. Радѹися Мрїе, нбна црице (ст. 76—77).

55. Осма п̃. Бци п. Поч. Дївны твоя та̀ни, чтая явилася (ст. 77—78). Пор. Богогл. ч. 139.

56. На погребѣ п. Поч. Пришо ча мо того лѣта (ст. 79).

57. в на погребѣ п. Поч. Ѡ всесѹетнагѡ свѣта (ст. 80—82).

58. г на пог. п. Поч. Ѹш йдѹ до гробѹ темнаго, смѹтна (ст. 82—83).

59. На погребѣ младенцем п. Поч. Ѡ Бе ласкавый, ѿче безконечны (ст. 84—85).

60. в на погребѣ младенце п. Поч. Голѹбе, голѹбе, то красно гѹркалъ е (ст. 85—86).

61. О смрти молодо г п. Поч. Восплачитеся и возрида̀те (ст. 87).

4. Рукопис Михайла Годя.

Так називаю сей рукопис по імени бувшого його властителя, у якого я його купив разом із рукописом ч. 5 у Кушници (Мараморської стол.). Чи він його сам писав, чи писав хто иньший, не знаю. Рукопис, як і 5—6, переписаний звідкись недавно, в кождім разї по 1890 р. Розумієть ся, що з того не можна робити ніяких висновків що до оригінала, який певно мусїв походити, як і багато иньших подібних рукописів, із XVIII ст. Отсей рукопис — се нотатка, яку нераз купують школярі на препарациї, на писанє викладів і ин. Формат її — мале кварто. Папір лихий, полїньований. Окладинки з тектури, знищені вже, як і цїлий зошит. Усїх карток є 22, але з них записані тільки 1—7 і 13—22. Письмо — дуже незугарний шкільний полуустав. На одній окладинцї є напис: Anna Teszlovics, vizi betegiey. Зошит містить такі піснї.

1. Пѣснь на пѡревѣ православ. Поч. Ахъ смерте ѡкрѹтна, а не милостива (ст. 1—2).

2. Пѣснь на погребѣ. Поч. Ѿ всесѹетнагѡ свѣта (ст. 3—5).

3. Пѣснь на погребѣ. Поч. Прїйшолъ часъ мой того лѣта (ст. 5—6).

4. Пѣснь на погребѣ младенцемъ. Поч. Ѿ Боже ласкавый, ѡтче безконечный (ст. 6—7).

5. Пѣснь ѡ смерти общаа. Поч. Болитъ ня, болитъ, смерть ся завляє (ст. 8—11).

6. Пѣснь смертная. Поч. Размышляй ѡ себѣ, ѡ человече каждый (ст. 12—13).

7. Пѣснь покаяннаѧ. Поч. Їдѹтъ лѣта з сего свѣта (ст. 25—27).

8. Пѣснь на Воздвиженїе Ч. Крта Гдня. Под. Зарванїца. Поч. Зо емпировъ горьныхъ Бгъ ся извляє (ст. 27—29).

9. Пѣснь на покровъ пресвятой Бци. Под. Богородице вѣрнымъ оборона. Поч. Пречиста црца на высокомъ тронѣ (ст. 29—30).

10. Пѣснь стомѹ архистратигѹ Михаилѹ. Поч. Михаиле, кто яко Бгъ, велми возопилъ есь (ст. 31).

11. Пѣснь на Введенїе Прстой Бцы. Поч. Сїя принїцаеть, во церковъ стѹпает (ст. 32).

12. Пѣснь стителю Николаю. Поч. Ѿ кто, кто Николаю любитъ (ст. 33—34).

13. Пѣснь стителю Николаю. Поч. Болшаго нѣтъ земнаго трона (ст. 35—46). Пор. Богогл. ч. 178.

14. Пѣснь Прєстой Бци. Поч. Богородицє, вѣрнымъ ôборона (ст. 36—37).

15. Пѣснь присвятой Богородици. Поч. Бѹди восхвалєнна ѿ всѣхъ родовъ зємныхъ (ст. 38).

16. Пѣс[нь] Їсѹ сладкомѹ повсєднєвна. Поч. Похвалѹ принєсѹ сладкомѹ Їсѹ (ст. 39).

17. Пѣснь повсєнєвна къ Їсѹ сладкомѹ, в нлю кождѹю и во инъ днь. Поч. Хвалитє Гда съ нбєсъ (ст. 40—41). Пор. Богогл. ч. 86.

18. Пѣснь на Сошєствїє стаго Дха. Поч. Источникъ дхвный радостє сполнный (ст. 42—43). Пор. Богогл. ч. 69.

5. Рукопис Івана Леманинця.

Отсей рукопис, довжини кварта, а ширини вісімки зладжений на нотатції, призначеній до веденя рахунків, для повписуваня рубрик debet i habet. Нотатка оправна в полотно і має 108 сторінок. На 3—4 ст. є тільки проби пера, 5—53 записані, решта чиста. На трьох останнїх сторінках переписана оловцем якась пісня, але так непоправно, що трудно її розібрати. Пісня різдвяна, як видно, бо зачинаєть ся словами: Всє схожд анге[л]ъ ко нимъ со нєбєсъ і т. д. Рукопис зладив Іван Леманинець, про що говорить ся на кількох місцях; від нього й даю назву рукописови. На 3 ст. читаємо: Maramaros, Kusnicza, Lemaninecz Iván, 1893. Tekintetes, Maramaros, Kusnicza, Lemaninecz Iván Lakas, Galicija, Kumy (Кути?); на ст. 37 при кінци пісні намальований незручно хрест, а по його обох боках написано: Молися, оучися, трєзвися. Вѣчная память, блажєнный покой, ино жиз[н]ь бєзко[нє]чная. На верху хреста написано: Конєць пѣсни аминь; а під сподом: Лєманинєцъ Иванъ писалъ. Опісля нарисовано десять десяток римських (X) побіч себе, обведених квадратиками, з таким поясненєм: Сєсь лѹмє(мє)ръ значит сто; сєсє лѹмєръ латинскый. Сей рукопис купив я теж у Кушници від Михайла Годя. Його зміст такий:

1. Пѣснї ѿ смєрти. Поч. Вжє прѣшов час, лишаю вас, приятєлѣ мойѣ (ст. 1—7; перших чотирьох сторін, чистих, не пагіную).

2. Пѣсни о смєрти, 2. Под. (на той): Оужє дєкрєт потписѹє. Поч. Оужє ся час зближає (ст. 8—16).

3. Пѣс[н]ь 3. Поч. Ѽ бєзѹмний чєловѣчє, що ти дѹмаш, гадаш (ст. 17—19).

4. Пѣс[н]ь 4. Поч. Ѿ страхъ серце проникає (ст. 20—29).

5. Пѣс[н]ь без часу оумирающаго человѣка. Поч. Бес часу я умираю, братя моѣ мѣлѣ (ст. 20—34).

6. Пѣс[н]ь общая на смерть готовлящагося человѣка. Поч. Болит ня, болит, смерть ся закляє (ст. 35—37).

7. Пѣс[н]ь о смерти. Поч. Ях, пора п[р]иходитъ, треба оумирати (ст. 38 - 39).

8. Поч. Источникъ слезы разливайте ся (ст. 40—42).

9. Пѣс[н]ь общія о смерти. Поч. Фалшивая юность, зрадлива фортуна (ст. 43—45).

10. Поч. Всѣ притомнѣ взирайте (ст. 47—49).

6. Рукопис Миколи Проця.

Отсей рукопис складаєть ся з 11 карток, формату вісїмки звичайного аркушевого паперу і не має анї початку, анї кінця. Крім того останнї дві картки подерті так, що по кавалку бракує з них. Він писаний досить незугарним письмом. Між поодинокими піснями є пародії рисунків і прикрас: зі справдїшною красою вони не мають нїчого спільного. Рукопис сей дістав я у Мараморошп, але від кого і де, не тямлю вже. Він містить отсї піснї:

1. Пѣснь смерти. Поч. Южъ иду до гробу смутнаго, темнаго (ст. 1).

2. Пѣснь смертна. Поч. Ѡ смерте, смерте, чомусь такъ страшлива (ст. 2—3).

3. Пѣснь смертна. Поч. Яхъ пора приходитъ, треба оумирати (ст. 4—5). Пор. Богогл. ч. 230.

4. Смертна пѣснь младенцу. Поч. Голубе, голубе, то красно [ту] гуркаєтъ (ст. 5—6).

5. Пѣснь смертна. Поч. Источникъ слезы, разливайте ся (ст. 7—8).

6. Пѣснь смертна. Поч. Ѿ смерте ѿкрутна, а немилостива (ст. 9—10).

7. Пѣснь смертна. Поч. Кажутъ люде, що я оу҇мру, а я хочу жити (ст. 10—11). Пор. Богогл. ч. 227. При кінци сеї піснї підписано: Николай Проць, во Бронецькой веси пѣвецъ и оу҇читель, рока аѿпѳ (1889), мѣ[с]яца септемра ѕ-го дня римскаго, а рускаго авгуѕта кѕ-го дня.

8. Пѣснь стго Васілия. Поч. Излия ся благодать во оустнахъ твоихъ Ѿтче (ст. 12—14). Пор. Богогл. ч. 187.

9. Пѣснь крещенїю Господню на Богоявленїе. Поч. Крещает ся Владыка во Иорданѣ (ст. 14—15).

10. Пѣснь Воскресенїю Хртвѹ. Поч. Воскресъ Їсѹсъ ѿ гроба (ст. 16—17).

11. Пѣснь Георгїю мѹченїкѹ. Под. Радѹй ся царице. Поч. Йстинная весна, Георгие наста (ст. 17—19). Пор. Богогл. ч. 193.

12. Пѣснь на Сошествїе стго Дха. Поч. Оутѣшителю (дальше видерто). Ст. 19—20. Пор. Богогл. ч. 70.

13. Пѣснь Илїю пророкѹ. Поч. Источниче благодати (ст. 21—22). З сеї пісні є тільки 4 строфки, решта видерта. Пор. Богогл. ч. 205.

7. Рукопис Олександра Ладижинського.

Отсей рукопис зладжений д. Олександром Ладижинським, учителем у Великім Липнику (в 1899 р.; тепер він уже деінде), Спішської столиці. В рукописї є більше пісень, але я не можучи набути його, анї лишити ся довше у Липнику, щоби скопіювати його в цїлости, переписав із нього тільки те, що вважав більше інтересним. Тамошні селяне жадають, щоби сї піснї співано їм у церкві в часї великого посту*). Коли-б дяк — що буває заразом там і учителем, як звичайно в Угорській Руси — не хотїв їх співати, тодї не міряють добре роківщини, не досипають до верха. Коли-ж співає, то дають навіть понад те, що належить ся. Розуміеть ся, що дякови залежить на роківщинї, тому майже кождий з них або знає ті піснї на память, або має їх переписані і співаючи їх, піддаєть ся вповнї волї громади. Рукопис дуже інтересний, хоч не величкий, з огляду на свій характер. У ньому приходить подвійне письмо: славянське і латинка. Що знов до мови, то в ньому приходить аж три її роди: церковна мова, руський диялект уживаний на Спішу і пословачений (значно) диялект, уживаний там також, подібний дуже до бачванського. Опису рукопису, на жаль, не маю; подаю про те тільки початок тих пісень, які я вспів переписати:

1. Подякуйме Пану Богу.

2. О грѣшный человѣче, памятай на себе.

3. Пісня під хрестом. Поч. О Боже мой милостивый (відривок).

---

*) Чи співають їх і при мерци, не знаю.

4. Piseň pohrebna staremu i mlademu. Поч. O smerti okrutna, a ne lytostiva.

5. Ach človeče na sebe pamjataj.

6. Ach jak smutni jest život človeka.

7. Jakij tot svit mili, jaki je prekrasni.

Пробуваючи 1899 р. в липни у Мальцові, Шаришської столиції, мав я теж під руками якийсь старий рукопис, із якого й виписав собі вісїм пісень, і їх початкові стихи подаю низше. Про самий рукопис не можу подати нїяких даних; в часї дороги, переносячись із місця на місце і звертаючи головну увагу на що иньше, я не міг займати ся специяльно слїдженем за рукописами; що, так сказати-б, упало само в руки, тим я користував ся, на скільки міг, а за иньшим навіть не пробував розпинати ся дуже. З отсього рукописа поробив я собі виписки задля мови, на яку й звертаю увагу. Окремої назви для сього рукопису не даю; причіпляю його до рукопису д. Ладижинського, з якого також наведені тільки відривки і з яким лучить його подоба мови, для ріжницї одначе значу його числом 7 а. Виписані з нього мною піснї такі:

1. Похоронна пісня дітям. Поч. О жалосна, зармучена, нещаслива хвильо.

2. Похоронна пісня старому. Поч. А смерти окрутна а не милостива.

3. Пісня великопістна. Поч. Смотръ, грѣшниче, человѣче на распятя Хрѣстово.

4. Пісня Богородицї на процесиї. Поч. Потъ твой плащ ся утѣкаемъ, о Дѣво Маріе.

5. Пісня на Успеніе Богородицї. Поч. Архангели з неба пришли до Богородицы.

6. Пісня на Різдво. Поч. Предивна новина настала.

7. Пісня на Різдво. Поч. Сынъ божій ся намъ народилъ.

8. Пісня на Різдво. Поч. Часъ радости, веселости свѣту насталъ нынѣ.

Б. Тексти.

1.

Бетлегемскі пастушкове ту прідьте, Ей гей ту прідьте,
Что сьа стало во той ноці, повічте.
Ангелі нам ту новіну донеслі, Ей гей донеслі,
Же уж прішол тот месьац небесні.
Народіл сьа с чістой Дыві Марійі, Ей гей Марійі,
В йаслычкох йест положені на зімі.
Щасліва йе обтарганана маштальньа, Ей гей маштальньа,
Вол і осел і то сьино і слама.
На которой бол положені Спасітель, Ей гей Спасітель,
Неба, земі той пан і Віткупітель.
Вол і осел там на него діхайут, Ей гей діхайут,
А так голе пахольатко згрівайут.
Маті його із Йосіфом там стойат, Ей гей там стойат,
А кед плачі Ісус мілі та койат.
Льульай, льульай, пахольатко, сьпівайут, Ей гей сьпівайут,
А тот час го трійе царі вітайут.
Несут дарі із Персіди сердечно, Ей гей сердечно,
Злато, ліван а і смірну барз ўдьачно.
А так днеска небо і зем веселі, Ей гей веселі,
Біжат скочно пастушкове к маштальны.
Несут дарі Спасітельу свойому, Ей гей свойому,
Грудку сіра йак дітьатку бідному.
Ах Боже наш, Спасітельу, а пан наш, Ей гей а пан наш,
Шак ті од нас грішніх льуді не жадаш.
А мі грішні что же тобі оддаме, Ей гей оддаме,
Віру, льубоў і надежду складаме.

Зап. в Мальцові, Шаришської стол. в липни 1899 р. від селянки.

2. Р. VII а. Ч. 7.

Сын б(о)жій ся нам народилъ,
А нас грѣшныхъ выслебодилъ.
Витай сыну Божій, витай.*)
Витайме го сполу вшитки
Єден каждый гласомъ крипкимъ.

---

*) Сей приспів повторюєть ся по кождих двох стихах.

Ангели нам раду дали,
Бисме єму хвалу здали.

Іоанъ Кр[ес]тител пред тя йшол,
А ты за нимъ на свѣт пришол.

Дѣтятко ся народило красне,
Яко слонце ясне.

Пастушкове хвалу здали,
Ангели му пѣснь спѣвали.

А звѣзда ихъ провадила,
К вертепу путь показала.

Хр[ис]те про тве народжиня,
Дай намъ грѣхов отпущиня.

Паралелї: Cithara sanctorum, Прешбурґ, 1790, ст. 90. — Як видно, ся пісня взята від Словаків. Так само ч. 4, і певно 1 та 3.

3. Р. VII а. Ч. 6

Предивна новина настала
От века, от века неслихана.
Народил се Єжиш наш Спасїтелъ,
Єнштъ на сене в ясличкохъ на сламе выкупителъ.

Тисѣцъ сто пастырей горе стали,
До Бетлегема су бежали.
Налезли Єжишка спанѣлего,
Дары му давали, з радости плесали, а спѣвали.

Претож и мы єму проспѣвуйме,
Дары маличкому офѣруйме;
Сердцами з устами єго хвалиме,
Буд от нас велебен аж на веки амен.

4. Р. VII а. Ч. 8.

Часъ радости, веселости свѣту насталъ нынѣ,
Же Б[о]гъ вѣчный, неконечный, народилъ ся съ Дѣвы.
Въ мѣстѣ, в Вифлеемѣ, во яслахъ на сламѣ
Лежитъ мале пахолятко на зими.

Щосме люде вшитки грѣшны з радости чекали,
Днес ангели сут весели, намъ то звистовали.
А претош плясайме, вшитки ся радуйме,
Пахолятку, немовлятку спѣвайме.

Спасителю, Хр[ис]те милый, І[су]се найсладши,
С чистей паны народзени, покладе найдракши,
Кралю нашъ, Пане нашъ, склон ся к намъ яко пан,
Дай милости, твей радости дойти намъ.

Паралелї: Cithara sanctorum, ст. 47.

5.*) Р. 1. Ч. 1.

Ангелъ пастыремъ мовилъ,
Христосъ нам ся народил
Вифлеемѣ а мѣстечку Іудовомъ,
С поколѣня Давыдовомъ,
Съ панны Маріи.

Пастыріє вѣрили тому
Посельству веселому,
З охотою въ Вифлеемъ бѣжали,
Дитя въ яслехъ витали,
Марію зъ Іосифомъ.

О дивноє народженя
Нигды невихвалено,
Зачала панна сына в чистости
Породила єго в радости
С панства своєго.

Юж ся сіє исполнило,
Что въ пророцехъ было;
Ааронова ружечка выквѣтнула
Квѣтокъ себѣ выдала,
И овоцъ зродила.

Слухайте Бога отца,
Котоpий єстъ сынъ мой любымый,
Свѣту зъ неба посланный,
Того послушайте.

Тому будетъ честь и хвала,
Которому єстъ оддана,
Яко отцу такъ и сыну,
И святому духу,
Въ тройци славимому.

Паралєлї: Записки, т. XVII, ст. 62- 63. — Kantyczki, II, 12. — Богогласникъ, ч. 26. — Р. III. Ч. 8. — Botowski, Pol. p. kat. ч. 141.

*) Р. III. Ч. 8. (Ся пісня перейшла до нас від Поляків).

Ангелъ пастырем извѣстилъ,
Же Хрістосъ ся народилъ,
Во Вѣфлеемѣ мѣстѣ Іудовомъ,
С поколѣня Давидовом,
С панны Марїи.

Пастыріє звѣрили
Тому вѣстію,
З охотою бѣгли в Вѣфлеемъ,
Въ яслах дітя витали,
Марію из Іосифомъ.

О дівное рождество,
И неизречено!
Зачала сына в чистотѣ,
Породила в радость,
Пана своєго.

Юш ся тоє сповнило,
Што в пророцех писано;
Ааронова ружечка проквитнула,
Квѣтокъ с себе выдала,
Овоцъ возродила.

Слухайте вы Бога отца,
Который єстъ сынъ исполненый,
Єси сынъ мой предвѣчный рож-
Свѣту з неба зосланый, [деный,
Вси его слухайте.

Тому будетъ честъ и хвала,
Єму бо єстъ датона,
Слава отцу и сынови,
И святому духови,
Тройци славимой.

6.*) Р. II. Ч. 17.

1. Скѵния всезлатая, ковче[1]) завѣта,
Видячи днесь[2]) своєго сына повита.

Раду[й] ся, Маріє, радуй ся[3]) присно дѣво,
Во нетлѣно[м] рождествѣ твоємъ.**)

2. Пастыриє преславноє чудо яви ся,
Же въ худобномъ вертепѣ Богъ воплоти ся.

3. Слава во [ви]шнихъ Богу ангелы гласятъ,
Хвалу сыну своєму, дары приносять.

4. Звѣзди єму служаще, вертепъ свѣтяще,
Триє цари от востока дары носяще.

5. Воды[4]), оселъ дышуще, хвалу дающе,
Рожденнаго нас ради парою грѣюще.

6. Іродъ с того смутил ся, же Богъ роди[5]) ся,
Ищетъ єго забити[6]), самъ потреби ся.

7. Радуют[7]) ся небеса Христа [хва]ляще,
Веселит ся вся земля миръ приносяще.

Паралелї: Р. X. Ч. 112.

7. Р. II. Ч. 38.

От востока восиявыї звѣзда яснаї,
Показавыї, днемъ восиявыї.

---

*) В рукописї X, ч. 112 є такі відміни: 1) ковчехъ; 2) Марія; 3) радуйте ся; 4) Строф 2—4 нема; пята (в Р. X друга) виглядає так:

Волъ и оселъ гди суще, хвалу воздаютъ,
Нарожденаго насъ ради во вертепѣ паровъ грѣютъ;

5) родил ся; 6) хощетъ Христа оубити; 7) сеї строфки нема; намісь неї є иньша:

Преславное чудо яви ся,
Ижъ во охотомъ (sic! нам. оубогомъ) во вертепѣ
[Христосъ роди ся.

**) Приспів по кождих 2 стихах.

Валаамъ го пророковалъ,
Звѣзду ясну показова[лъ]
Днемъ восиялъ.[1])

О которомъ то пророцѣ ясно писали,
Котрѣ были во отхланї, все єго чекали.
Иротъ волъх[в]омъ изъвѣствуєтъ,
Слуги своя изъкликуєтъ,
Христа шукаєтъ.

Скоро слуги прибигаютъ.
Кровь младенъцевъ проливаютъ,
Христа глядаютъ;
Маткы дѣти изъбираютъ,
От пороховъ отираютъ,
Слезами купаютъ.

О безбожный, о Ироде, злый Фараоне!
Смерть младенцевъ тяготуєшъ,
Плачу не чуєшъ?
Прими, царю, наша птенца,
Во трохъ лѣтехъ наша младенца
Во радость вѣчную,
А Ирода безъбожнаго,
Сына аду пекельнаго
Во тьму кромѣчную.

8.*) Р. I. ч. 3.

Крещаєт ся Владика въ Їордани,
Имѣяй власть на небеси и над водами.

Простри руку, пророче, косни ся версѣ
Сотѣтеля[1]) своєго и людие вси.[2])

---

[1]) Отся строфка зовсїм попсована, як і цїла пісня; її повнійший варіянт диви: Записки, т. XVII, 2, ст. 61—62.

*) Р. III. Ч. 12: 1) содѣтеля; 2) людей всѣх; 3) сей; 4) водою и молитвами в дому; 5) во; 6) кимвалех; 7) котрый на Іордани наша грѣхи измыл; 8) вѣдѣша;

Вариянт із Р. VI. Ч. 9 походить із иньшої редакциї. Подаю його в цїлости:

Крещения просяще, невѣдый грѣха,
Сий[3]) єсть баранокъ божїй, наша потїха.

На Їорданъ пришедше, воды почер(р)пѣте,
Во дому водою и молитвами[4]) всѣхъ окропите.

Крещшому ся во Їордани въ[5]) гуслехъ спѣваймо:
Во доброгласныхъ кимвалѣхъ[6]) вси заграймо.

Слава Богу во Тройци, же ся окрестилъ
И Христосъ на Їордани уже ся омылъ.[7])

На Їордани вѣдѣ[8]) Тройцу святую
Въ божествѣ єдиномъ нераздѣльную.

Веселячи ся сице рецѣмо:
Крещшому ся въ струяхъ пѣснь принесѣмо.

Паралєлї: І. Франко, Карпаторуська лїтература. Ст. 133, ч. 66; ст. 138. ч. 3. — Р. VI. Ч. 9. — Р. III. Ч. 12. Записки, т. XV, 3, ст. 48. —

Крещает ся Владыка во Йорданѣ,
Имѣяй власть на небеси и надъ водами.

Крещенїє просяща от Іоана,
Который выпровадилъ с пекла Адама.

Положивый дорогу презъ море Жидомъ,
Который былъ пророкомъ царемъ Давидом.

Измѣривый пядїю попуд небеса
Со страхомъ ся великимъ к нему прикаса.

Крещенія просяща, невѣдый грѣха,
Сей єстъ баранокъ божїй, наша оутѣха.

И мы тую воду вси почерпаймо,
Яко панна нашего вси оглядаймо.

Слава во вышнихъ Богу, вси заспѣваймо,
Крещаєму ся въ Іордани поклонъ отдаймо.

9.*) Р. I. Ч. 4.

Іорданъ рѣко, уготови ся,
Се бо приходитъ Богъ крестити ся.

Плотію идетъ на своя струя,
Отъ Іоана услухъ[1]) требуя.

О Іоане, хтѣй[2]) послужити,
И верхъ Владицѣ[3]) спѣшъ ся омыти.

Іоанъ пророкъ, длань простираєтъ,
Се Агнецъ Божій, ясно волаєтъ.

Духъ святый сходитъ видомъ голуба,
Показа отцу того сугуба[4]).

Мы Іоану уподобѣмъ ся,
Чистыми серцы приоздобѣм ся[5]).

На рѣчныхъ струяхъ тебе[6]) витати
И его[7]) миле всѣмъ выхваляти.

Бога во тройци єдинаго знати[8]),
Псалми и пѣсни согласно спѣвати[9]).

Дай то намъ, Боже, тя выхваляти,
На рѣчныхъ струяхъ миле[10]) оглядати.

Почерпѣте[11]) воды, убо брат[і]є,
Святого Духа на спасеніє.

---

*) Р. II. Ч. 22: По другій строфці приходить отся:
Море вѣдѣвше прочь уступаєтъ,
Іордань рѣка воспятъ вертаєтъ.
По пятій строфці приходять у сім рукописї такі:
Іоанъ пророкъ длань простираєтъ,
На верхъ Владіцѣ воду вливаєтъ,
Грѣхъ весъ Адамовъ омываєт ся,
Главы змыєвы сокрушают ся.
Намісь 12-ої строфки є отся:
Бога во Тройци єдинаго знаєме,
Псалми и пѣсни такъ єму спувамо.

Деяких строфок із I р. бракує, иньші знов попереміпювані: одна стоїть скорше, друга пізнійше, але в текстї не ріжнять ся.

Р. III. Ч. 11: 1) услугъ; 2) хотай; 3) владычный; 4) той показуєтъ отцу сугуба; дальше йде отся строфка:
Днес грѣх Адамовъ омываєт ся,
Главѣ смѣєвѣ сокрушают ся.
5) приготовѣм ся; 6) его; 7) тебе; 8) знаймо; 9) вси заспѣваймо; 10) тя; 11) почерпѣм воду.

Днесь ся чловецы вси радуютъ,
Ангелы въ небѣ вси[1]) триумфуютъ.

Бога во тройци такъ єдинаго
Въ тройци святой[2]) непостыжимаго.

Купно съ отцемъ и святымъ Духомъ,
Тому честь и хвала на вѣки вѣковъ[3]).

Паралелї: Богогласникъ, ч. 35. — Записки, т. XV, 2, ст. 48. — І. Франко, Карпатор. лїтература, ст. 138, ч. 4. — Р. II. Ч. 22. — Р. Ш. Ч. 11. — Коляды, Львовъ, ст. 87—88. — Коляди, Львів, 1900, ст. 65—66. —

10. Р. Ш. Ч. 13.

Тройце святая, Боже ласкавый,
Который себе, нам днесъ показавый,
Во тріех-персонах, в божествѣ єдиномъ,
Отче со сыном и с духом.
Котрого ради нас з неба послал єсь,
Нам людем своим збавленя дал єс;
Благодарим тя и воспѣваємъ,
Богоявленію ти вси ся кланяєм.
Имже спаслъ єси мир погибающъ,
Нинѣ ся крести грѣхи потребляющъ.
Во струяхъ Іорданских сіє содѣлавый,
Сущим во тмѣ свѣт возсіявый,
Отецъ створител с синомъ откупителем,
И святымъ духомъ поспѣшителем.

11. Р. Ш. Ч. 16.

Царская порфира прозябяєтъ,
Радость всему миру днес раждаєтъ,
От корене Іесеова, дѣвая приходить,
Младенца приносить*).

Дотол Сімеон умирати боял ся,
Ажъ на руцѣ свои прияти ужасал ся.

По закону сина старцу приношаєтъ,
Чистоты нескверной от него жадаєтъ.

---

1) сього слова нема; 2) во тріех персонах; 3) вѣком.
*) Сей приспів повтаряєть ся по кождих двох стихах.

Сімеоне старче, приди днес весело,
Стрѣта[й] дѣву чисту й на руцѣ несено.

Над звычай радост, дівная новина,
Ґды Сімеон старецъ воспримует сина.

И мы трумфуймо, Христа стрѣтаймо
Въ тѣлѣ младенческом выхваляймо.

12.*) Р. I. Ч. 6.

На рѣкахъ сидяще горка Вавилона,
Внегда помянути (2) прекрасна Сіона.

И плачь нашъ презѣлный велми насъ пронзаєтъ,
Серце и утробу (2) во мнѣ пробождаєтъ.

Како въ земли чуждей плѣнникомъ на[м] сущимъ,
Принуждают пѣти (2) органъ не имущихъ.

Воспойте намъ пѣсни, Сионския страны[1]),
Да услышимъ нынѣ (2) Вавилонскія страны.

Ты Іерусалиме, аще тя забуду.
Душею и тѣломъ (2) затленъ[2]) да буду.

Къ гортанемъ нашимъ, языкъ да прилипнетъ,
Аще тя забуду (2) вскорѣ да погибнемъ.

Дщерь прекрасная горка вавилонская,
Како что воздаєтъ (2) тебѣ Богъ, Сионская.

Развѣ Вавилона имущихъ студецъ[3]),
И о камень твой (2) разбиєтъ младенецъ.

Паралелї: Богогласникъ, ч. 42. — Р. II. Ч. 1.

13. Р. Ш. Ч. 32.

Ізлїй на мя, Боже, со небесе росу,
Да се поста время безгрѣшно почну.
Откуду почну слези проливати,
Злаго ми житія дѣла спамятовати.

---

*) Отся пісня надрукована так у Почаївськім Богогласнику з 1790 р. під ч. 34 як і у Львівскім з 1886 р. на ст. 75—76. В нашім рукописнім збірнику вона на стілько ріжнить ся від надрукованих текстів, що можна її тут уважати вповнї варіянтом і оголосити на ново друком.
1) Р. II. Ч. 1. строны; 2) забвенъ; 3) ищущихъ студенецъ.

Навыкох на вся дѣла моя злая,
Прото лішен буду пресвѣтлаго рая.
Уподобих ся вранови нощному,
День и нощ пребывающему.
Разорихъ законъ Создателя й Бога,
Прото лишен буду свѣтлаго чертога.
О душе, душе, чему не рыдаєшъ,
О многих грѣхах чем ся не восплачеш?
Кій плач воспою днес языкомъ моимъ?
Помілуй мя, Боже, по щедротам твоим.
Из глубини сердца глас мой услыши,
Помилуй мя, Боже, от грѣхов очисти.

14. Р. Ш. Ч. 34.

Крестъ Господень ублажаєм,
На нем Христа лобызаєм,
Волею страсть приємшаго.

Древо жизн[и] украшеноє,
Духом святым устроєноє,
На нем Христос прозябе,
Нам вѣрным спасеніє.

На тебѣ кров ізлія ся,
Плот на покарм отда ся,
Агнца Христа на офѣру,
Во спасеніє міру.

На тебѣ Христос распят ся,
Спасеніє нам содѣла ся,
Єда Христос в ребра прободе ся.

Древа ради давно,
Адамъ з раю ізгнаный,
От древа паде ся,
Древом краснымъ спасе ся.

Древо жізни таинствено,
Жізнодавца нам зявило,
Днес показа Христа Бога,
Зведшаго нас от трывога.

На крестѣ Богъ умераєт,
Солнце ясност заливаєт,
Завѣса ся раздираєтъ.

Матка сіцє вопіяше,
Непрестано рыдаше,
Глас жалосны испущаше.

Горе мнѣ, сину наймилнѣшый,
Ісусє мои нетлѣный,
Нынѣ тебе оглядаю,
Умершаго умлѣваю[1]).

Кресту поклонъ учинѣмо,
Хрісту хвалу воздадѣмо,
Же он рачилъ за насъ,
Пречисту кров проліяти.

15. Р. Ш. Ч. 36.

Плачите сердца моєго зѣница,
Падох в тяжкій жал грѣховный пленица,
Ей нѣстъ во мірѣ такого грѣшника,
Якоже аз никто согрѣши от вѣка.

---

1) = умоляю.

Душу й тѣло погубихъ во мірѣ,
Лиших ся любве, надежды й вѣры,
И раздрах одежду крщеніемъ данну,
Юже ми даде Бог со више исткану.

Камо я поиду преокаяный
Стратив єм дар от Бога ми даный;
Пойду и пріпаду ко щедрой царици,
Небеси й земли, къ Маріи дѣвици.

И кто грѣшный, когда погибає,
Єда тя, дѣво, на помощь взыває,
И я грѣшный буду призывати,
Имя твоє святоє буду прославляти.

16.*) Р. I. Ч. 12.

Радуй ся зѣло, дщи сіона,
Се царь твой восѣдый на осля;
Ісаія вопиєтъ,
Софонія глаголетъ
Владицѣ.

Спѣшно пойдѣмо и припадѣмо,
И Виөанію вси оглядѣмо;
Днесь виїя финика,
По нихъ грядетъ владика
Єстъ дивно.

*) Р. II. Ч. 5: в. 23 — єго устрѣтша; в. 25 — се жаль; в. 31 — осана; в. 37 — крвавыя излія; в. 38 — нынѣ нѣсти; в. 42 — вчера пришед; в. 43 — воскреси; в. 44 — словеси; в. 49 — то бы; в. 50 — насъ; в. 51—55 нема; в. 61 — Владицѣ; в. 62 — поємъ; в. 70 — ангеловъ; остання строфка відмінна:

Честь Богу хвала в купѣ пѣніє,
Воспѣваймо, людіє грѣшныи;
Благъ бо єси, Владико,
Поємъ тебѣ, єлико
Достойно.

Р. Ш. Ч. 37: в. 2 — на жребя; в. 9 — пришедъ; в. 13—15:

Пренайсладши, благословен сих ради,
В Єрусалим пришеди
Спасти насъ.

в. 16—20 — нема; в 21—25 виглядають так:

Народы ризы на путь постилаху,
Младенцы купно осана спѣваху;
Усты єго пояху,
Непрестано глаголяху,
Нѣтъ се ужасъ.

в. 26 — се знаменаше; в. 27 — на осли; в. 30 — о царѣ сем; в. 32 — избав от грѣховна лова; в. 36-40 нема; в. 42 — вчера прішедый во; в. 49 — жив былъ; в. 50 — нань; в. 51—55 нема; в. 57 — четверодневна от гроба воздвиг; в. 65 — заблуждшихъ; в. 66 — избави насъ Боже; в. 68 — во вѣки; в. 69 — сочетай нас со лики.

Усты медъ подаютъ,
Чающимъ в сердцу желчь маютъ;
Пренаисладши во Іерусалимъ ходяще
На жребяти сидяше
Осанна!

Осанна во вышних поюще
Младенцы еще от чреслъ суще;
Благословенъ сый грядый
Во Іерусалимъ пришедый
Спасти насъ.

Р. VIII. Ч. 14: Сей вариянт незамітний нічим, досить поплутаний і скорочений; має тільки 6 строфок: 1—3, 6, 13 і 10 (на кінци). Те саме дотикає теж варианта: Р. VIII. Ч. 31.

Р. X. Ч. 36: в. 1 — сіоня; в. 2 -- возсѣдитъ на коня; в. 3 — Захаріа; в. 4 — Софроніа; в. 11—14 такі:

Усты медъ подаютъ сладчайши,
Сердцемъ желчъ лютый, прегорчайшій,
Во Іерусалимъ ходящу,
На жребяти сѣдящу.

Друга строфка в сім рукописї третя, а перші її два стихи такі:

Спѣшно пойдемо и припадимо,
Во Виѳанїю вси грядимо;

в. 16—17 теж змінені:

Дѣти вопіютъ,
Сладцѣ глаголютъ.

Намісь в. 21—25 є отсї:

Осанна въ вишнихъ поющіи,
Младенцы, иже от чревъ сущи;
Благодать намъ велика,
Єже пришедъ Владыка,
Єсть дана.

Дальші дві строфи перемінені; перше стоїть 7, опісля 6; зміни в них такі: в. 31—34:

Пріиде сіонъ спасъ Вавилоня,
Изведетъ грѣшныхъ его от огня;
. . . . воздвизаетъ,
Иже спасетъ от грѣха.

в. 26—30 виглядають так:

Отроцы сіе знаменаше,
На жребцѣ спасеніе наше;
На немъ его узрѣша
И устнама воспѣша:
Се царь нашъ.

Строфка 9 (в рук. 8) така:

Старый паде ся (sic!),
Испроверже ся;
Хрістосъ грядетъ возвести
И ко себѣ привести
Сіонъ градъ.

в. 47 — и горцѣ вси его; в. 48 — здѣ пребилъ; в. 49 — не бы братъ нашъ умерлъ; (9 і 10 строфки знов перемінені); в. 42 — днесь вчера

Ризы постилаху, путь украшаху,
Горцѣ его барзо плакаху;
На немъ его утѣшаху
И уснами воспѣша:
Нѣсть се желчъ.
Пророци сіе знаменаша,
На жребцу спасеніе наше.
Захаріиа великій,
Ісаія пророки
Ослятем.
Пріидетъ осяна спасъ Вавилона
Всѣхъ насъ избавъ от Сіопа.
Воздвизаетъ финиковъ
Юже спасе от грѣховъ
Тмами темъ.
Сулима избави пророки,
Кравія излиялъ намъ токи;
Нынѣ нѣсть ти Сулима,
Но Йерусалима
Новый градъ.
Всяческая создавый дланію,
Вечеръ пришелъ былъ въ Віѳанію
И Лазаря воскресилъ
Во единомъ словоси
Смердяща.

Сестры рыдаху, путь украша[ху],
Горко его барзо плакаху:
Аще бы ты зде былъ,
То бо братъ нашъ живый былъ
Намъ зряще.
Мовитъ Владика спасти Лазаря,
Гласит Асидскаго вертоградаря;
Богъ егда отверзе,
Власть жидовску исп[р]оверже
Всѣхъ ради.
Ісполнивъ чудо Христосъ на земли,
Воскресивъ из гроба четверо-
Лазаре, гряди вонъ, [дневна:
Да пуститъ тя онъ демонъ
Владицѣ.
Возми насъ на осля, Владико,
Поемъ ти пѣніе велико,
Да насъ падшихъ возведе
И ко свѣту приведе
Лежащихъ.
Збави Боже от всякаго зла
Сподоби насъ въ небѣ вѣчна[го]
Да тя поемъ на вѣки [блага.
Да имамъ жити съ лики
Ангеломъ.

Честь Богу, хвала во купѣ
И пѣніе заспѣваймо
Людіе, грѣшныхъ Богъ
Бо сей Владика поемъ
Достойно.

Паралелї: Почаївський Богогл. (1790), ч. 44; Львівський, ч. 52, ст. 99—101. — Р. II. Ч. 5. — Р. Ш. Ч. 37. — Р. VIII. Ч. 14 і 31. — Р. X. Ч. 36.

17.*) Р. Ш. Ч. 39

Цорко сіонска, днес весели ся
О том, же царь твой днес приближи ся.

шедъ во; в. 45 — изъ мертвыхъ смердяща; 11—12, 14—15 строф — нема; в. 63—65 такі: Самъ насъ падшихъ возведи
И ко себи приведи
Въ сіонъ градъ.

*) В Р. II. Ч. 28 — варіянт сеї пісні виглядає так:
Церкве сіонская, южъ весели ся
О томъ, же царъ твой днесь приближи ся.

На тихом жребцу покорне вжидает,
И всѣх вѣрных на три[у]мф. взывает.

Приход же, Христе, з дячными слугами,
Додай веселости своими псалмами.

Котрый спѣшит ся кров свою пролняти,
Нас от вѣчной муки высвободити.

Вижд человѣче, что Богъ даруєтъ,
Волноє тѣло своє за насъ офѣрует.

Знай, же то милость отцевска справуєт,
Невинного агнца нам высправуєт.

Котрый спѣшит ся тяжкіє муки пріяти
И пречистоє тѣло своє распяти дати.

Приходит всѣх нас от гріхов спасти,
И распятием своим нас откупити.

Мы теш, о Христе, тебе стрѣтаєм,
Сими квѣтками любезно витаєм.

Осана, Христе, наш избавителю,
Благословен грядый наш откупителю.

Дай нам по смерти жал занехати,
Хрістос воскресе радосно заспѣвати.

На тихомъ жребцу покорне бѣжаєтъ,
Всѣхъ людей вѣрныхъ на тр[і]умфъ взываєтъ.

Которій спѣшит ся кровъ свою проляти,
На[съ] от вѣчныхъ мукъ выслободити.

Страсть окрутную, тяжкіє раны,
Которіи будутъ на тѣлѣ з[а]даны.

Знай, чловече, что Христос ся даруєтъ,
На полную страсть за нас ся готуєтъ.

Мы тежъ, о Христе, тежъ тебе стрѣчаємъ
Вдячними вѣтми любовно вітаємъ.

Осана, Христе и Збавителю,
Благословенъ грядый во имя откупітель.

Даждь намъ по смерти жаль занехати,
Христосъ воскресъ миле заспувати.

18. Р. II. Ч. 34.

Южъ ся жыды из[о] брали,
Абы Христа где поймали:
Поимавше хотятъ бѣчовати
И на крестѣ[1]) розъпинати.

Во горотку поимали,
Назатъ ручкы завязали;
А Июда розъслабѣвше,
Своє серце запаливше
Приступивъ до Христа чудне,
Поцуло[вав][2]) єго блуд[н]е.

О Июдо злочестивый,
Зеръцало слуг[3]) неправъдивый!
Волѣвъ бе[с] ся не въродити,
Нежели тоє учинити.

Ґды пришолъ панъ ко Пилату,
Возложили на него шату;
Приведоша ко Пилату
Же єго суди латву[4]).

Потомъ у стовпа бѣчовали
И на кресть роспинали;
Во той часъ ся слонце затопѣло,
Якъ на небѣ бы не было.

По окрутной такой муцѣ,
Отдалъ Богу духъ во руцѣ.
Ученицѣ изъ креста изняли
И во гробѣ полагали.

Матка серъдечне плакала,
Коло хреста умлѣвала:
Увы, сыну, любимоє!
За що теръпишъ неви[н]ноє?

Плачъме ся вс(ц)ѣ Християне,
Якъ за насъ Христосъ теръпѣвъ раны.
За то нехай буде честь и хвала
И на вѣки вѣкомъ слава.

---

1) В ориґ. кресть. 2) В ориґ. поцулобаба. 3) В ориґ. слуго. 4) Тут попсовнний текст.

19. Р. Ш. Ч. 41.

О все створеня! По умершомъ пану,
Плачут вси ревне по вышнемъ гетману.
По невинности, пане, уміраєшь,
То за нас грѣшных страсти пріймаєшь.

Ґды тя Жідове такъ сроге убили,
Терновий вѣнец на главу зложили.
Не мают пана за месѣяша,
А ты єсь потѣха наша.

На гору Голгофту Христа провадили,
На крестъ руцѣ и нозѣ Жідове прибили.
А так волали: Возми, распни его,
Сего царя іюдейскаго.

Ґды главу твою до моску пробили,
Тѣло святоє бичями въ слупа збили
И презъ потокъ кисовъ вели,
Ланцухами всѣ там упали.

Матка Христова под крижемъ стояла,
З жалю тяжкого сердцемъ умлѣвала:
Сину найміліѣший, что ми повѣдаєш?
Тепер святую главу схіляєшь.

Мечь сердце моє из болем протече,
Яко ми пред тым Сімеонъ прорече,
Нинѣ ся сполнило пророчество его,
Праведнаго Сімеона того.

Видячи матку под крыжем болезну,
Носячи жалость душевну и тѣлесну,
Апостолъ Іоанъ дѣву потѣшаєтъ
Й за матку ея примаєтъ.

На рукахъ сина як солнце держала:
Не такый єс былъ, колим тя повивала.
А тепер тѣло святоє зранили,
И кров святую з тебе выпустили.

А бокъ ти святый копіємъ пробіли,
А с креста знявши во гробъ положили,
Каменем тяжкым з верха прикрыли,
Дали печати стражією с кустодиєю.

А мы на колѣна Ісусу впадайме,
Со страхом страсти єго лобизайме;
Воскресни, Боже, рач нам даровати,
Тут тя выхваляти, в небѣ царствовати.

Паралелї: Записки, т. XVII, 2, ст. 57—58.

20. Р. П. Ч. 37.

Ісусе, царю расъпятый на крест[ѣ] древляномъ,
Сокрушивъ єсь моцъ бѣсовъ, [в] радость христіяномъ.
О проклятый и невѣрный, злый роде євъре[й]ский,
Почто страждетъ бесъ милости Ісусъ Назоре[й]ский?

Анна, Пилатъ и Каифа где крестъ бировали[1]),
Слуги Христа бѣчовали і короновали.
Воина темна Лон[ги]на, єго принудили,
Копию бокъ отворили, кровъ и воду изъточили.

Слонце во тму примине ся, луна окропляше,
Єгда агнецъ незлобивый на крестѣ[2]) умираше.
Лецъ тверъдѣшиі патъ каменемъ євреская серца,
Не зъпознавше створітеля, каменъ позна творца.

21. Р. П. Ч. 51.

Душе моя грішна[я], востани ране[нь]ко,
Позри на раны Бога (своєго), зомлѣєтъ серъденько[3]).
Руцѣ и нозѣ єго прибили,
Кровь и воду исъточили
Лѣйте ся слезо[нь]кы.

А что то за бѣда, котра за сусѣда
. . . . . . вѣдаєшъ, себе . . . . маєшъ,
Єще пог[л]ядаєшъ оченьками
Смут[н]енькими, слове щирими,
Раму (?) обѣцюєшъ.

Ґды восъзрѣвше на крестъ матка расъпятого
Тебе сына и Бога окоронованого,
Анї сътерпѣти от жалю може,
Якую болѣсь на крестѣ[4]), Боже,
Ог жидовъ терпѣвъ єсь.

---

1) В ориґ. перша буква ф; я поставив б, бо слово з ф не існує на Угорській Руси. 2) В ориґ. кресть. 3) В ориґ. серъденѣко; 4) В ориґ. кресть.

Кто бы не заплакавъ на такую брагу,
Ґды остатную крови кроплю[1]) вылявъ[2])
Єще за нима проситъ до Бога отца:
Отпусти имъ, пане, не видятъ, что творятъ
Окрутни жидове! Исъпол[н]и[ло] ся то все пророчество
И пекло сѣмо затворяєть ся,
Наротъ лютъски[й] назатъ вернетъ ся[3])
До росъкошовъ небесныхъ[4]).

Такъже твоеи, Збавителю, незносне злости, (?)
Что пробито терностию ашъ до моск.и кости
Руцѣ бимъ..... сложити, якъ добродѣю,
Толко же руцѣ не (и)вмытѣ мѣю,
Не имамъ где умыти.

Гради, душе, прямо, умыєшъ ся тамо,
Восъпримисте нище (?), ко творцу слезаще,
Смерть болѣзнена, а намъ збавлена,
Крестъ и копѣє и всѣ гвоздиє
На наше збавленя.

Восъстань грѣшна душе, престань юшъ грѣшити,
Якъ перестанешъ г[р]ѣшити, можешъ в небѣ быти;
Творецъ и Збавитель тебе искупує,
Крестомъ от враго[в] избавляє,
Будешъ кролевати.

Перестань грѣшна душе отриданна,
Поки кроль небесный приде от горнои полати[5]),
И насъ со собою обѣця[є] взяти,
Толъко потреба грѣховъ перестати,
З ними вѣчне царъств[о]вати.

22.*) Р. VII. Ч. 1.

Подякуйме Пану Богу
А здавайме[6]) честь і хвалу єму![7])

---

1) В ориґ. кровъ. 2) По сім слідує два слова: ко Пилату; 3) Намість: вертаєтъ ся. 4) В сю строфку стягнені дві, незвичайно попсовані; 5) В ориґ. полацовъ.

*) Р. Ш. Ч. 43: 6) здаваме; 7) по сім ідуть отсї два стихи:
Он бо чрез своє мученя
Даст нам грѣхов отпущеня;

Зъ неба вступилъ[1]), понижил ся
А зъ Маріи панеи[2]) народил ся.

Три а трицетъ рочки працовавъ[3]),
Ничъ[4]) на святымъ крижу[5]) умерти мавъ.

Ламала Матка своєй руци,
Нижъ видѣла сына въ тяжкей муци[6]).
Сына свого премиленого,
Ажъ на святымъ крыжу[7]) разпятого.

Слышала го[8]) плачущаго,
Видѣла го[9]) укырвавеного;
Не могла го словомъ потѣшити,
Ани єго святу кровъ заставити.

То свята кровъ по нимъ текла[10]),
Зъ главы, зъ бочка[11]), зъ чистаго живота;
Та свята кровъ[12]) насъ выкупила,
Зъ мукъ великыхъ, горящаго[13]) пекла.

Велькимъ[14]) гласомъ Христосъ волалъ,
Нижъ на святымъ крижу[15]) умерти малъ;
Бы ся чловекъ розпамятувавъ,
О якъ бы го Богъ вѣрно миловалъ[16]).

Христе про твоє омучиня[17]),
Рачъ намъ дати грѣховъ отпущиня.
Бы насъ не взялъ вѣчный пламень,
Заховай насъ, Іезу Христе, аменъ.

Аминь, аминь, такъ Боже дай,
Бызме пришли сполу въ небесный рай.
Абызме ся такъ достали,
Зъ Христомъ паномъ въ небѣ пребывали,
Ажъ на вѣкѣ вѣковъ, аминъ.

Паралелї: Р. Ш. Ч. 43.

---

1) ступилъ; 2) сього слова нема; 3) трецят и три рокы працовалъ; 4) ґды; 5) крестѣ; 6) видячи сына в тяжкой муцѣ; 7) крестѣ; 8) єго; 9) єго; 10) свята кров єго по нем текла; 11) з боку; 12) тота кровъ; 13) из; 14) велікимъ; 15) коли на святомъ крестѣ; 16) Абы ся чловек роспамятал, | Якъ єго Богъ миловалъ; 17) ся строфка, остання тут, звучить так:

Христе, презъ твоє мученіє,
Дай намъ грѣхов отпущеніє,
Абы нас минул вѣчный пламень,
Уховай нас, Христе, аминь.

23. Р. VII. Ч. 2

О грѣшный человѣче
Памятай на себе,
Что Христосъ Богъ терпилъ,
На крижу про тебе.

Найперше с панѣнкомъ
Маріомъ ся розлучалъ,
Богу отцу своєму,
Матичку поручалъ.

А потомъ си ишолъ
Молити до заграды;
Жыди го вартуютъ,
Влапити бы ради.

Жыди го вартуютъ,
Абы ся имъ не сховалъ,
Вѣру христианску,
Бы не научувалъ.

Дванацъ апостоловъ,
Малъ Христосъ панъ вѣрный,
А Іудашь го продалъ
За тридцатъ срѣберныхъ.

А гнетка тотъ Іудашъ
Давъ знамена жыдамъ:
Тогда го лапайте,
Кедъ я буду при н(ъ)омъ.

А якъ ужъ Ісуса
Съ повразми вязали,
Тогда Іудашови
Одийти казали.

А якъ ужъ на него
Тяжкий крижъ сложили,
Же го муситъ нести
Сынъ божій невинный.

А якъ го ужъ вели
Съ Іерусалимъ мѣста,
Скырвавена была
Подъ ногами цеста.

А якъ го ужъ вели
На калварску гору:
Седемъ разъ упаднулъ
Про христианску вѣру.

Седемъ разъ упаднулъ,
Сердце умлѣвало,
Между мордарями
Лютости не мало.

Седемъ разъ упаднулъ,
Нимъ на гору вышолъ;
Седемстократъ зомлѣвъ,
Нежели на крижъ пришовъ.

Панѣнка Марія
Стократъ разъ зомлѣла,
Нижли свого сына
На крижу видѣла.

А якъ му терньову
Коруну сложили,
Єго святу главу
Окрутнѣ зранили.

А якъ го ужъ горѣ
С крестомъ поставили,
Вшытку кровъ и воду
Съ него выпустили.

Нихто не жаловалъ
То пресвяте тѣло,
Лемъ ся то мордяре
Высмѣвали с него.

Лемъ го жаловала
Побожна Веронка,
С главы хустку сняла
Втерти ся му дала.

Заразъ на той шматѣ,
Тварь Христа зостала;
Побожна Веронка,
Ужъ святомъ остала.

Іосифъ съ Никодимомъ
Съ крижа го съняли,
Панѣнци Маріи
На руки го дали.

Іосифъ съ Никодемомъ
Пилата просили,
Жебы святе тѣло
До гробу вложили.

Іосифъ съ Никодимомъ
До плаща увили,
Съ великомъ побожностьомъ
До гробу сложили.

Плачте над нимъ скалы,
Плачте надъ нимъ воды,
Плачте надъ нимъ вшытки
Побожны народы.

О Христе, о пане,
Най ся намъ то станетъ,
Най ся намъ то царство
Небесне достанетъ.

О Христе, о пане!
Рачъ ся змиловати,
Бысме могли с тобомъ
Въ небѣ пребывати,
Ажъ на вѣки, аминь.

24. Р. VII. Ч. 3.

О Боже мой милостивый,
Спасителю справедливый!
Христе, Спасе, на крестѣ висиши,
Про насъ грѣшныхъ тяжесть мукъ терпиши.

Подъ крестомъ, людіє, станьме,
На Іисуса позирайме;
Якъ онъ горко на души, на тѣлѣ,
Терпитъ муки тяжко неповиннѣ.

Онъ якъ злодѣй пойманый,
Мотузами повязаный;
Ко Пилату судіи веденый,
На горьку смерть лживо осужденный.

У Пилата прутованый,
Терновымъ вѣнцемъ вѣнчанный;
На смѣхъ предъ нимъ колѣна сгибаютъ
И по святыхъ лицахъ ударяютъ.

Одежду єму снимаютъ,
Трость во руку влагаютъ;
Царемъ єго смѣшно называютъ
И во нечесть очи заплеваютъ.

Витай царю! смѣхомъ кажутъ,
Покойнѣ руцѣ повяжутъ;
Кричатъ: Распни, о Пилате, єго,
На насъ и дѣтехъ нашихъ кровъ єго.

25.

Р. VII а. Ч. 3.

Смотъ грѣшниче, человѣче, на распятя Хрѣстово,
Яки про тя терпитъ муки — смотъ на главу, ноги, руки;
Вшитки уды скатованы, преболестны всягдый раны. .

Смотъ грѣшниче, человѣче, на крест кырвю залятый!
Про тебе тота кровъ тече, грѣшный, злостливый чловече,
А ты ся преци не каєшъ, и грѣшити не престаєшъ.

Затвердѣлый на грѣхъ смѣлый, под ку кресту, чловече,
Ачей смякне сердце твоє — и розпадет ся на двоє
Як увидишъ невиннаго — грозны страсти Спаса твого.

О грѣшниче, безбожниче, покай ся, покай ся уж расъ,
Хрѣстіяномъ ся называшъ — а Христа на крест прыбивашъ,
Векши болести додавашъ, бо грѣшити не преставашъ.

26.

Р. П. Ч. 32.

По востании твоємъ, Христе,
Пресла[в]но яви ся ученикомъ твоимъ.
Откупилъ весь [сьвіт], Христосъ миръ свои дарує:
Руцѣ, нозѣ и ребра всѣмъ показує.
Приди, осяжи и виждъ, не буди невѣренъ,
Но вѣру проповѣждъ, же Бохъ єстъ нетлѣненъ.
Жены мироносицы рано придоша,
Гласъ анге[ль]ский слышаше, не обрѣтоша.
Воскресъ Христосъ Господъ, скоро теците,
Всѣмъ ученикомъ бывшимъ сиє реците.
В лѣтехъ многихъ лежаще Христосъ исцѣл[ы]:
Возми одръ твой и ходи всюду поволи.
Проповѣждъ величество, виждъ вѣрою не смути ся;
Слезне Христу помоли[1]) ся.
Во Самарию пришедъ воды прошаше:
Аще бы вѣдала, кто [г]лаголяше,
Источникъ во сей жизни далъ бы ти пити,
Всѣмъ благовѣр[н]ымъ серца в ней изъцѣлити.
Слѣпорожен̂ изъ чрева сонца не вѣдѣ;
Тому очи просвѣти єже провѣдѣ.
Ісус Христосъ Месия, той му далъ жити[2]),
Нихто же возъможе того изъцѣлити.

1) В рук. помоло ся; 2) в рук. жиди.

На горѣ єлеонъскои со ученїки,
Глаголаше тебѣ вся пророки.
Вышняя со нижними нынѣ спѣвають,
Правдиваго Месию всѣ выхваляють.

27.*) Р. II. Ч. 7.

Взыйде Богъ к высокой[1]) горѣ,
Стрѣчають єго ангелскія хори.
Другъ[2]) къ другу вопѣють,
Что[3]) сей грядетъ, глаголють — возмѣте.

Возмѣте врата князи ваша,
Грядетъ бо се оутѣха наша.[4])
Имущъ ризы червлены[5])
И кровію окроплены — царь силамъ.

Царь силам от нѣдръ Бога отца,
Денница пресвѣтлаго солнца[6]);
На земли то восприятъ,
Гди на крестѣ былъ распятъ — за вес миръ.

За вес мир пострада множество
Адама истлѣвше єстество
Во дно ада изходитъ[7])
И всѣхъ вязнецъ[8]) свободитъ — [з] отхланы.

[З] отхлани вси сутъ свобождены
Апостолы скорбми изполненны;[9])
Горѣ въ небо взирають
И съ плачемъ волають: Не остави насъ.

Не остави нас сирыхъ своихъ[10]), отче,
Возми нас съ[11]) собою, творче.
Пречистая молбами
Буди всегда съ[12]) нами — на земли.

На земли апостоломъ рѣша[13])
Ангели къ намъ[14]) сълетѣша:
Мужіє, что стоите,
Скорбми[15]) в небо что зрите — пакѣ прїйде.

*) Рукописи II—III не мають важнїйших ріжниць, тому не виписую їх. Р. Х. Ч. 65: 1) По високи; 2) друхъ; 3) кто; 4) грядеть царъ, сей єстъ потѣха наша; 5) червени; 6) слонца; 7) нисходитъ; 8) и всихъ

Пакѣ прїйде во великой[16]) славѣ,
Воздати комуждо судъ явѣ;[17])
Обличати вся дѣла,
Что[18]) на земли съдѣла[19]) — всякая плоть.[20])

Всяка плоть на небо не взыйде,
Дондеже духъ святый не снїйде[21])
На[22]) землю къ створенію,
Єго обличенію — потѣха.

Потѣха въ Ієрусалимѣ,
Духа свята ожидайте нынѣ,[23])
Который васъ прославит
И на путь правъ наставит — во скорѣ.

Во скорѣ зостали оутѣшены[24])
Ангелскы[25]) словы оутвержденны.
З дѣвою пречистою
Маткою божїєю[26]) — съгласно.

Съгласно бренными оустами,
Молим тя, буди всегда съ нами:
Дару[й] часы спокойны,
Храни [от] гладу и войны — всѣхъ вѣрныхъ.

Порівнай: Почаївський Богогласник (1790) під ч. 60 і Львівський під ч. 68, ст. 134—135. В Богогласниках має ся пісня лише десять строфок, у нас дванайцять. Друга половина її ріжнить ся значно від друкованих текстів. — Р. II. Ч. 30. — Р. III. Ч. 45. — Р. 10. Ч. 65.

28.

Р. III. Ч. 46.

Ієрусалимъ градъ святый Сїонъ,
Просвѣти ся днесь, не буди мрачен.

Христосъ на горѣ прямо тебе стоит,
От земля на небо днесь ся возносит.

Ангелы тамо от небесъ слѣтают,
И апостолом красно повѣдают.

святихъ виводитъ; 9) скорбни наложеныи; 10) твоихъ; 11) со; 12) со; 13) апостолы быша; 14) єгда; 15) скорбныи; 16) велицей; 17) царъ силамъ воздати сутъ яви; 18) што; 19) содѣла; 20) всякъ человѣкъ; 21) прїиде; 22—23) сих чотирьох стихів нема; 24) во скоры вси стали внѣшены; 25) ангелскими; 26) останнї два стихи звучать так:

Въ Єрусалимъ течаху,
Хвалу Богу здаваху.

Невидимо галулеяне;
Христос паки на свѣт судом стане.

Сей естъ Спасител рода адамова,
Іже пришедый красный из едема.

Оужасоша ся лици ангелстіи,
Оустрашиша ся и преисподнии.

Хоры ангелстїи єго хвалите,
Яко царя славы врата возмѣте.

Днес восходитъ ко отцу своєму,
Послати духа хору апостолскому.

Взыде и рече ко отцу своєму,
Да послетъ благодать всему міру.

И апостолом сїце тогда реклъ,
Когда со славою от них ся вознесл.

Єгда отиду, утѣшител прїде,
Всѣх на истинѣ вас мнѣ прїведе.

Ми незлобиво уподобѣм ся,
Прїяти духа уготовѣм ся.

Як на апостолов тако и на насъ,
Дух святый да снидет и оросит нас.

Соблюдай нас, Христе, от всяких бѣдъ,
Да славим тя во тройцѣ, во безконечный вѣкъ.

29.*) Р. ІІ. Ч. 8

Источникъ духовный, радости исполненный,
Страны всего свѣта крикнѣте, съ апостолы прїимѣте,
Росы благодати.

Облакъ покрываше, языки раздаяше,
Рыбарем огненная, Євреомъ ужасная
И всѣмъ врагомъ страшная.

Спасъ нашъ избавитель и духъ просвѣтитель,
Отецъ во безначален и божеством сину равень,
И духъ съ престоломъ.

---

*) Тут не подаю відмін тому, що ся вірша знана із Богогласників, на підставі яких (і мойого тексту) можна її докладно схарактеризувати.

Истинный духъ правый от отца посланный,
Вѣрных сердца просвѣти, благодатію ороси,
Параклитъ небесный.

Фестъ пресвѣтлый, нынѣ въ Їерусалимской сѣни,
Духомъ покрываше ся, шумъ бурный являше ся,
Во градѣ давидовѣ.

Умпыя сили, поютъ херувими,
Богу въ тройци дадѣмо, на колѣна припадѣмо
Поюще ты трисвятый:

Святый Боже отче, святый крѣпкий творче,
Святый безсмертный царю, прійми от нас честь и хвалу
На вѣки.

Паралєлї: Богогласникъ, ч. 69. — Р. II. Ч. 31. — Р. IV. Ч. 18. — Р. III. Ч. 47.

30. Р. III. Ч. 22.

На Ѳаворѣ преобраз ся Ісус Христос славно,
Со пророки бесѣдовалъ невидимо, явно.

Ко Моѵсею и Ілію царъ сыи глаголаше,
Тогда Моѵсеи и Ілїя, ужасни бываше.

Петръ, Іаковъ и Іоанъ, єгда узрѣли Христа,
Упавше лицем на землю, закрываху уста.

Ѳавор гора исполни ся истынныя славы,
Же царь силам со двоима стоялъ верху главы.

Єще єму глаголющу облак свѣтел бяше,
Сей єстъ сынъ мои возлюбленый, отецъ глаголаше.

Петръ глаголет: О Господи, добро бы нам зде бытї,
Токмо бы нам три сѣни, Христе, учинити.,

Сїє буди, о владыко, властію твоєю
Сѣнь тебѣ, друга Ілію, третя Моѵсею.

Пріими, Христе, пѣсн малую, наше пѣніє,
Ты бо єси воистину, отчеє сіянїє.

31. Р. III. Ч. 2

В златокованную трубу днесь вострубите,
Предвѣчному цареви пѣсн принесѣте,

Во россійском сіяєтъ,
Чюдо велми изявляєтъ,
У Зарваници.

Радост днес ся исполняєт в познаны часы,
Воспѣвайте, вси людїє, слѣчнїє гласы.
Назорея выхваля[й]те,
Над Стрѣпою там витайте,
Царя нашего.

Орган чюный возглашаєт в повѣтѣ земном,
Просвящаєт, оздоровляєт, всѣх вѣрных:
З рожных краєв притѣкаютъ,
Пред ним вси ся очищаютъ
Милостиєю.

Грай, цѣвнице духовная, в славной корунѣ,
Же Христос нас откупилъ на Олгоѳѣ горѣ;
Вѣрных Сїон просвѣщаєтъ,
Давидъ в гуслѣ выхваляєтъ,
В прекрасном свѣтѣ.

Во Вѣзантїю прихождаєтъ, первїи Христа проповѣдаєтъ,
Чермнаго моря досягаєтъ,
Многия страны наоучаєтъ
Вѣрити во Троици
Всѣмъ славимаго.

По земли єго влачаху, из уст зубы терзаху,
Жилами нещадно бияху,
Каменія нань метаху,
И там здрав яви ся,
Орган исцѣли ся.

Доступилъ страны кѵєвскія на горы Вѣѳанскія,
На которой крестъ поставляєт,
Благолат изявляєт
Иждутъ возсїяти
Божои благодати.

Ознаймуєт благодати, на кієвскіх горах сїяти,
Радосте нынѣ явленіє, креста воздвїженїє.
Крестъ воздвизаємъ,
На нем Христа лобызаємъ,
Єму ся кланяємъ.

Великым гласом Христос волал,
Коли на крестѣ святом умерти малъ,
Абы ся человѣкъ роспамяталъ,
Якъ єго Богъ
Миловалъ.

32. Р. II. Ч. 12

(Початку нема).

. . . .

Роды земный, соберѣте ся,
Оу Зарваници веселѣте ся,
Возвышаєт Богъ
Христїанскїй род,
Мы вѣрно прїпадѣм, кресту ся поклонѣмъ.

Вышнїє силы здѣ приступите,
Въ мѣстечку малом сїє видите;
Квѣтовъ райскихъ цвѣтъ,
Веселит ся свѣтъ.
Мы вѣрно . . .

Агнецъ предвѣчный во миръ посланный,
Милостивъ к нам зостал засланный,
Съзидає люди,
Показує чуди.
Мы вѣрно . . .

Над Стрѣпо(то)ю град сей Зарваница,
В кролествѣ угерском зрит ся царица;
Надъ водами гласъ,
Богъ взываеть насъ.
Мы вѣрно . . .

Царю, избавь насъ [от] гладу и войны,
Огня, повѣтря, дай вѣкъ спокойный;
Веселит ся градъ,
Оуступаєт гладъ.
Мы вѣрно . . .

Яви ся во снѣ кресть Константїну,
Имже побѣду воспрїать сїлну;
В руцѣ єму мечь,
Прогналъ врагов преч.
Мы вѣрно . . .

Псалмы и пѣснми кресть выхваляйте,
На нем распятому хвалу воздайте;
Идет в небо глас,
Бог взивает нас.
Мы вѣрно . . .

Моляще всегда во дне и нощи,
Царю нашему додай помощи;
Кресть за сцептровь дажд
От вшеляких вражд.
Мы вѣрно . . .

Людіє тебѣ днес ся кланяють,
Оу Зарваници поклонъ отдають;
Взираєтъ миръ вес
Приходяще днес.
Мы вѣрно . . .

Абы Агаряномь сокрушилъ главу,
Вѣрному скиптру додай державу;
З высокости страх,
Сокрушъ враговъ в прахъ.
Мы вѣрно припадѣмъ, кресту ся поклонѣмъ вси ревно.

33. Р. IV. Ч. 17.

Хвалите Господа (2) съ небесъ,
Съ творшаго(г) сей свѣтъ оувесь;
Хвалите єго и отхланы
Блистанієм дарованы;
Небеса небесъ Господа хвалите;
Воды вышше небесъ суще возносите,
Хвалите Господа съ небесъ.

Сияюще в емпѣру языци,
Хвалите єго со земными лицы;
Восхвалите творца,
Творца несозданна,
Блистанієм дарованны,
Хвалите Господа съ небесъ.

Хвалите ангели силы небо и земля,
И херувимы хвалите єго со престолы
Серафимы и ангелов хоры,

Хвалите єго слонце и луна,
Небо и земля полна хвали єго,
Хвалите Господа со небесъ.

Яко той рече тако и быша,
Той повелѣ и создаша ся,
Поставы я во вѣкъ вѣка,
Законъ положи ради человѣка,
Повелѣниємъ єго вси немлющемъ,
Хвалите єго на земли живуще,
Хвалите Господа со небесъ.

Хвалите єго от земли змиєвы,
Бездна скоты, и дубравы,
Огнь, снѣгъ, градъ творящъ създаниє,
Вси роды вънемлюще:
Вѣтры бурныи Господа хвалите,
Грады, холми, кедры суще
Возносите.

Звѣрiє, скоты, гады, птицы пернаты,
Хвалите Господа царскiя палаты
И вси людiє и вси кньязы,
Судiє земстїє и вси образы,
Юноша и дѣвы, старцы со юноты,
Хвалите Господа вси чистоты,
Хвалите Господа съ небесъ.

Паралєлї: Богогласникъ, ч. 86.

34.

Р. Ш. Ч. 7.

Вострубите в трубы и псалмогласы,
Се бо дѣва, аки луна, нынѣ зачаша ся

Дѣва зачята, осѣненiєм духа свята,
Єзекїєва врата, сїя стамна злата.

Еѵа з Адамом маєт днес веселїє,
В сей день от клятвы им раздрушенїє.

Сего мѣсяця в девятый псалом крiкнѣмо,
Зачатiє присно дѣвы согласно славѣмо.

35. Р. II. Ч. 15.

Свѣтлая зорнице, утрения деннице,
Приводит ся Господеви чистая дѣвица.
Трилѣтствующая, всѣхъ святыхъ вышая,
Обѣщанна, зготованна
Всѣхъ Богу чистая.

Ты прежде Адама чистая познанна,
Же ся маєтъ народити пречистая панна.
Вси пророци давно повѣдали явно:
З панны чистой народит ся
Всѣхъ творецъ преславно.

Родителей славна, Іоакимъ и Анна,
Нехай будетъ Богу Отцу на офѣру отданна.
Сїя отроковица, чистая дѣвица
Обрученна, приведенна
В рай божїй агница.

Возопѣй, Давиде, же дщи твоя прїйде,
Въ святая святыхъ церковъ жити тамо вънїйде.
Дѣвы возыграйте, пѣсн єй воспѣвайте,
Съ свѣщами предидуще
Дѣву провождайте.

Захаріє святый, подщи ся прїйти,
Обрученну, приведенну въ храмъ божїй воздати.
Дванадесять тамо, ангеловъ питанно,
Яже тебѣ Дѣво служитъ
Ангелъ непрестанно.

36.*) Р. II. Ч. 4.

Да прїйдетъ всему миру радост,
От небесъ во Назаретъ сладость.
Архангелъ[1]) Гавріилъ, от небесъ приспѣлъ
Благовѣстити, чудо зъявити[2]) — пречистой.

Емпѣра[3]) всѣхъ нас просвѣщаєтъ.
От него Гавріилъ вѣщаєтъ[4])
Маріи паннѣ непобѣдоми[5]),
Из неба царици и владичици — пресвятой[6]).

---

*) Р. Х. Ч. 35.: 1) ангелъ; 2) явити; 3) емпировъ; 4) Гавріилъ радостъ єй вищаєтъ; 5) непожаданѣ; 6) пресвѣтлой; в сїм рукописї 4-а строфка йде перед 3-ою; та 3-я виглядає так:

Младенца раждаєтъ от духа,
Гавріилъ вѣщаєтъ,
Въ Тройци зачнеши сына, панно єдина,
На радость миру, дѣво во емпѣру — святаго.

Изъ отца, духа[1]) святый изъходитъ,
Котораго тебѣ Гавріилъ[2]) глаголетъ:
Зачеиши сына, от духа[3]) єдина
На радость миру, дѣво въ емпѣру — святого[4]).

Явственно буди тебѣ нынѣ:
Духъ святый сходитъ крылѣ[5]) голубинѣ.
Твоя ложесна, дѣво пречесна[6])
На веселіє, во спасеніє — всѣмъ вѣрнымъ.

Инчимъ пророцы писали,
От конецъ земли проповѣдали,
Же то познанна, Марія панна,
Снійде съ небесъ радость несказанна — на вѣки.

На весь свѣтъ Дѣвѣ святой хвала[7])
От нынѣ и до вѣка да будетъ сей слава[8]).
От всѣхъ христіянъ, да будетъ[9]) нам
На земном трону[10]), въ небѣ корону — на вѣки[11]).

Паралелї: Ота пісня є близьким вариянтом до падрукованих в Почаївськім Бог. (1790) п. ч. 98. і Львівськім (1886) п. ч. 111, на ст. 227—229. — Р. Х. Ч. 35. — Мал. Пѣснословецъ, 1885, ст. 31—32.

37.*) Р. VII а. Ч. 5.

Архангели з неба пришли до Богородицы,
Як послове от царя до своєй царици.

Младенца раждаєтъ от Духа святаго;
Гаврїилъ вѣщаєтъ во Тройци єдинаго;
Радуй ся, панно, сличная Дияно,
Благовѣствую радостъ новую
Дѣво днесъ.

1) духъ; 2) которїй тебѣ днесъ; 3) зачнеши сына, панно; 4) святая; 5) изиїдетъ духъ святый в крилѣ; 6) прекрасна; шестої строфки нема; 7) слава; 8) от нынѣ да будетъ сияна; 9) Богъ даруєтъ; 10) тронѣ; 11) на вѣки вичныя.

*) Р. II. Ч. 11 — має тільки 27 стихів і не має кінця; замітні в ньому язикові відміни. В. 3 — предпокорне аж до землѣ; в. 4 — и голосом едностайным всѣ; в. 6 — поспѣшай ся что найсилнѣ до Христа и пана; в. 9—10: Прійди моя сличная, на вѣки радуй ся, | Прійди

Впред покорне вси до земли поклон учинили,
А голосомъ одностайным вшитки говорили:
Прійди, моя голубице, прійди отъ ливана,
Поспѣшай ся, що нарихлѣ до сына и пана.
Прійди, моя ближняя, прійди голубице,
Избраная, єдиная, любая горлице.
Прійди моя красная, ликуй и радуй ся,
Прійди моя сличная, на вѣки радуй ся.
С тѣломъ тебѣ и з душею казалъ приходити,
Подля боку тя своєго казалъ посадити.
С тмами войска своєго до тебе приходитъ,
До горняго палацу с клиромъ тя воводитъ.
А паненка вдумѣвши ся так отповѣдала:
Вижду, же южъ година смертная настала.
На годиньку только заснешъ! — мовили ангели,
Жити будешъ аш на вѣки! — рекли архангели.
А ктож можетъ смертелне тѣло возносити?
О тоє мѣ трудно Сына и Бога проситы.
Не смертелне сынъ твой, Богъ нашъ, три дни лежалъ в гробѣ,
Моцу бой[с]тва встал с мертвыхъ, в небѣ почил себѣ.
Мы по(тъ) твоє тѣло пришли! — мовят архангели,
З музикою и з органы стоят херувимѣ.
Готови ся восходити с телесной темници,
Поспѣшай ся до небесной и вѣчной радости.
Поспѣшай ся, бо тя начнут всѣ роды славити,
От нынѣ и до вѣка „Радуй ся“ мовити.
Послухай же, що на приход твой тебѣ спѣваютъ,
Что уха смертелны нигда не слухаютъ.
Не огавя[й] же насъ сирых, наша заступнице,
Не о(т)пущай нас в напастехъ, моцная царице.
Не оставлю, але буду за вас ся молити,
Тилко и вы перестанте Бога юж гнѣвити.

моя странная, ликуй и красу[й] ся; в. 12 — ведлу[ґ]; в. 13 — 14 — нема; в. 15—16: А паненка вдумавши ся, тако отповѣла: | Вижу, же юж година мнѣ смертна(я) приспѣла; в. 19—20 — нема; в. 21 — несмертелный сынъ мой и Богъ три дни...; в. 23—24 — нема; в. 27 — блажити; в. 30 — чого уши смертелныи нигды не слушаютъ; в. 32 — можная; в. 33—34 і 36—40 — нема.

Р. III. Ч. 23 — має 30 стихів; великих відмін у ньому нема, тільки останнї два стихи нові:

Дай нам в небѣ пребывати, моли ся со слезами,
В ден страшнаго суда причини ся за нами.

Іґнѣваємо мы грѣхами, ты ся панно моли,
Очи смерти гнѣва єго и тепер утыли (нам. утоли).
Где мы дѣти без матки маєм ся подѣти?
Заставилъ врагъ пекелныя, смертелныє сѣти.
Упроси намъ сына свого, Мати Пречистая,
И милосерднаго творца, Дѣво всечестная.

Паралелї: І. Франко, Карпат. літ. ст. 140. Ч. 11. — Р. II. Ч. 11. — Р. 3. Ч. 23.

38.

Р. II. Ч. 13.

Предста царица на высокомъ тронѣ
В шатѣ солнечной и в златой коронѣ.
Руцѣ простерши, сына си обємши,
Молитвы пріємши.

Сладкаго Христа мати сладчайшая!
Ратуй нас, панно, ратуй святѣйшая.
Спаси нас от бѣдъ, мати преблагая,
Дѣво святая.

Благословенъ плод чрева твоєго, Маріє,
Щасливый овоцъ от такаго древа.
Сына своєго умоли за нами,
Своими слугами.

Ратуй насъ, панно, ратуй волаємъ,
Мати святая, к тебѣ прибѣгаємъ;
Пріими молитвы, дай отпущеніє,
Душам спасеніє.

О панно, чому землю оставляєш
И на воздусѣ вѣдѣти ся даєшъ?
Дай твою помощъ царю (имярекъ)
Благовѣрному пану.

Князей укрѣпи на враговъ противныхъ,
Крестом воружи воинов предивныхъ.
Рицерем славным даруй теж звитяство
Тримаючи панство.

Ратуй, Маріє, ратуй Владичице,
Кровом крылъ твоихъ покрый нас, царице;
Ратуй нас, ратуй, ниско упадаємъ,
Поклонъ отдаємъ.

Паралелї: Р. IV. Ч. 9. — Сей варіянт зовсїм ідентичний з повисше друкованим.

39. Р. III. Ч. 3.

Благовѣстите днес радост всему міру,
Панна Пречистая во горнемъ емпиру,
Святіи свои руцѣ простіраєтъ,
Як матка сына за нас ублагаєт.

Со всѣми святыми и ангелскім хоромъ,
Нас покрываєтъ своим омофоромъ,
Паче електра омофоръ сіяєтъ,
Нас всѣх вѣрных людій покрываєт.

Днес вси вѣрніи начнѣм празновати,
Избраной от всѣх родов весело спѣвати;
Чудо ужасно, а невѣрным страшно,
Нам христіяном зѣло єст прекрасно.

Сію на воздусѣ видѣв святый Андрей чюный
Молящу Христа за миръ христіяски;
Моли ся к тому и во день судный,
Жебысмо не впали в пламен ге[є]нскі.

І Роман пѣвецъ молебно спѣваєтъ,
Во влахерістей церкви Дѣва днес выкрікаєт,
Моли ся выну за царя и люди,
Сущим во скорбех помощница буди.

Тебѣ вси патриярси, молебно спѣвают,
Царіє и князи главы своя скланяют,
Свиток от тебе, царице, пріймуютъ,
Душу и тѣло тебѣ отдают.

Жезлъ Ааронов, квѣток из Єсея,
Избави нас нужды во времена сія;
Не дай во скорбех во свѣтѣ пребывати,
Бысмо тя могли, панно, выхваляти.

Ты бо престоиши у небесном трону,
У святыя Тройцы имѣєшъ корону,
Тебѣ исткану от дванадесят звѣзд слѣчне,
По смерти жити нам даруй в небѣ вѣчне.

40. Р. II. Ч. 23.

О мати Дѣво святая,
Мати пренепорочная!
Ты намъ творца породила,
[Ты] намъ царство состроила.
Херувимовъ славнѣйшая,
Серафимовъ святѣйшая!
Тебе сили небесныя,
Тебе вси роды земныя
Непреста[н]но восклицаютъ,
[З] радостію пѣснь спѣваютъ:
Радуй ся наша царице,
Радуй ся владичице,
Радуй ся райска голубице,
Намъ всѣмъ вѣрнымъ заступнице!
Бесме моглы доступити
Тебе чистую хвалити,
Одесную тебе стати,
От него благословенный гласъ услышати:
Прийдѣте благословеныи,
Уготованноє вам царство!
Которого Христе рачъ намъ вѣрнымъ доступити
С тобою на вѣки.

41. Р. II. Ч. 49.

Плачите ся серца моєи золъницы,
Упадохъ у тяшкыя грѣховнои темъници.

Ей нѣсть грѣшника, грѣшника толика,
Якоже бо й азъ согрѣшихъ от вѣка.

Душу и тѣло погубихъ во мѣрѣ,
Лишихъ ся любве, надежды и вѣры.

Погубихъ законъ создателя Бога,
Прото и зверженъ буду пресвѣтлого ч[е]ртога.

Раздрахъ одежду крещении пану,
Юшъ, юшъ Богъ ми даде совышъше изътканну.

Ей кто бо ми може изъпомоществати?
Токмо єдина Божа, о Божая Мати.

Шлемъ спасения имѣю,
Выну на тя бо возложихъ надежду єдину.

От камо я поиду сей преокаянный
И зтратнвыи даръ от Бога данный?

Пойду и припаду ко щедрой царици,
Небесе и земли Марии дѣвици.

42. Р. VII а. Ч. 4

Потъ твой плащ ся утѣкаємъ, о Дѣво Маріє,
За охрану тя жадаємъ, панно милостива.
Охранъ, заступъ, выслебодъ насъ, паненко Маріє,
Не дай, не дай згубити насъ, Мати лютостива.[1])

Хранъ своя дѣтки, о матичко, къ тебѣ волающихъ,
Обогати, божая родичко, в тебе уповающихъ.

Проти погляни, о Матичко, якъ ся з нами дѣє,
Ахъ подаждъ намъ руцѣ свои ты наша надѣє.

Насъ зо всѣхъ странъ обключаютъ вшеляки ускости,
Нагинат насъ к ве[к]шому плачу не єдно нещастя.

О як ты насъ юшъ отпустишъ, о матко ласкава,
Ктожъ насъ в ускости потѣшитъ, матко добротлива?

Причинъ ся всегда и за насъ до Іе[зу]са Сына,
Знаме, же онъ тя выслухатъ, бо єсъ єму мила.

Просимо тя со слезами, змилуй ся над нами,
Выпросъ рокы урочисты, а часы спокойны.

Не дай же насъ загубити з нашими грѣхами,
Уховай насъ, Хрѣсте пане, о Матко ласкава.

43. Р. III. Ч. 31

Ходил Адам по раю,
По оном роскошном гаю.
Всякѣ роскошѣ мал,
Ходячи пѣсни спѣвал.
Звѣрята го слухали,
Пташки єму спѣвали.
Звело Еву лакомство,
Проклятоє потомство.

Враг у густой травѣ,
Приближил ся ко Евѣ,
Крікнул на ню з древа,
Злякла ся єго Ева.
Покоштуй ябка того,
Дознаєш всего добрего.
А Ева ябко урвала
И Адамови подала.

[1]) Рефрен по кождих двох стихах.

Еда Адам скоштовал,
Ангелъ з неба заволал:
Фора, Адаме, фора,
С того красного двора.
Адам закля з раю вышол,
Свои очи он заплакал.
О Ево, (2) зла жено,
Минути было то древо.
Мінути было здалека,
Не зрадіти мене чловека.
А тепер есме барзо согрѣшіли,
Бога смо прогнѣвали.

Не слухати было ужа,
Малас Адама мужа.
Не хотѣлас сідѣти в раю,
Вандруй юж с тего краю.
О Ево, Ево, нестыдлива,
Чемус мене зраділа?
Зато юж пряди прядіво,
Застругавши веретіно,
А я буду орати,
Свои дѣти годовати.

44.*) Р. II. Ч. 3.

1 Плакал ся Адамъ под раем,
Же выгнанъ былъ з райскихъ краевъ
От архангелскихъ воевъ.

2 Для причины ужа злого
Ева звела мужа своего:
Ѣлъ з древа змазаннаго.

3 Обнаженъ быхъ и стыдих ся,
Услышавъ гласъ и съкрыхся,
Ѣлъ з древа, обезумих ся.

---

*) Варіянти з Р. II. Ч. 26 і 42 — написані так непоправно, що їх трудно навіть брати тут для порівнаня. Варіянт із Р. IX. Ч. 18 зложений з двох пісень, нашого ч. 44 і 45. Перша половина має 14 строф, друга (з другої пісні) 10, між тим 4 нові. Подаю ті 4 строфки. Перед нашою пятою приходить отся:

Во твоемъ раю листвихъ многихъ,
Отверзї двери твои,
Нехъ ся насмотрихъ красотъ твоихъ.

Перед нашою шестою строфкою йдуть отсї:

Раю всегда добродѣтелни,
Раю святи, всегда богати,
Позбулъ емъ ся [тебе] окаяни!

В землю поиду, глаголаше,
От неяже созданъ бяше,
Зла совита послушаше.

Слонце во тму премини ся,
Луна во кровъ претвори ся,
Егда бї рай затворї ся.

Р. III. Ч. 30. має тільки 7 строф і становить скорочений варіянт друкованого отут.

4 Южъ не узрю отца мого,
Не услышу гласа єго,
Бомъ прогнѣвал пана мого.

5 Древес райскихъ не обачу,
Квітовъ твоихъ азъ не узрю,
Роскошей ужъ не узрю;

6 Мене ради насажденный,
Евы ради загражденый,
От архангела затворенный!

7 Адамъ сице вопѣяше,
Непрестанно и рыдаше,
Глас жалосный изпущаше:

8 Увы мнѣ, раю прекрасный,
Свѣте очей моих ясный,
Прочто єс такъ барзо страшный?

9 Милостиве, помилуй мя,
Ісус Христе ратуй мя,
Взыйди на крестъ, подвигни мя.

10 Воведи мя въ [нечитко; в Р. III. Ч. 30: горы] свои,
Где живутъ ангелы твои
[З] избранными твоими.

Паралелї: Пісня про Адама надрукована в Почаївськім Бог. з 1790 під ч. 38, у Львівськім з 1886. під ч. 46. на ст. 84—86. Наша ріжнить ся від них так формою, як і змістом; лише провідна гадка спільна ім. Пор. Р. II. Ч. 26. — Р. II. Ч. 42. — Р. III. Ч. 30. — Р. IX. Ч. 18.

45. Р. II. Ч. 18.

Размышлявъ себѣ Адамъ, чого бы ся добре звѣдалъ:
. . . . роскошнѣмъ раю, ходилъ себѣ по гаю.
Охъ ту бѣда на свѣтѣ, як у зѣмѣ, так у лѣтѣ,
Робити тяшко треба, хот[1]) ся наисти хлѣба.
О Єво, Єво, минути было из далеку то древо,
Не израдити было чловека. Отожъ ти Богъ дал[л] за то,
Чтось уробила, на тъ[2]), машъ кужиль и веретено.
Уробила злая жено! Малась Адама мужа
Не слухати было ужа;
Роскошно єсме ся мали, бѣды єсме не мали.
Пташки вамъ завше спѣваютъ,
Зас[ь з]вѣрятка васъ слухаютъ.

А гды ангелъ ставъ шукати,
Везлъ Адама тирога (?),
Волавъ ангелъ до Бога:
Фора, Адаме, [фора]!
Из раю, сличнаго мѣста.
Выгнана была невѣста
Для ябка вкушенаго,
Презъ у[ж]а поганаго.
Вандро[ва]въ Адамъ из раю,
Сталъ на зе[млѣ] краю;
Обыздрѣл ся п[о] хвѣлѣ:
Далюшъ (?) нѣтъ двѣ милѣ.
Въ пустыни край оравъ,
Внестыдный плачь нигды не имѣлъ;
. . . . орати,
Гей, гей, за волы волати!
Теперь робити мушу,
Персты, своимъ макоствомъ (?) душу.

46.*) Р. II. Ч. 41

[Г]ди[1]) Бо[гъ] Адама изътворилъ рукома[2])
На обрасъ славы єго:
И далъ му жену, на имня Еву[3])
Изъ боку ребра лѣваго.

Обѣцялъ єму раїски роскошѣ
Якъ изъ женою жити;[4])
Толъко єдного, древа райскаго
Не казалъ єму укусити.[5])

А нещасливы[й], а не зычливый
Такъ Еву изъводитъ:
Возми ябълыч[к]о, моя любочко!
Такъ Еву изъраждаєтъ.

Ева не знала, от змея узяла,
Ябълычко изъкощовала:
Прозътеръше руки, вкусила щуки (?),
Адаму подала.

---

*) Р. Х. Ч. 118 дає досить ріжниць, тому наводжу сей варіянт у цілости у II части.

Адамъ кушаєтъ, ничъ не въпознаєтъ;
Ева изъпознала,
Барзъ гола стала,
Сама ся застыдала.

Дуже ся стыдали, творца чекали,
Жалосно плакали:
Бо[гъ о]тецъ приходитъ, до ніхъ говоритъ:
Щосте уробили?

Адамъ рыдає, слезы вливає,
На Еву изъкладає;
Мовитъ Богъ до Евы, до перьвой жены:
Що єсь уробила?

Ева рыдаєтъ, слезы воливаєтъ,
На змею изъкладаєтъ;
Мовитъ Богъ змею:
Серцемъ ти мовлю, крестомъ тя проклинаю;
Годуй ся на чревѣ!
Ахъници (?) Евѣ . . . . иди геть изъ раю.

Паралелї: І. Франко, Карпатор. лїтература, ст. 145, Ч. 41 (через помилку подано там ч. 38). — Р. X. Ч. 118. — Записки, т. XVII, ст. 77—78.

47.*) Р. II. Ч. 14.

Михаиле! Кто яко Богъ? Велми возопѣлъ єс,
Гды с небесе Луцѣпера под ноги струтилъ єсть[1]).
Восхотѣлъ бо онъ[2]) проклятый равенъ быти Богу,
4 Той падаєтъ съ димоном юж тебѣ подъ ноги[3]).

Свою гордост по неволи мусѣлъ нахилити,
Гды казанно му[4]) от престола до аду вступити.
Идеже бо имя твоє славимо биваєтъ[5]),
8 Сатанаилъ съ димономъ оттуду утѣкаєтъ[6]).

---

*) Варіянт Р. IV. Ч. 10 — коротший від друкованого тепер. В. 14 звучить у ньому так: А Фараону сотворивий горе. — Останнї його два стихи — по нашім 16 — такі:

Ты Еноха принесъ єси южъ давно до раю,
Тѣм же и ми чудесъ твихъ славу отсылаймо (sic!).

Р. III. Ч. 4 має такі зміни: 1) до аду струтилъ єсъ; 2) той; 3) тѣ падає со демоны юж тебѣ под ногу; 4) му — нема; 5) хвалимо биває; 6) сатанаи со демоны оттуду втѣкає.

Не стерпитъ онъ, Михаиле, свѣтлости твоєя,
Утѣкаєт, забываєтъ свѣтлости[1]) своєя.
С[л]авен єси, Михаиле, по всѣхъ странахъ земных,
12 Во цесарех и королехъ и славных гетманехъ.

Ты Мойсея з божей волѣ превелъ єст чрез море;
Фараона звелъ в глубину огорнулъ єст море.
Ты пророку Гедеону на гумнѣ яви ся,
16 Тѣмже и онъ надь Мадїамы моцно укрѣпи ся.

Варлааму, гди ослица ити не хотяше,
Пред тобою видяща тя из мечемъ стояща.
Даниила межи львы, ты о немъ не забылъ,
20 Аввакумомъ, Михаиле, плѣнником поставилъ.

Архистарецъ молитвами тебе призываєтъ,
Камен[2]) жезлом погруженный воды побераєтъ.
Архангела молитвами тебе призываємъ,
24 Помощникъ ту на земли, ходотая в небѣ.

Михаиле, сохранилъ єс и твой храмъ от воды:
Храни нас, Михаиле, от всякой пригоды.
Да воспою и с тобою Бога всесилнаго,
28 В тройци святой єдинаго, всегда славимаго.

Порівнай: Почаївський Богогласник (1790), ч. 157; Львівський (1886), ч. 164, ст. 345—347. — Р. III. Ч. 4. — Р. IV. Ч. 10.

48.

Р. III. Ч. 21

Iсточниче благодати,
О Іліє в небо взяты!
Іліє сла[в]не, Іліє великый пророче,
Пред пришествием вторый Предтече,
Іліє славне, Іліє великый пророче.[3])

---

1) гордости; 2) Вірші 13—20 тут відмінні:
Мойсея з божею ласкою превел єс през море,
Фараона утопивый горе, горе, горе.
Еноха принесл єси юж давно до раю,
Тѣм же аз чудес твоих славу возсылаю.
В Єріхонѣ Ісус Навін ґды пре[д] тобою сталъ,
Іисусъ Навинъ ґды обачил, пре[д] тобою упалъ.
Данїила межи лвома ты не забыл єс,
Аввакумомъ пророком пїщу єму послалъ єсь.
3) Сей приспів повторяєть ся по кождих двох стихах.

Ты пред Богом всегда стоиш,
А о мирѣ Бога молиш.

Ты в небѣ престоиши,
Со ангелы ликуєши.

Ты вдовицу утѣшивїй,
З мертвыхъ сына воскресївїй.

Ты всѣх вѣрных утѣшивый,
А не вѣрных потлумивый.

Паралелї: Записки, т. XV, ст. 42—43.

49. Р. III. Ч. 19.

Святый великїй пророче,
Іоане предтече!
До тебе днес вси волаєм,
Рождество ти выхваляєм,
Іоане.

Пророка нѣст болшаго,
В царствѣ Бога небеснаго.
Прїйди нынѣ посродѣ нас,
А моли ся Богу о нас,
Іоане.

Рач то для нас учинити,
Христа Бога упросити,
Абы смо сей вѣк прожїли,
Без всякой злой хвилѣ,
Іоане.

А мы будем ден твой святїти,
За все чесно празновати.
Днес рождей ся, Іоане,
Имя твой в небѣ славно,
Іоане.

Абы рачил заховати
Богъ нас грѣшных не карати,
Наш всесвятый сотворїтел,
Всѣм вѣрным откупїтел,
Іоане.

Видиш, пророче, нас паданных,
Ласки божой жаждущих;
Ратуй нас ратуй волаючих,
До тебе пѣсн спѣваючих,
Іоане.

А по житїи сем мѣзерном
З инай нам в царствѣ небесном,
С тобою ся веселити,
И з ангелы в небѣ бѣти,
Іоане.

Со всѣм пророческим ликом,
Архангелским оршаком,
С пречистою дѣвою,
Пречистою Марїєю,
Іоане.

50. Р. III. Ч. 26.

Память твоя праведная єст со похвалами,
Нѣст болшаго развѣ тебе в рожденых женами.

Тебѣ бо єст прилично правду глаголати:
Покайте ся ґрѣхов своих, на суд страшный стати.

Ты бо еще во чревѣ матернем позна ся,
Когда Исус во пречистой Дѣвѣ возыслал ся.

По рождествѣ от сосцею в пустыню вселил ся,
С пустынѣ на рѣку Іордан спѣшил ся.

Нынѣ рекл єси Іроду: Не достоить тебѣ
Брати жену Філипа, сіє внемли себѣ!

Іродъ сіє слышавше, усумнѣ ся зѣло,
Казал яти тя пророка, вдаде в темницу.

Дѣвица же пришедше, велми царю рече:
Даж ми, отче мой милости, что от тя прошу.

Матка бывши лукава, дѣвицу научя:
Проси главу пророка! усѣкнути вѣща.

Іродъ же кленет ся: Дам ти до полъ царства!
Она паки вѣщаше, даж ми что хощу.

Дѣвица тогда глаголетъ: Дай ми предтечеву,
Іоана крестителя, главу єго хощу.

Іродъ сіє слышавъ, зѣло ся усумнѣв,
Єднакож пророка стяти повелѣв.

Спекулатор оття главу, даде плясавици,
Претвори ся во кров все в гостиници.

Апостолы Іоана днес благочесно погребоша,
Ірода й плясавицу демоны сокрушиша.

Іоанова глава аки слонце свѣтит ся,
Іроԁ и плясавица в геєнѣ мучит ся.

Іоане претерпѣл єс смертъ правды ради,
Сохраняй и нас, Іоане, от злои пригоды.

51.*) Р. II. Ч. 9.

Органы играйте, Петра величайте,
Апостолу Павлу радосно заграйте.
Нероне незбожный, Фараоне проклятый,[1])
4 Казал єс[2]) мордовати, якъ Пилат понтїйскїй.

---

*) В Р. Х. Ч. 60 є такі відміни: 1) Ироде безбожни, а цесару римскїй; 2) єс — нема.

Апостола Петра казал мордовати,
Апостолу Павлу казал главу стяти.
Нероне[1]) безбожный, Фараоне[2]) проклятый,
8 Будеш ты на вѣки у пеклѣ горѣти.

Апостоле [Петре], процвѣтай[3]) на вѣки,
Во горнем Сіонѣ изъ ангелскими лики;
Апостоле Петре, отвори рай ключем,
12 Апостоле Павле, прожен враги мечем.

Даруй помощъ и намъ всѣм вѣрным,
А по многихъ лѣтехъ жити съ Христомъ на вѣки.
Во горнем Сіонѣ до небеснаго царства,
16 Сподобите и насъ вѣчнаго кролевства.

Паралелї: Р. X. Ч. 70.

52.

Р. III. Ч. 20.

Высокыи органы, вси вас выхваляєм,
Радуйте ся, Петре и Павле, волаємъ,
Похвало вселенѣй[4]).

Вы при царѣ Неронѣ на земли терпѣли,
За вѣру святую живота позбыли.

Тя, Петре, каменем Христос называєтъ,
Ґды тя царь Неронъ на крест прибиваєт.

Тебѣ ся на пути Христос изявилъ,
Зде очи душевнѣ, Павле, просвѣтил.

Тя, Петре, в корабли Христос обрѣтаєт,
Паству овец своих тебѣ поручаєт.

От рыбарей ловца, тя Петре пріймаєт,
Ловитву душевну тебѣ подаєт.

Тя, Павле, ритора церков называєт,
Ґды тя Рим вѣнечника маєтъ.

Тебѣ, Петре, ключа Христосъ поручаєтъ,
Сла[в]ным тя ловцам, Петре, устрояєт.

Ты, Петре, три краты Христа ся запрѣтил,
Ґды страсти терпѣл, там сроґо єс зглядѣл.

1) Ироде; 2) тироне; 3) процвѣтаєшъ; стихів 11—14 нема.
4) Сей приспів повторяєть ся по кождих двох стихах.

Котрый з Богом Отцем в небѣ кролюєт,
Збавленіє миру всему даруєт.

А мы вси будем тебе вѣрныи славити,
Тройце святая согласно пѣти.

Слава тебѣ, Отче, котрый все створил єс,
Землю на водах моцно утвердил єс.

Слава тебѣ, сыне, от отца врожденый,
И тобою вес міръ откупленый.

Слава тебѣ, Душе, котрый походиш
З ясности отцевской, вся просвѣщаєш.

53.

Р. III. Ч. 6.

Горы, холмы, дубравы, лїстіє, цвѣты,
Псалмоґрафы от сердца, вси будем пѣти.
    Радуй ся, Ніколає, радуй ся святітелю,
    Ієрархо мїрлікеекїй, Барскїй чудотворче.[1])

Пастыр стада овец своих всѣх нас боронит,
А в припадках вшеляких всѣм нам помощник.

Святителем поборниче и отцем славо,
Їсточниче чудесем, вѣрным похвало.

Апостолом прехвалне утвержденіє,
Ієрархов Никол удобреніє.

Юношу от руки избавилъ єси,
Родителем во радост даровал єси.

Спаслъ єси воєводы от убієнія,
Запрѣтил єси царю, абы волныя.

Аще дѣвы оныя, отецъ ихъ дати,
Ніщеты ради на брак скверный отдати.

Но ты, Отче, воскорѣ предварилъ єси,
Злата доволно отцу их подал єси.

Ты же Арія лжуща посрамилъ єси,
Безбожнія єреси погасилъ єси.

Даж нам руку помощи, о святітелю,
Як дал єс во мори потопляєму.

---

1) Сей приспів повторяєть ся по кождих двох стихах.

Хто ся буде утѣкати под твою оборону,
Той одержит в небѣ вѣчну корону.

Хвалим тя, Ніколає, вѣрніи согласно,
Сподоби насъ дочекати Христово Рождество.

54.*) Р VI. Ч. 11.

1 Истинная весна, Георгиє, наста,
Обновляєтъ во свѣтѣ народъ познаніє Христа.

2 Украшаєтъ церьковъ, Христову невѣсту,
Мученіче Георгіє, прославляємъ Христа.

3 Избавляєтъ от бѣдъ правовѣрныхъ християнъ,
Єгоже и не возлюби царь Диоклитіанъ.

4 Копію снуша ся, святый быста невреждевъ,
На колесѣ привязанный ниско земли пущенъ.

5 Совѣтъ благодати на земли яви ся;
Правовѣрнымъ християномъ всюду прослави ся.

6 Тако, Георгіє, земноє богаство,
Раздавовалъ всегда нищимъ, пріялъ єси царство.

7 Новѣ єго обуша в желѣзны сапогы,
До которыхъ набиваша и гвоздія многы.

8 Свѣтло днесь сіяєтъ, Георгіє, слава,
Которому осѣченна священна глава.

9 Ідольскоє єго суєтіє чтимо,
Георгія всесватаго памнять прославимо.

10 И мы восхваляймо Георгія славно,
Дабы за насъ Христа вмолялъ на небесѣхъ явно.

[Далї буде].

---

*) В Р. III. Ч. 18 приходить отся коротенька вірша сьв. Юрієви:
Правды весна свѣту наста, Господня днес страдалца;
Благочестна познанієм, Христа жизнодавца.

Ты за нас Георгіє, Бога ублагаєш,
А врага проклятаго ораз избиваєш.

Восхотѣл бо он проклятый царицу пожерти,
А тебѣ Богъ благоволи главу єму стерти.

Упроси нам, Георгіє, в небѣ царствовати,
А мы будем имя твоє всегда прославляти.

Miscellanea.

Монах ворожбитом.

Переглядаючи, тому вже більше десяти літ, акти подільської палати в московськім Архиві міністерства справедливости (Опись 5, вязка 1, дѣло 13 л. 6—7), виписав я собі досить інтересне з культурно-історичного та й етноґрафічного погляду зізнаннє „мандрованого“ черця, арештованого росийськими властями за ворожбитство. „Просвіщенний“ режім цариці Катерини був дуже підзорливий та гострий на пункті „суєвѣрій“, особливо коли вони йшли від духовних осіб, і тим поясняєть ся нещаслива доля, що спіткала галицького мандрованця. За досить безневинну річ — якесь зіля, дане жінці для ношення при собі від „перелестника“, заволоку всаджено до вязниці й віддано його справу до суду. Просидівши досить довго під арештом, він одначе був увільнений від кари — йому пораховано було сидженнє в арешті під час слідства, бо нічого серіозного за ним не знайшлось, а вплинуло мабуть на се увільненнє й признаннє обжалованого, що він був несповна розуму. Зрештою його зізнаннє, як культурно-історичний образок, не потрібує близших коментарів.

1797 года марта... дня допросъ учиненной въ брацлавскомъ совѣстномъ судѣ присланному изъ брацлавскаго намѣстническаго правленія священику Ивану Зарицкому, которой спрашиванъ и показалъ:

От роду ему 49 лѣтъ. По ихъ греко-римскому исповѣданию у исповѣди причастия повсегодно бывалъ. Родился я в цѣсарскомъ кордонѣ в мѣстечкѣ Красномъ Ставѣ. Имя мнѣ Иванъ Зарицкой, отца Василия Зарицкаго, а матери Агафии. При родителяхъ жилъ 14 лѣтъ послѣ рождения Грамоти изучився на рускомъ и полскомъ языкахъ читать и писать умѣеть. А потомъ пошелъ въ Галамуци въ езувицкой монастирь,

котрий состоялъ подъ епархиею цесарского кардона, и жилъ года три простимъ монахомъ, а не постриженнымъ. Отъ туда перешелъ по пашпорту в манастирь билской базиліянской, гдѣ пожилъ 6 годовъ в послушаніи. Отъ туда пошелъ въ Красной Ставъ обратно въ манастирь, гдѣ произъведенъ въ ярмонахи епискомъ Василіем Залесскимъ епархии галамуцкой, гдѣ прожилъ 14 лѣтъ безъотлучно. И хотя посмотрѣть родителей своихъ отлучился изъ монастиря из доволении началниковъ в домъ свой состоящій в томъ мѣстечкѣ. И какъ только не успѣлъ прейты, нечаяннымъ образомъ загорѣлся домъ отца моего, чего испужавшись лишился разума, пошелъ неизвѣстно куда и шатался по разнымъ мѣстамъ шесть лѣтъ, а когда пришелъ в чувство и шелъ в городъ Виницу, и не доходя до города Выницы верстъ 40 захваченъ на дорогѣ липовецкимъ смотрителемъ, а имены не упомню, и отосланъ прямо въ Виницу. Содержался под стражею двѣ недѣли, а потом явился къ преосвященному архиепископу Виктору, которого просилъ об опредѣлении меня в какой нибудь манастирь, которой просилъ городническое правление для свободного пропуску пребывания в манастыряхъ. Бывший же господинъ городничий Лопухинъ во удовлетворение желания его преосвященства и далъ за подписомъ своимъ и съ приложениемъ казенной печати билетъ. А наконецъ проходя черезъ морастиры лебединской и корсунской возимилъ намѣрение пробратся обратно въ Виницу, простиралъ путь чрезъ Смелянщину, гдѣ заболѣвъ лежалъ 3 мѣсяца, а по виздоровлении явился въ Виницѣ и былетъ прописалъ въ городническомъ правлении. Продолжалъ путь для богомоления в городъ Киевъ и проживъ въ ономъ до июня мѣсяця прошлого 796 года наконецъ же имѣлъ намѣрение пробратця в Шаргород къ преосвященному Аникию для опредѣления къ мѣсту. Пришелъ Литинского уѣзда в деревню Багриновци для переночеванья к тамошнему жителю сапожнику, просилъ онаго починить сапоги, за каковою починкою переночевалъ. Жена же его сапожника, а имены ее не упомнитъ, начала меня спрашивать в разговорахъ, не знаю ли я такого человѣка, чтобъ который могъ помочъ страждущей отъ прелестника, я жъ въ отвѣтъ ей на то сказалъ, чтобы она здѣлала изъ священного зелья крестъ и покропила бы святой водой и носила бъ при себѣ. О чемъ священникъ той деревни изъвѣстясь — Василий Терлецкий, приказалъ меня взять под стражу, отобравши от меня прописанной былетъ, и отослалъ в литинское духовное правление, гдѣ меня допросили и отослали въ брацлавску духовную консисторию, ис которой препровожденъ в намѣстническое правление. На воровствахъ разбояхъ не бывалъ и пожеговъ не чинилъ, в чемъ і показалъ самую сущую правду. За ложное жъ мое показаніе подвергаюсь сужденію. — Йоанъ Зарицкй

М. Грушевський.

Руська пісня польського аґітатора з 1848 р.

Польський патріотичний та антіавстрийський рух 1848 р. захопив майже всю польську інтеліґенцию в східній Галичині. Богатші пани давали удержаннє многим еміґрантам, що повертали з за границї. Та селяне, особливо руські, не симпатизували з польською рухавкою, а навіть, коли того було треба, ставали добровільно по стороні уряду. Тимто польські аґітатори силкували ся ріжними способами приєднувати їх для своїх цілей. Польських, а навіть руських міщан у східній Галичині страшено „хлопською різнею“, щоб притягнути їх до польського союза і ворожо настроїти проти уряду та Русинів, передовсїм проти руських сьвящеників, що тоді стояли на чолї руського національного руху. Міщанам у Роздолї та Жидачові оповідано небилиці, що „у Львові в пивницях катедральної церкви сьв. Юра є велика скількість ножів, якими руські попи мають різати панів та польських міщан“. Була й иньша байка, що десь там жандарми відкрили велику скриню, яку один руський сьвященик велїв закопати у полї під позором, що переховує на зиму бараболї, а коли не заплатив робітникови стілько, за кілько з ним згодив ся, то той по пяному став його ганьбити у коршмі та розповів, при чім його сьвященик скривдив; припадком сидів там жандарм, підслухав все і зараз догадав ся; взяв того робітника зі собою і велїв себе запровадити на те місце, де закопав сю скриню; той мусів відкопати сю бараболю і показалось, що то ніяка бараболя, а повна скриня ножів... Лякали польських міщан іще й сьпіванками в роді отсеї:

„Tam na polu rosną jodły,
A konopie dają stryczki.
Wszystkich popów będziem wieszać,
A z Moskali rąbać sieczki...“

Але з руським хлопом не така легка була справа. Вщіплюванєм ненависти до руського сьвященика не булиб ніяким чином приєднали руського хлопа до своїх плянів, а більш як певне булиб їх ще роз'ярили проти себе самих. Тому треба було стреміти до цїли иньшими дорогами. Ті дороги були вже протерті давнїйшою аґітациєю з 30-их і 40-х років; се було підбурюванє селян проти австрийського уряду і проти податків, а з другого боку обіцянки всякого добра в разї, колиб руські селяне сполучились з польською шляхтою й виступили оружно проти австрийського

уряду. Для сього аґітатори складали фантастичні оповіданя, острі антіурядові, революцийні пісні — розуміє ся все в руськім язиці. Богато таких творів друковано в 1848 р., та значна часть лишила ся в устній традициї або в рукописях. Мені довело ся знайти одну таку пісню, складену якимсь Ф. Бляткевичем, записану на піваркуші сїрого паперу, латинськими літерами, здаєть ся, таки ще в 1848 році.

Пісня, найдена в м. Роздолї пов. Жидачівського.

Spiew F. Blatkiewicza.

1. Hey Rusyny ruka w ruku,
Z Lachom w zhodi, bo Lach brat!
Chto w nasz kray pryichaw suko[1]),
Suko werne sia nazad.
Dali chłopći na wraha,
Hura ha, na wraha!
Dali chłopći na wraha,
Hura ha, na wraha!

2. Cy ne dosyt, że toy złodiy
Naszym chlibom sia żywyt,
Ba iszcze swoho zisty hodi,
Bo wże w pysok sia dywyt.
Dali chłopći na wraha...

3. Ot podatkie wże sia mnożat —
Opłaczaiem koždu ricz,
Dalsze iszcze na nas włożat
Za powitre deń i nicz.
Dali chlopći na wraha...

4. Tytoń ne wilno sadyty,
Choć win roste w nas iak lis,
Tay newilno ho kuryty,
Bo ditko z fabrykow wliz.
Dali chłopći na wraha...

5. Jszcze durnycia chlib i kasza,
Ale wże hałycka sil
Ta doroższa nam, bo nasza,
Niż deś Szwabom o sto myl.
Dali chłopći na wr.

[1]) suko = sukow = сукою.

6. Jak tia Nimyc skrywdet, w hrudy
Skargu swoiu zamykay,
Bo s krykom każut tam sudy:
Skargu stemplom podaway.
Dali chłopći na wra.

7. Jak tia Nimyc z wsioho stryże —
Szczo wydre, wywozyt gdeś,
A prodaiesz w mißći zbiże —
Papyrkamy płatyt dneś.
Dali chłopći.

8. Nayno kosy nakłepemo,
Na kiie nabiiem wprost,
Po swoiemu pohoworem,
Bo wże Nimcze bruzdysz[1]) dost.
Dali chłopći.

9. Heyże, Nimcze heretyku!
Dawno Rusyn wże słuchaw
Twoiu czudżuiu muzyku,
Nimcze, win wże bude hrau!
Dali chłopći.

Подав *Ф. Королевський.*

Як складають ся леґенди.

Зима в Одесї в 1900/1 р. була сувора; два рази випадав глибокий снїг, незвичайний для Одеси, засипав улицї й хідники, і приходилось його сьпішно збирати. З поводу тих заносів у містї було багато балаканини.

Як вивезли перший снїг і Одесу засипало ним у друге, прийшов до мене одного ранку дворник (сторож), дуже незадоволений з нової прятанини на подвірї, й висловив меж иньшим гадку, яку очевидно чув від когось з сусїдів, нїби Одесу через те вдруге засипало снїгом, що з ним поводять ся не так, як би слїд: замісь того щоб дати йому самому розтопитись, його штучно розтопили, — а се бодай що й гріх. Я був чимсь заклопотаний і ледве звернув увагу на слова дворника; але того-ж

---

[1]) bruzdysz = пол. brózdzisz = в'оруєш ся в наш край.

таки дня згодом я знов почув такий самий погляд на штучне розтоплюваннє снїгу від фіякра Росиянина; тільки сей з більшим притиском зазначував, що так поводитись з снїгом — гріх.

Мене се зацікавило, і їдучи знов з фіякром Українцем я сам вже звернув ся до нього з питаннєм: як йому здаєть ся, чому се тепер у нас випало так багато снїгу. Фіякр ухилив ся від виразної відповіди: „Кажуть люде, се тому, що у нас топлять снїг; а Бог його сьвятий знає, може воно й не так; у Бога всього багато“.

Очевидно, леґенда про поповнюваннє гріха тими, що топлять снїг, і про кару за се вже рознеслась межи одеським простим народом. Можливо, що її вмисно склали і пустили в нарід селяне сусїдних сїл, які перше зберали снїг і вивозили його за місто, за що поберали досить велику платню. Тепер же значно дешевше коштує топити снїг спеціяльними печами, ніж вивозити його за місто.

Ол. Маркевич.

Наукова хроніка.

Огляд часописей за р. 1900 — часописи видавані поза Україною.

Российські часописи загального змісту дали для нас інтересного ще меньше ніж у попередньому році.

В час. **Вѣстникъ Европы** безперечно найбільш цікавосги має статя д. Ефіменка про Котляревського (кн. 3) *). Се — ювілейна промова; при своїм невеличкім обсязї вона дає богато змісту. Автор бере поета-новатора в умовах і обставинах життя його і діяльности; коротенько, але досить виразно обмальовує тогочасне становище українського суспільства й на підставі сього характерізує значіннє літературної діяльности Котляревського в історії українського культурного розвою. Автор Енеїди — закінчує д. Ефіменко свій відчит — зі своєю пробою ввести українську мову в цикль мов літературних, дійсно був перший літературним репрезентантом української нациї, він відкриває собою духовий рух, що йде від того часу і кладе початок наукового студийовання рідного народу. Далї, покійному В. Соловйову належить невеличка, на власних споминах основана характеристика П. Д. Юркевича, професора істориї фільософиї в московськім унїверситетї в рр. 1863—1874, Українця родом. Воропонов в своїх споминах п. з. Крестьянская реформа дає подекуди цікавий матеріял до істориї переведеня крестянських реформ 60-х рр. XIX в. в Українї (8 і 9). Л. Жемчужников в статї „Мои воспоминанія, 1830—1850“ оповідає про свої дитячі роки, про вченнє в Царсько-сельському корпусї й петербурських — Кадетському и Пажеському корпусї, далї про студийованнє малярства в перербурській академиї й закінчує подорожею

*) Обговорена була вже в Записках т. XXXIX.

на Україну 1852 р. В иньших відділах треба занотувати: лист проф. Т. Флоринського на замітку д. Т. в В. Е. 1899. XI і відповідь на сей лист д. Т. (1), лист з Полтави про заборону 2 вид. брошюри д. Чикаленка (12) і замітку д. Т. про біоґрафію Кулїша написану д. Грінченком (2).

Иньші часописи — **Русская Мысль, Русское Богатство, Міръ Божій, Научное Обозрѣніе** не містять в собі таких статей, щоб їх доводилось тут обговорювати; можна лише занотувати деякі рецензиї — напр. на Твори Левицького т. I й II (Русское Богатство 8, Русская Мысль 11), Вік, і т. и. В ч. **Русскій Вѣстникъ** треба згадати невеличку статю „Путника" про сьогочасне становище Угорської Руси (2), публїцистичного змісту і теж публїцистичну замітку в біблїоґрафічнім відділї про брошюру проф. Флорінського, присьвячену українській мові (12). *О. Г.*

Журнал Министерства Народнаго Просвѣщенія в сїм роцї (томи 327—332) приніс не мало інтересного для нас, але все, що мало безпосередній інтерес, обговорено вже давнїйше в відділї біблїоґрафії — статя Ростовцева про римські залоги в Криму (Записки т. XXXVIII), Шлякова про Науку Мономаха (т. XLI); Карнєєва про Палею (т. XL), Серґєєвіча про староруське землеволодїннє (т. XXXIX), Срезневского про Бецкого (т. XLI); необговореною лишила ся тільки розвідка д. Шахматова про лїтописні компіляциї (кн. 9 і 10), докінчена вже в р. 1901.

Загальнїйший інтерес мають розвідки А. Поґодіна з сфери примітивної культури: Распространеніе культуры и доисторическія времена (кн. 6) й Примитивный индивидуальный строй (кн. 12) і Бодуена-де-Куртене Лингвистическія замѣтки (кн. 10). Статя Павлова-Сильванского Иммунитеты въ удѣльной Руси (кн. 12) займаєть ся московськими часами й може мати для нас тільки принципіяльний інтерес: автор, як і в попереднїй своїй статї — „Закладничество-патронатъ", потягає паралєлї між устроєм московським і західнїм феодальним. Нарештї треба згадати ще замітку д. Вольтера Гдѣ искать землю Нальщанскую Ипатьевской лѣтописи (кн. 5): автор вказує на Нальсен — Налишки в околицї Уцян (Утен), а для Девялтови — Девятову коло Вилкомира.

З біблїоґрафічного віддїла більш інтересна для нас рецензия д. Пташицкого на Палеографическій Изборникъ Каманїна (кн. 8). *М. Г.*

Варшавскія Университетскія Извѣстія (книжок 9). В першій книжцї закінчена почата ранїйше статя проф. Леонтовича Къ исторіи административнаго строя Литовско-русского государства: присьвячена вона характеристицї адмінїстративного устроя і деталям адмінїстративного контроля. Праця проф. Карскаго: Очеркъ слав.-кирилловской палеографіи — друковала ся далї протягом цїлого року й ще не скінчена (с. 89—384).

Ученыя Записки Казанскаго Университета в сїм роцї подали лише одну близше для нас інтересну статю, а то Архангельского Образованіе и литература в Московскомъ государствѣ XV—XVII вв., досї не скінчену і в части вже обговорену в Записках (т. XLIII).

З статей загальнїйшого змісту занотую: Богородицкого Психологія поэтическаго творчества (кн. V).; тогож Изъ чтеній по сравнительной грамматикѣ (далї), Смірнова Очеркъ культурной исторіи южныхъ Словянъ (далї), Курґанова Наброски и очерки изъ новѣйшей исторіи румынской церкви (далї), Боброва Литература и просвѣщеніе въ Россіи XIX в. (Матеріалы, изслѣдованія и замѣтки) (далї). *М. Г.*

Ученыя Записки Юрьевскаго Университета — з ранїйш початих праць друкували ся далї: проф. Пѣтухова Проповѣди Гавріила Бужинскаго (3, 4) і збірник матеріялів до історії Петра I зібраних проф. Шмурло (4). В статї проф. Пѣтухова, біоґрафічного змісту, п. т. Катедра русскаго языка въ Юрьевскомъ Универс. (4), можно занотувати невеликий уступ про А. Котляревського за часи його вченої дїяльности в дорпатськім унїверситетї, 1868—75 (с. 68—72). *О. Г.*

Орґани петербурської, московської й казанської духовних академій и сїм роцї принесли тільки одну більш інтересну для нас статю, а то Рункевича про церковні відносини за Петра I, обговорену в Записках т. XLIII, так само як і статю Маркова про становище дїтей духовних, яку принесла в минувшім роцї часопись Странник. Епархіяльні орґани литовської и минської епархії обговорені були при оглядї тих видавництв з України, також в т. XLIII.

Стільки лїт обговорюваний у нас місячник Археологическія извѣстія и замѣтки від 1900 р. перестав виходити.

Чтенія въ обществѣ исторіи и древностей в першій книжцї (192-ій з ряду) принесли новий (третїй з ряду) том Исторіи русской церкви Е. Ґолубінского, що й заповнив цїлу книгу (обговорений низше в відділї Бібліоґрафії). В кн. 2-ій д. Міловідов видав кілька актів пинського Лещинського монастира XVI—XVII в. зі вступною заміткою, а д. Соколов описав рукописи Буслаєва в бібліотецї московського унїверситета — рукописи пізні, між иньшим збірник духовних статей, зладжений у Київі на поч. XVIII в. (ч. 6). В тій же книжцї вийшло закінченнє (кн. V) подорожі патр. Макарія в перекладї д. Муркоса (обговорено в т. XL) і III частина Описанія актів сибирського приказа д. Оґлобліна (докінчена в кн. 3, обговорена в т. XL Записок), а також подана дальша частина тексту Григоровичевого Паремейника. Нарештї маємо тут інтересну рецензію проф. Ґолубінского на II т. Петра Могили проф. Ґолубєва; автор головно спиняєть ся на відносинах Могили до Копинського,

й полємізує з проф. Ґолубєвим; не безінтересний кінцевий закид його — що проф. Ґолубєв наводить без перекладу цитати з „малорусско-польскихъ источниковъ“, „нечтомыхъ“ для великоруських учених читачів...

В кн. 3 окрім праці д. Оґлоблїна занотую ще три ливонські документи XV в. з ревельського архива, а також статю, хоч небезпосередно, інтересну й для нас — д. Бєлокурова О записномъ приказѣ, — „записывати степени и грани царственные“, 1657—9 р. — цїкавім департаменті для урядової історіоґрафії Московської держави.

Більшу частину 4 книги займає початок праці д. Любавского Литовско-русскій сеймъ, що буде у нас обговорена осібно. Окрім того занотовую тут іще материяли д. Арсенєва про Ник. Спатария — бо в додатках тут маємо дві реляциї про українські справи 1671—3 рр. (с. 34 і далї).

Русскій Архивъ (рік 38) подав лише дві статейки близше інтересні для нас — і то меньшого значіння: в I т. Изъ украинской старины М. Башкірцевої — родинні спогади з житя української шляхти в околиці Чугуєва XIX в. Її згадки з попереднїх століть досить блїді, але є тут і деякі інтереснїйші подробиці — про відносини українських і великоросийських фамілїй; є де що про Квіток; є небезінтересні побутові подробиці з житя шляхти XIX в. В т. III є замітка О духовномъ происхожденіи М. С. Щепкіна — звістного коміка-Українця, приятеля Шевченка; тут видрукований документ з 1806 р. — заява свояків Семена Щ., Михайлового батька, про його походженє: свобідне, не кріпацьке, з духовної родини. Поза тим лишають ся лише дрібниці: кілька офіцияльних актів Д. Трощінского й листів до нього (т. II), замітка: Объ отношеніяхъ святителя Тихона Задонскаго къ приходскому духовенству (т. III). Занотую ще в серії ювилейних статей і заміток про Пушкіна звістки про побут його в наших краях. *М. Г.*

Руская Старина. Протягом року друкував ся далї перерваний ранїйше переклад записок Мих. Чайковского, й ще не скінчений друком. В споминах Михайловского-Данилевского з р. 1824 треба занотувати свідоцтво сучасника-самовидця про загальний стан України того часу (10), характеристика сумна. З матеріялів треба занотувати: наказ імп. Александра I Міхельсону 1807 про народні чутки що до новозаводеної нїби то на Дунаї Сїчи (3) й йогож лист до м. Евґенія з подякою за опис Кієво-софійського собора (10), далї лист Балашова до гр. Аракчеєва про настрій волинського шляхоцтва з р. 1812 (5), кілька документів до біоґрафії В. Каразіна (4, 7, 8, 10, 11), чотири листи А. Краєвского до Г. Квітки з рр. 1839—40 (5), нарештї збірник листів з паперів маляря К. Брюлова, яко матеріял до його біоґрафії (4—10).

Историческій Вѣстникъ. З статей треба занотувати замітку А. С—ского Къ воспоминаніямъ объ Е. П. Гребенкѣ (кн. 12), до споминів

додано лист Гр. до А. Сьвічки 1844 р. і старий олївцевий малюнок, як Гр. входить до кляси на лекцию й більш просторі Воспоминанія о М. С. Щепкинѣ (8—9), написані внуком звістного автора, по власним згадкам і оповіданням батьків. Тут досить добре обмальована родина й театральна сфера із уст самого М. Щ. наведені оповіданя про дитячі роки, вченнє, про курське провінциональне життя. До споминів додано 4 листи М. С. Щ. 1848—1857 р. Невеличкий начерк Бочкарова про м. Лубни дає коротеньку історию Вишневеччини з давнїх часів і характеристику сегочасного стану міста: статя доповнена чотирма малюнками-видами (9). Д. Міллєр дав біоґрафічні замітки про В. Каразіна (3, 6): про арештованнє його в р. 1820 і про обставини житя в Харківщинї 1834 р. З дрібних заміток по ріжним відділам треба занотувати: про музей В. Тарновського (2), про репарациї в Лаврській київській церкві (4), про Мстиславську церкву в Володимірі Волинськім (11), і т. и. *О. Т.*

Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности императорской академіи наукъ (томъ V, ст. 1432+XXXII.) — принесли в сїм роцї отсї інтереснїйші для нас статї:

А. Н. Веселовскій — Изъ исторіи древнихъ германскихъ и славянскихъ передвиженій (стр. 1—35): се властиво рецензия на працю Ѳ. Брауна п. з. „Разысканія въ области гото-славянскихъ отношеній“ (Спб. 1899). Рецензент дає деякі дуже цїнні доповненя до розслїдів Брауна.

В. Н. Перетц — Слухи и толки о патріархѣ Никонѣ въ литературной обработкѣ писателей XVII—XVIII вв. (стр. 123—190).*) Автор показує в своїй працї, як на повстанє раскола, що виріс „на почвѣ неразрѣшенныхъ религіозныхъ недоумѣній“, вплинули — побіч иньших чинників історично-культурного житя московського народа — може з усього найміцнїйше чинники лїтературні, а то: а) богата есхатольоґічна лїтература, що вже давно на Руси зродила очікуванє кінця сьвіта; б) виображенє, що той конець сьвіта має наступити в осьмій тисячцї лїт від сотвореня міра; в) виображенє — також очевидно лїтературного походженя — що Москва то останнїй Рим, осередок і прибіжище правдивої правовірности. Автор звертає увагу на велике розширенє між московським народом в XVII в. таких писань як: Толкованіє Стефана Зизанія на 15. слово Кирила Єрусалимського про антихриста (воно ввійшло відтак в т. зв. Кирилову книгу 1644 р. і було повторене в Книзї про віру 1648 р.); дальше „Слово Палладія мниха о второмъ пришествіи и объ антихристѣ“; „О второмъ пришествіи“ св. Ефрема Сирина; „Слово Ипполита объ антихристѣ“; апокрифічне „Откровеніе Меѳодія Патарскаго“ і т. и.; дальше ряд леґенд і оповідань про видінє про загробне

*) Розвідка ся була вже обговорена в Записках т. XLI.

житє, про стан душ померших, про митарства і т. и. Вже на соборі в Москві 1666—1667 р. було звісно, що між народом ходять слухи про появу і близьке панованє антихриста. Патріярх Йоасаф II (†1672) писав в однім окружнім посланію: „уже бо антихриста въ Москвѣ родити ся имущи глаголють, иніи же рожденна быти проповѣдають.“ Тим антихристом признано отже патріярха Нїкона. Автор статї старає ся вияснити з приступними єму (в значнїй части доси незвісними, рукописними) материялами в руках — психольоґію того процесу. Статя для пізнаня історичного духового розвою московського народу дуже важна й інтересна.

Н. К. Козминъ — Московскій Телеграфъ. Иностранная журналистика и литература. Се огляд дотичних статей названого журнала, дуже важного в історії інтелектуального розвою осьвічених верстов Росиї в перших десятках XIX столїтя.

А. Н. Веселовскій — Гдѣ сложилась легенда о Святомъ Гралѣ? Се доперва початок розслїдів, що мають на метї виказати перенесенне на захід палестинської, сирійської й етіопської діяспори. Ся перша статя звісного знавця і дослїдника обопільних культурних впливів европейських народів займає ся головно лише сирийською діяспорою — очивидно зі звісною у автора бистротою і повнотою материялу.

А. А. Шахматовъ — Симеоновская лѣтопись XVI вѣка и Троицкая начала XV в. (стр. 451—553); автор подає історичну критику жерел і дат названих лїтописей з звичайною у нього детальностию. Статя ще не скінчена.

А. Пыпинъ — Дѣла о пѣсняхъ въ XVIII вѣкѣ (1704—1764). Автор подає витяги з протоколів засудів за пісні, яко політичні переступства в XVIII в. Автор кінчить: „Какъ нѣкогда благочестивые книжники строго осуждали „бѣсовскую“ пѣсню, такъ въ XVIII столѣтіи, среди политическихъ опасеній, пѣсня попала въ область „слова и дѣла“; только къ концу столѣтія къ ней начинають относиться болѣе спокойно.“

В. Θ. Миллеръ — Новый интерлюдій XVIII вѣка. Інтерлюдий чисто московський, але цікавий з огляду на відмінність що до тону й характеру в порівнаню з легкими, зручними й дуже дотепними інтерлюдиями українськими.

И. Е. Евсѣевъ — Замѣтки по древнеславянскому переводу св. Писанія, статя IV: „Толкованія пророческихъ мѣстъ съ обличеніями жидовина.“ Праця важна для дослїдів пад складом т. зв. Толкової Палеї.

А. Е. Прѣсняковъ — Московская историческая энциклопедія XVI вѣка. Се опис і жерельний розбір материялів, що входять в заховані частини задуманої московської енцикльопедиї з часів Івана Грозного.

Енциклопедия в цїлости не заховала ся; часи „смутного времени" розпорошили її; але всеж заховані части в т. зв. „лицевомъ сборникѣ Московскаго Историческаго Музея", містять більше як 16.000 іллюстраций. „Изученіе этого памятника московс кой письменности представляетъ, несомнѣнно, большой историко-литературный интересъ. Онъ возникъ въ эпоху, когда Московская Русь, упоенная высокимъ положеніемъ, какого достигла — по крайней мѣрѣ въ сознаніи своихъ государственныхъ людей и своихъ книжниковъ — подъ властью Грознаго царя, подводила итоги своимъ историческимъ воспоминаніямъ, ища въ нихъ оправданія притязаніямъ, шедшимъ такъ далеко..." Зрештою гадка про таку енциклопедию не була нова в староруській лїтературі. По характеру і складови навязує той збірник безпосередно до так зв. Еллинського лїтописця, якого лїтературна история — як думає Шахматов („Древнеболгарская энциклопедія X вѣка") починає ся на Руси не пізнїйше XI віка, а в правітчині його, в Болгариї, сягає до X віка. Історичний збірник XVI віка, про котрий бесїда у Прѣснякова, мав побіч всесьвітної історії дати витяги й руської історії в такім получению, щоб з нього ясно видко було зріст і значінє Москви — третого Риму.

С. М. Кульбакинъ: Матеріалы для характеристики среднеболгарскаго языка II. Отрывокъ четвертоевангелія Григоровича XIII—XIV вѣка. Автор на підставі дуже детальної й старанної язикової аналїзи доходить до вислїду, що язик відривка дуже зближений до язика т. зв. Боянського евангелия, яке автор обговорив давнїйше.

В. К. Поржезинскій — Нѣсколько словъ о дошедшихъ до насъ памятникахъ языка Полабскихъ славянъ. Се справозданє з подорожі до Німеччини, подає дуже старанний і критичний огляд наших відомостей про колишнїх полабських славян.

Д. Н. Овсянико-Куликовскій — Изъ синтактическихъ наблюденій. Къ вопросу о классифікаціи безсубъектныхъ предложеній" (стр. 1146—1186). Се лише вступ до дальших сподїваних статей автора в зазначеній материї. Статя дуже бистроумна й інструктивна, основує ся на провідних думках покійного глубокого мислителя і язикослова Потебнї (Мысль и языкъ, Изъ записокъ по русской граматикѣ). Появу безпідметових речень уважає автор згідно з Потебнею не за явище первісне, архаїчне, лиш за результат цїлого походу думки людської „въ направленіи отъ мышленія грамматическими категоріями субстанціи (имени) къ мышленію грамматическими категоріями дѣйствія, дѣятельности, процесса (глагольными и оглаголенными формами)."

А. И. Яцимирскій — Мелкые тексты и замѣтки по старинной славянской и русской литературѣ (№ XXI—XXX). Се понайбільше дрібні материяли з молдавських монастирів.

Д. И. Абрамовичъ — Новый трудъ по русской библіографіи. Автор дає доповнене до „Библіографического указателя произведеній русской словесности въ связи съ исторіей литературы и критикой“ А. В. Мезіер, обговореного в Записках т. XXXVIII.

Т. А. Сырку — Къ вопросу о подлинникѣ поученій валашскаго господаря Іоанна Нягое къ своему сыну Ѳеодосію. — Памятник повстав в часї між 1512—1521 р.

И. Ждановъ — Къ исторіи русскаго стихосложенія (з поводу книги В. Перетца — Изъ исторіи русской пѣсни ч. I й II); автор дає кілька важних доповнень до цілого предмету.

Статю Ілїнського обговорюю низше в відділї біблїоґрафії.

В відділї біблїоґрафічнім сього річника заслугують на увагу: Рецензия П. А. Ровинского на книгу: „П. Симони — Старинные Сборники русскихъ пословицъ, поговорокъ, загадокъ и проч. XVII—XVIII столѣтій. Выпускъ I. Спб. 1899.“ Дальше рецензия А. И. Яцимирского на „Bibliografia Romãnescă veche 1508—1830. Fascicola II 1635—1656. Bucurescĕ 1899“ п. з. „Славянскія старопечатныя книги румынскихъ типографій“ (стр. 654 — 704). Д. Яцїмірский подає важні доповненя до згаданої біблїоґрафії. Вкінци також випадає згадати прихильну рецензию д. А. І. Лященка на виданя Наукового Товариства ім. Шевченка (стр. 705—718). *I. К.*

Русскій Филологическій Вѣстникъ. В сьому річнику статей присьвячених специяльно українським темам немає, а з статей загальнїйшого змісту годить ся занотувати закінченнє праці М. Сперанского: Къ исторіи славянскаго перевода евангелія; А. Соболевского: Церковно-славянскіе тексты моравскаго происхожденія і М. Халанского: Б. М. Ляпуновъ. Изслѣдованіе о языкѣ синодальнаго списка I новгородской лѣтописи, вып. I, Введеніе ч. I. Очерки изъ исторіи ирраціональныхъ гласныхъ (Ч, 6) въ русскомъ языкѣ“, де автор обговорює сю важну для історії язика працю д. Ляпунова.

Филологическія Записки — сей річник здебільшого містить статї педаґоґічного характеру і опріч посмертної згадки С. Прядкіна про М. Дикарева (С. Прядкинъ — М. А. Дикаревъ, вып. 1—2) що подає дуже прихильно написану коротку біоґрафію небіжчика й характеристику важнїйших його праць, — немає нїчого, щоб дотикало ся України. *Е. Т.*

Этнографическое Обозрѣніе — в сїм річнику маємо дві статї з нашого фольклору, а крім того одну, що стоїть тільки з ним у звязи.

Перша, невеличка статейка, се покійного М. Дикарева „Толки народа въ 1899 г.“ (кн. I). Крім коротенького вступу подано тут три оповіданя, прислані покійному його кореспондентами-селянами, яких він

мав значне число. Вони містять у собі погляди селян на конець сьвіта і подають його причини. Написані досить кепсько, тому й не викликують того вражіня, яке можна-б було мати, коли-б те саме був записав інтеліґентний чоловік із уст селянина. Наслідком того першого оповіданя не можна майже зрозуміти, а третє таке розтягле, що як би його скорочено навіть на дві третинї, зміст річи не потерпів-би на тім нїчого. Мова оповідань погана досить, так що видно в них росийський шкільний вплив досить докладно. Через те й вартість оповідань меньша, як могла-б бути при иньшім способі записуваня їх.

Друга, більша статя — се „Малороссійское жилище“ д. А. Шарко. Автор описує тут докладно господарське обійстє з верха і в серединї і залучує до опису власноручні малюнки, зроблені досить добре, хоч не всюди детально, як того треба-б було. Статя має свою вартість — се треба їй признати — але далеко цїннїйша була-б вона, коли-б автор був послужив ся порівняним методом і використав до неї описи — не кажу вже славянські — але бодай наші українські, тим більше, що як з малюнків показуєть ся, описуване обійстє типове для ширшої териториї, заселеної українським народом.

Статя, що дотикає нас посередно, се „Лирники Орловской губерніи, въ связи съ историческимъ очеркомъ инструмента малороссійской лиры“ А. Маслова. Автор описує тут лїру, вказує на її західне походженє, звідки вона зайшла на Україну, а опісля й до Росиян, а дальше подає деякі замітки про лїрників. Шкода, що автор не покористував ся тут теж для порівнаня відповідною лїтературою, в якій був би найшов для себе багато цїнних уваг. Назву для прикладу хоч би те, що свого часу друковали в „Зорі“ д. Боян, д. Студинський й ин. в сїй справі.

З иньших статей більш інтересні: „Гагаузы Бендерскаго уѣзда“ Мошкова, „Свадьба у Великоруссовъ“ Куклина, некрольоґ М. Харузїна і Шейна і ин.

Між рецензиями (на наші виданя нема нїякої) дуже інтересна д. А. М. на брошуру Флоринского „Малорусскій языкъ и „україньсько-руський“ литературный сепаратизмъ“, де її автор дає належну відправу київському професорови за його „наукові“ напади на „сепаратистовъ“.

Живая Старина. В отсїм річнику орґана етноґрафічного відділу рос. ґеоґрафічного товариства маємо одну статю і одну замітку, що входять в обсяг української диялектольоґії та етноґрафії. Статя — се „Опытъ сравнительнаго словаря русскихъ говоровъ. Галицко-бойковскій говоръ“ І. Свєнціцкого. Поминувши претенсіональний титул статї, що говорить далеко більше, як дає зміст, скажемо кілька слів про саму річ.

Хоч вступ до словарця невеличкий, бо обіймає заледво дві стороні друку, то містить кілька таких річий, які не відповідають дійсности. Автор говорить приміром, що Бойки се такий торговельний народ, що торгує в кождім більшім городї Австрії, ба навіть поза її границями, а пізнати їх дуже легко по довгім волосю. Нам дивно, що автор не приглянув ся бодай львівским Бойкам, а був би певно переконав ся, що їх волосє не довше від його. Шкода також, що не подав він тих міст в Австрії і поза нею, в яких Бойки торгують, бо се була би для нас незвичайно цїкава річ тому, що ми знаємо доси про торговлю Бойків тільки в Галичинї.

Спір Петрушевича, Верхратського і Партицького про назву Бойків був, на скілько нам звісно, не в 80-их, але 90-их роках. Автор говорячи про те, очевидно помилив ся.

На підставі буцїм то великого числа слів, спільних Бойкам і „сѣверно-русскимъ говорамъ“ — незазначених одначе в словарцї і не порівнаних із словами тих „говорів“, автор приходить до таких висновків: 1) Коли Бойки „старожилы“ в Карпатах, тодї стверджуєть ся не знати вже який раз, що колись був один руський язик, не подїлений на диялєкти і говори. 2) Коли Бойки зайшлий елємент, тодї на підставі їх диялєкту (певно словаря д. Свєнціцкого?) можна догадуватись, що вони прийшли з північного сходу (!). Отже на се можна сказати авторови: 1) Що руські говори колись були далеко більше зближені до себе, про те мабуть нема ніяких сумнївів, тому арґумент його тут зовсїм непотрібний. 2) Коли Бойки прийшли з північного сходу, то де на те які небудь докази? Такі спільні слова, які підібрав автор на доказ колишньої єдности Бойків із північно-східними Росиянами, не доказують нїчого, бо тілько само слів можна найти в кождім нашім говорі і виказати, що вони уживають ся у Словаків, Чехів, Поляків, Сербів і ин. Про те одначе не можна-б було сказати, що люди, які говорять тими диялєктами, се зайшлї Поляки, Серби й ин.

Про самий словарець належить отсе сказати: 1) Він не приносить нїчого нового, анї ориґінального. Слова в ньому вибрані із „Знадобів“ д. Верхратського та зі словарця о. Ґоцького, друкованого у „Временнику“ ставропигійського інститута (1895—1900). 2) Велика частина слів, поданих у словарци, не можуть уважати ся ніякою спеціяльністю бойківського говору; вони уживають ся всюди, тому до сього словарця не можуть належати. 3) У словарцї подавано навіть чужі слова, як бойківську спеціяльність. Я не буду тут багато розводити ся, назву тільки такі слова як: балта, леґінь і ин.

Супроти того мушу відмовити словарцеви всякої вартости. До таких річий треба брати ся зовсїм инакше, як автор: треба записувати

фолькльорні матеріяли вперед, а опісля з них укладати словарі. Без того нема що брати ся до подібних праць.

В невеличкій замітці подає д. Яворський дві повірки про переступень і богиню. Повірки інтересні й записані фонетичною правописю, хоч відмінною від загально принятих в науці. На нашу думку такі річи не повинні бути оголошувані в осібна, бо вони пропадають; найліпше видавати їх між численнійшим, однородним матеріялом.

З иньших праць, замітні ще: „Труба в народныхъ вѣрованіяхъ“ Мошкова і „Хунъ-ну и Гунны“ Іностранцева.

В сім річнику Ж. Ст. надруковано також дві рецензиї на наші виданя: Гуцульщину д. Шухевича і Етноґр. Збірник, т. VI. Обі рецензиї прихильні. *В. Г.*

З польських часописей загального змісту в **Ateneum** в сім році не можемо зазначити з поміж історичних статей анї одної ориґінальної, щоб нас близше дотикала. Тому зазначимо тільки: Бр. Хлєбовского ювилейну статю про Ст. Конарского (III), Кс. Хамца справозданнє з київського XI археольоґічного з'їзду (II), дещо про методику старинних дослїдів — кільканайцять інтересних і дотепних наукових афоризмів Towarzysza broni (А. Бріκнера?) з нагоди історичного з'їзду в Кракові (II), справоздання зі з'їздів історичних в Парижи, Т. Корзона, і в Кракові, Б. Ґубриновича (II). У відділї лїтератури подибуємо розвідку Є. Здзярского про поетів „української школи“, Олїзаровского, Ґрозу й Головіньского: автор дошукує ся для їх творів паралєлїв з української, польської та білоруської народньої словесности й поза те не виходить; зрештою розвідка ся була вже обговорена в Записках т. XLIII. Вкінцї згадати треба докінченнє соціольоґічної розвідки Л. Вінярского п. з. Mechanika społeczna.

Biblioteka Warszawska подала в сім році значне число історичних розвідок, а між ними на першому місци згадати треба праці Ш. Ашкенази з дипльоматичної історії Польщі XVIII ст. В рефераті п. з. Stan i potrzeby historyografii polskiej w zakresie dziejów nowożytnych i najnowszych вказує автор на невідрадний стан польської історіоґрафії XVIII ст., як що до видань жерел, так і що до наукових дослїдів. Переглянувши хиби й прогалини, збирає він цїлий ряд дезідератів, головно що до виданя материялів (міждержавні умови, полїтична кореспонденция, соймові справоздання, депеші чужих послів і т. ин.) (II). В розвідцї про кінець Авґуста II обговорює автор останні роки пановання сього короля, виключно з дипльоматичного боку, не жалуючи чорних красок для характеристики сього польського володаря (II). Сьому-ж історикови належить ще розвідка про елєкцию Авґуста III, де представлена боротьба поміж сторонниками саської династиї та Лє-

щинського, між польськими вельможами й европейськими державами (III), та кілька заміток про 1793 р. (I). Бр. Лозїнський подав тут частину своєї моноґрафії про А. ґр. Ґолуховского, а се обговореннє його діяльности на поли галицької економії (III). А. Брікнер у розвідцї про Словян і Нїмцїв дає перегляд полїтично-культурних впливів Нїмцїв на словяньскі племена у перших віках словяньскої історії, розбираючи доволї широко і т. зв. норманську теорию про початок Руси (I). До статї сеї ще надїємо ся вернути. У працї п. з. Z literatury zapomianej дає той самий автор нарис історії апокрифічної лїтератури в Польщі.

Головно дає він позір на розвиток культу Марії (III). Також згадати треба розвідку С. Кутшеби про Поляків на науках у Парижи в середнїх віках: він дає перегляд тих Поляків, що учились у Сорбонї і вказує на вплив Сорбони на краківську академію, що проявив ся головно теольоґічним напрямом науки (II). Вкінцї замітимо статю проф. Семірадзкого про селянську еміґрацию до Бразилії і польські кольонії в полудневій Америцї (I), та полїтично-публїцистичну статю Е. Ліпніцкого про Поляків-мінїстрів в Австрии (I).

З поміж статей, уміщених у **Przewodnik**-у **naukow**-ім **i literacki**-м три були вже обговорені у „Записках", а се С. Кутшеби про шос у Львові в початках XV ст. і про підводи польських міст (т. XLII), та Равіти-Ґавроньского про забезпеченнє римсько-католицького духовеньства на Українї в кінцї XVIII ст. (т. XLIII). Окрім того маємо тут простору працю Брон. Лозїньского про Аґенора ґр. Ґолуховского в рр. 1846—59. Автор користував ся богатим урядовим материялом, для загалу неприступним, тому то його праця має першорядне значіннє для історії Галичини згаданого періоду. Моноґрафія вийшла окремою книжкою й буде обговорена окремо. Вкінцї бачимо тут докінченнє широкої, хоч не дуже наукової працї єзуїта Сиґаньского про Новий Санч в епосї Вазів. З відділу лїтератури згадати треба продовженнє кореспонденциї Й. Б. Залєского.

В **Przegląd**-ї **polski**-м можемо зазначити тільки одну, цїкавійшу для нас розвідку, а се А. Брікнера — Tragedya moskiewska (137, 138). Автор займаєть ся тут звісним Димитрием Самозванцем і стараєть ся дослїдити, ким був сей авантурист. Признає забитє дїйсного Димитрия 1591 р., а нового кандидата ідентифікує з Ґрішкою Отрепйовим, монахом, що відіграв сю цїкаву ролю. Результат одже той самий, що твердженнє тодїшнього московського уряду. Розвідка має більше характер легкого нарису, не входить у глибшу аналїзу подїй і з тої причини не може рівнятись із новими працями Гіршберґа та Щепкина. Автор не мав такого наміру.

З **Przegląd-у powszechn**-ого не маємо нїчого до близшого обговорення, хиба зазначимо ось що: Ф. Конечного про Вазу III і місию Поссевіна (67, 68); В. Хотковского про останнї лїта Бенедиктинів у Тинцю (67, 68); С. Заленского про наверненнє королевича Фридриха Авґуста (65, 66). *С. Т.*

Kwartalnik historyczny — в відділї „Rozprawy“ побіч коротких причинків (Potkański O Piaście: причинок до питання, викликаного розправами проф. Войцєховского і Брікнера, Brückner — Język narodowy w uniwersytecie Krakowskim, Semkowicz — Drużyna i Sreniawa, студия геральдична, Perlbach — Przyczynki do krytyki najdawniejszych żywotów św.Wojciecha, Pazdro — Sądy konfederacyine z r. 1672—1673) подибуємо дві інтереснїйші річи. Перша се розвідка д. Шельонґовского, що недавно габілїтував ся яко привитний доцент львівского унїверситету, з історії економічних відносин в давній Польщі (Szelągowski Przesilenie pieniężne w Polsce za Zygmunta III). Автор представляє крізу монетарну в Польщі з кінцем XVI і початком XVII в. в звязи з такою-ж крізою і обниженєм вартости гроший (Kipper- und Wipperperiode — часи обрізуваня й перетоплюваня гроший) в сусїднїй Німеччинї і загалом в цїлій західній Европі. В першій части своєї розвідки він обговорює справу монетарної реформи і проєкти тої реформи, які підношено на соймах в першій половинї XVII в., а в другій — тогочасну економічну лїтературу, яку викликала пекуча справа монетарної реформи.

Друга інтересна річ се причинок поданий проф. Фінкльом до історії Галичини в перших роках по занятю сего краю урядом австрийским на підставі мемориялу першого австрияцького ґубернатора Галичини (Finkel — Memoryał Antoniego hr. Pergena, pierwszego gubernatora Galicyi, o stanie kraju). Мемориял сей предложив ґр. Перґен цїсареви Йосифу II в часї його побуту у Львові в серпни 1773 р., а потім відослав кн. Кавнїцови, що мав на сїй підставі уложити інструкциї для старостів. В критику меморіялу проф. Фінкель не вдає ся, признає, що в увагах першого ґубернатора про сумний і невідрадний стан Галичини в хвилї, коли вона перейшла під новий уряд, богато правди, а навіть автор мемориялу неодної хиби недоглянув, і надає йому велику вагу яко історичному жерелу, хоч воно подає небогато відомостий цїлком нових для нас: значінє його в тім, що довідуємось з нього про погляди ґр. Перґена на сей край, куди вислано його cum plena facultate, а надто й тому, що мемориял сей дуже вплинув на погляди віденьских урядових сфер на Галичину. Ще в р. 1832, коли в львівскій ґубернії затратилась часть мемориялу, зроблено в Відни її відпис для ужитку галицких урядів, видко отже з того, що в тих сферах привязувано до нього велику вагу. Проф. Фінкель припускає далї, що сей

меморіял мусів бути звісний декотрим авторам, як про се сьвідчить короткий його уступ наведений в працї: De Coeckelberghe de Dutzele Charles Histoire de l'empire d'Autriche, Vienne 1844. В цїлости д. Ф. меморіялу, на жаль, не наводить, лишень ширший витяг. Змісту його не будемо переказувати, бо й так уже був він коротко зібраний на сторонах Записок (т. XL). Яко додаток до свого реферату подає ще проф. Фінкель в відділї Miscellanea чотири листи ґр. Перґена до кн. Кавнїца з р. 1773. Три перші переховують ся в ориґіналах в збірцї бібліотеки Оссолїньских у Львові, четвертий одержав автор разом з висше наведеним меморіялом в брулїонї. В сих листах здає ґр. Перґен справу з своїх перших чинностий в краю.

В тім самім відділї Kwartalnik'а звертає д. Калленбах увагу на дуже богату, особливо на рукописи й иньші „білі круки" бібліотеку родини Trivulzio в Медіолянї (Wiadomość o bibliotece „Trivulziana" w Medyolanie), а д. А. Прохаска подає документ з XIV в. (Dokument graniczny czerwonoruski z 1352 r.). Се потверджене в посїданю села Болянович в землї Перемискій Івана Яксманицького, що при пожежі свого дому стратив донацийну грамоту князя Льва і граничний акт старости Оттона Пілєцкого з р. 1352 з означенем границь посїлости та на соймі 1582 р. просив відновити йому спалені привілеї, подаючи урядові відписи тих актів в потверджено Жиґмонта I з 1542 року при нагодї граничного спору. По розслїдженю справи визначеною комісиєю, по предложеню згаданого відпису з р. 1542 і копії грамоти кн. Льва та по зізнанях сьвідків, що предложені акти згоджують ся що до змісту з спаленими ориґіналами і по зложеню на се присяги самим інтересованим Яксманицьким наступило потверджене його в посїданю на соймі 1585 р. Автор обговорює наперед правничу сторону квестиї — як довгою і тяжкою була дорога конфірмациї затрачених актів, а далї користує ся тою нагодою, щоби виказати, як тяжкою було в Польщі річию фальшоване публичних документів. Покликуючись на оголошений ним давнїйше (Kwartalnik 1896) подібний акт з р. 1353 і на сїм місцї виступає д. П—ска против тих авторів, що з причини малої скількости актів з часів руського права висновують здогад, що ті акти в польських часах нищено. Того не було, бо все і пізнїйше признавано їм правну вагу, лиш пильновано того, щоби тих актів не фальшовано. Причиною же невеликої скількости актів з тих часів були набіги Татар та огнї. Вкінци наводить автор грамоту кн. Льва і акт старости Пілєцкого з р. 1352.

З рубрики Miscellanea згадаємо ще д. Прохаски Przywileje dla cygańskiej starszyzny w Polsce. Один привілей походить від Яна Казимира, другий від Августа II. Виходить з них, що Цигани в Польщі на підставі привілеїв мали свою власну старшину, звану королями. Під-

нїс се вже свого часу Чацкий в своїй розвідцї про Циганів, але на думку д. Прохаски треба початки інституциї циганьских королїв віднести до часів давнїйших ще перед Яном Казимиром: до часів Володислава IV.

В віддїлї рецензийнім обговорено між иньшим отсї видання: Archiv für slavische Philologie XXI—XXII. (рец. Brückner), Матеріяли по історіи русской картографіи I та Иностранные карты і атласы XVI і XVII в. относящіеся къ Южной Россіи (рец. Яблоновский висказує видавцям признанє за старинне виданє), Извѣстія отдѣленія русскаго язика і словесности Академіи Наукъ 1898 IV, 1899 I—III (рец. Brückner) і Списокъ населенныхъ мѣстъ кіевской губерніи — виданє київского ґубернского статистичного комітету 1900 (рец. Улашин закидає богато похибок, особливо в цифрах, в подаваню віддаленя місцевостий, в перекручуваню імен і т. и.).

З розвідок обговорено межи иньшими: Bogusławski Edward — Historya Słowian II (ширша рецензия — рец. Brückner не знає, чи сьміятись з виводів автора, чи жалїти над марнованєм часу, в кождім разї годї брати серіозно автора, якого комбінациї й етимольоґія просто неможливі; доповненєм до сеї рецензиї служить полєміка автора з рецензентом на иньшім місцї, але в тім самім річнику Kwartalnik'а), Болсуновскій — Сфрагистическіе і геральдическіе памятники Юго-Западного Края (рец. A. Chmiel), Церетели — Елена Іоанновна, великая княгиня литовская, русская, королева польская (рец. Papée називає працю невдатною, закидає авторцї брак критики й поглубленя, та офіцияльний патриотизм, яким цїла праця навіяна, врештою в критику її не вдає ся зовсїм, а подає свої погляди на теперішний стан питання про кн. Олену; справа на його погляд дотепер осьвітлена лишень зі сторони російських жерел, а для виробленя собі цїлковитого погляду бракує материялів зі сторони литовської і польської), Jabłonowski — Akademia Kijowsko-Mohylańska (рец. Karbowiak віддає автору великі похвали та при тій нагодї радить звертати більшу увагу на богату російську наукову лїтературу: д. Яблоновский мовляв дав доказ, кілько богатого материялу може постачити російська лїтература, бо опер ся виключно на нїй, а з польських праць, хоч они йому звісні, не міг скористати зовсїм: рада в устах сучасного польського ученого дуже характеристична!); Ясинскій — Матеріялы для історіи Луцкаго Трибунала і Луцкій Трибуналъ какъ высшая судебная инстанція в послѣдней четверти XVI в. (рец. Бальцер хвалить совісність і критичність автора), Korzeniowski Józef — O Hucułach, z rosyjskiego przełożył dr. B. Czarnik (рец. Zdziarski — ся праця повстала з нагоди переложеня Karpackich Górali на російську мову самим автором в сорокових роках в Харкові), Prochaska — Geneza i rozwój parlamentaryzmu za pierwszych Jagiellonów (ширша рецензия д. Рем-

бовского), Różycki — Humanismus in Polen (рец. Hahn), Sokołowski — Studya z dziejów sztuki i cywilizacyi (рец. Rubczyński підносить особливо великий інтерес в представленю розвою візантийскої штуки й її відносин до руської, а також впливів романського і візантийського в штуці рускій), Терлецкий — Козаки на Білій Руси (рец. Е. Барвінський), Weissberg — Die neuhebräische Aufklärungs-litteratur in Galizien (рец. Schorr), Wołyniak – O Bazylianach w Humaniu (рец. Ułaszyn) і Załęski — Jezuici w Polsce (рец. Karbowiak).

Слїдує, як звичайно, огляд лїтератури і всесьвітної історії, виказ праць і рецензий уміщених у виднїйших журналах, хронїка наукового житя: тут на сей раз є дещо і про наш науковий рух: подано звістки про засїданя та видавництва Наук. Товариства ім. Шевченка. Далї справозданя з засїдань історичного Товариства, якого орґаном служить Kwartalnik; між иньшими маємо тут зміст реферату пр. ф. Студинського про борбу в справі унії між Потієм а Смотрицким. *Ю. Л.*

Wisła. — В сім річнику маємо тільки дві статейки з українського фолькльору. Перша — се „Obrzędy weselne na Niżu Dnieprowym“, д. Г. Л. (ст. 743—752). Обряди сї не приносять майже нїчого нового супроти тих численних описів весїля, яких у нас появила ся досї велика сила і між якими було дуже богато докладних. Значінє їх може бути проте тільки вузко льокальне і служити можуть вони тільки як матеріял для порівняних наукових дослїдів над весїлєм. Жаль лише, що редакция не додала до них нїяких бібліоґрафічних вказівок, хоч могла легко се зробити, взявши їх хочби з „Етноґрафічних Матеріялів“ д. Грінченка. А зайвою не була би така річ, бо польські фолькльористи дуже мало обізнані з тим, що в нас зроблено на сім полї.

Друга статейка, дуже маленька, се — „Dwa podania ukraińskie o syrenach“, подані д. Г. Лопацїньским і заосмотрені ним досить повними бібліоґрафічними вказівками. Для докладнїйших студий над русалками вони мають усе своє значінє, хоч зрештою не визначають ся особливими прикметами, а український їх текст попсований, як звичайно в записях Поляків.

Крім того є в сїм річнику кілька рецензий, що дотикають нас або посередно або впрост. До перших належуть рецензії на „Opis powiatu Krośnieńskiego“ Сарни, „Powiat Sokalski“ Сокальского, „Изъ прошлаго Холмской Руси“ Площанського; до других рецензії на „Записки“ т. 31—32 і „Етноґр. Збірник“ т. 5—6. Написані вони — з виїмком праці Площанського — д. Здзярским. Оцїнка наших видань прихильна, а загальний осуд рецензента на Етн. Збірник ось який: „Що дотикаєть ся цїлости праць, опублїкованих в обговорюваних томах, то належить признати, що видно в них багато працї і то сумлїнної, а надто не мало

фаховві ерудициї, що видно відразу з численних приписок і з правописи, якої ужито при записуваню оповідань, де навіть наголоси узгляднено як найпильнїйше“. Мусимо запримітити одначе, що рецензент і тут у дечім помилив ся. Опублїковане польського рукопису „Symeon Szast“ в 5 т. Етн. Зб. приписує він В. Гнатюкови, хоч се зробив др. Іван Франко. В рецензиї знов на „Записки“ робить В. Гнатюкови закид, що він у своїй статї: „Словацький опришок Яношік“, подаючи збір пісень і переказів про сього опришка, не користував ся матеріялами д. Стопки, оголошеними в „Mat. antr. archeol.“ краківської Академії. Тим часом В. Гнатюк не подавав їх тому, що в них говорить ся загально про опришків, але не про Яношіка, про якого він писав.

З иньших статий заслугують близшої уваги: „Świat nadzmysłowy ludu krakowskiego“ С. Удзелї, „Kronika geograficzna“ зладжувана постійно що року В. Налковским і кілька дрібнїйших. Багато цїнного матеріялу містить ся в рубрицї „Poszukiwania“, де порушують ся найріжнороднїйші питаня з области фолькльору. *В. Г.*

Lud. — Осьмий рік існує вже у Львові окреме польське Товариство, що поставило собі за задачу робити дослїди не тільки над польським, але й над руським людом. І правда, в його орґанї появляли ся від часу до часу статї і замітки з нашого фолькльору, але вони носили переважно характер уривковий і систематично не вели ся нїколи. Щож до рецензийного відділу, то про нього не можна й того сказати. В ньому звертано увагу на нїмецькі, французькі, анґлїйські виданя, за те про славянські, а спеціяльно найблизші польському фольклькорови, українські, не говорено майже нїчого, хоч у тім часї появили ся і в нас, у Галичинї, і на Українї дуже цїнні виданя на тім полї. Було-б про те дуже пожаданою річию, щоби ті відносини змінили ся, навіть в інтересї польської науки, тим більше, що тільки порівняний метод може тут довести до позитивних результатів.

В сім річнику Lud-у маємо три статї з нашого фолькльору.

Перша — се продовжене працї Й. Шнайдра „Z kraju Huculów“. Ся частина працї д. Шнайдра представляєть ся кориснїйше, як давнїйша, бо тут автор не говорить від себе, тільки подає матеріял, записаний з уст люду. Подає народню медицину — хоч зрештою в дуже обмеженім видї, навіть не на цїлих двох картках! — віруваня і зашептуваня; вкінци леґенди, перекази, анекдоти й ин. Одначе вартість і сеї частини зменшуєть ся тим, що вона подана в перекладї, а не ориґіналї, як се повинно-б бути, та що не має нїякого, навіть найскромнїйшого наукового апарату. З того виходить, що хтось необізнаний докладнїйше з матеріялом, може вважати його за новий, хоч у ньому може не бути нїчого нового.

Друга статя — се „Spiewy haiłkowe z Podhorzec", записані д. Б. Кричиньским. І тут нема наукового апарату і тут опублїковані гаїлки, знані вже добре з друку. Та проте мають вони свою вартість, як записані в однїй місцевости і то з мішаною людностию, польською й руською: цікава річ, що підгорецькі Поляки співають не тільки польські, але й руські гаїлки — останні навіть у більшім числї, Русини-ж послугують ся тільки своїми. Дуже мило вражають теж руські записи, зроблені майже зовсїм без помилок, що у польських фолькльористів трафляєть ся дуже рідко. Кілька помилок, які ми завважали, зроблено на певно в друку, і кождий може легко їх справити.

Третя статя: „Proces o perepiczkę" д. З. Паздри має зовсїм відмінний характер від попереднїх. Се процес на тлї народнїх вірувань, переведений в Теребовлї 1763 р. Того року на Великдень знайдено там перепічку, що посьвячуєть ся разом із паскою, а опісля призначуєть ся декуди для сьвященника, як нагороду за посьвяту, а декуди для бідних, — наповнену якимсь збіжем. Збіже в перепічцї непотрібне, і коли його хтось вкладав там, то мовляв мав якусь укриту цїль, а не иньшу як чари. За чари карано у попереднїх віках дуже остро, тому й тут стали дослїджувати, хто такий згубив перепічку, щоби його прикладно покарати. Знайшли ся підозрілі особи і розпочав ся процес — дуже інтересний. На жаль, не знаємо як він скінчив ся, бо всїх актів процесу не віднайдено. В кождім разї й се, що опублїкував д. Паздро, кидає ярке сьвітло на тодїшні відносини й приносить важний причинок до нашого фольклору. Було б дуже добре, як би д. Паздро вів і дальші дослїди в тім напрямі.

Маємо в сїм річнику ще дві статї, що дотикають нас посередно. Се: „O ludzie Podduklańskim w ogólnosci, a Iwoniczanach w szczególności" д. Б. Ґуставіча і „Polacy na Węgrzech" М. Ґумпльовіча. В першій статї поминув, на жаль, автор зовсїм Русинів, хоч вони живуть у тій околици і хоч по назві статї можна-б надїяти ся, що про них буде мова. Друга статя не скінчена ще і доси; говорить ся в нїй тільки про ті столицї, де нема Русинів, тому й не будемо довше затримувати ся над нею. Зазначимо тільки, що статя зі становища польського патріота — гарна, бо відкриває десятки тисяч Поляків, яких досї не вважав нїхто Поляками і не звертав на них уваги. Зі становища обєктивного ученого вона одначе занадто переборщена, тому для безсторонніх дослїдів не може мати такого значіня, яке бажав надати їй автор. Крім того, як видно зі статї, автор не був на місци, не переводив там дослїдів над людностию, а в висновках своїх опираєть ся виключно на друкованих жерелах, яких — що правда — зібрав дуже баато так, що ледви що важнїйшого пропустив із відповідної лїтератури.

Та хто знає, яка замішанина панує в поглядах на національність людности північно-західних угорських столиць, той зрозуміє, як обережно треба користувати ся при подібних дослїдах усякими жерелами, навіть такими, що походять від визначних учених. Найлїпше було-б усї ті відомости провірювати на місци, тодї й можна числити на певність одержаних висновків.

Між замітками маємо теж дві з нашого фольклору. Перша — се „Krutyło czyli kołowrot, zabawa ludowa“ і „ледова“, бо бавять ся її на ледї, описана д. Мазуром (із Пишковець, Бучацького пов.), друга — се „Jeszcze jedna zwrotka do pieśni ruskiej — Zażuryw sia czołowik“, подана д. Ґринберґовою, яка не видїла мабуть у своїм житю нїякого українського етноґрафічного збірника, що показуєть ся не тільки з сеї замітки, але й з її величезної, та наскрізь пустої книги про Старосамбірщину, про яку свого часу була в нас докладна рецензия.

Між рецензиями подибуємо також рецензиї на книжку що лише згаданої Ґринберґової, на книжку Байґера (Теребовельщина, про яку в нас теж була мова), на давню статю Й. Корженьовского „O Hucułach“ (тепер перекладену з росийського), а крім того на 1 кн. „Записок“ з 1900 р. та І т. „Матеріялів до укр.-руської етнольоґії“. Останнї дві рецензиї зладжені д. Ґавроньским (він підписав ся тільки ініциялами, хоч рецензентам „Записок“ робить із того закид, що не підписують ся всюди повними іменами) і мають бути відплатою за неприхильну оцїнку колядок, оголошених ним у попереднїм річнику „Ludu“ і записаних крайно недбало. Через те виступає він із острим скалпелем критики проти деяких праць у наших виданях. Ми одначе й тепер не можемо признати його поваги в етноґрафії і радимо йому щиро покинути її зовсїм — особливо українську — бо, на жаль, маємо переконанє, що він не потрафить нїчого доброго зробити для неї. *В. Г.*

Archiv für slavische Philologie, т. XXII (ст. 1—642) окрім обговорених дещо низше статей Яґіча й Вондрака містить іще отсї статї, що можуть і для нас мати свій інтерес:

A. Leskien — Die Entwicklung serbischer Sätze mit *te* von Parataxis zu Syntaxis — дуже інструктивна статя, котра показує на сербскім сполучнику te (= і), як первісно рівнорядне чисто копулятивне получене гадок перетворює ся з часом в відносини підрядности, тобто таке, що одна думка стає головною, а друга побічною. „Das Serbische drückt durch *te* eine Menge Beziehungen aus, wo das übliche grammatische Schema Final, Consecutiv-, Relativsätze u. a. findet“ (ст. 2).

A. Vieth — Beiträge zur Ethnographie der hannoverschen Elbslaven: се записки про ґановерских Славян з р. 1671 враз зі словарцем того язика, який тодї ще був між ними в уживаню.

Eugen Ščepkin — Wer war Pseudodemetrius I? Се докінчене ширшої працї, розпочатої ще в XX томі Archiv-a. Праця дуже старанна і кидає богато сьвітла на взаїмні відносини Москви, Польщі й Руси в часах „смутнаго времени“.

Oskar Asbóth — Die Anfänge der ungarisch-slavischen ethnischen Berührung: се властиво лиш дуже основна критика на працю того самого титулу, яку опублїкував Munkácsi в часописи Donauländer I (1899) зошит 4—7. Мункачі твердив, що славяньскі елементи дістали ся до язика мадярского ще перед приходом Мадярів в нинїшні сїдища. Asbóth виказує дуже старанно і основно — при помочи істориї мадярского язика і аналїзи славяньских елементів у нїм — безосновність погляду Мункачі. З статї Asbóth-а можна, як немож лїпше, видїти величезну скількість славяньских елементів у мадярській мові.

V. Jagić — Ljapunov's irrationale Vocale: се нїмецкий переклад статї Ляпунова про т. в. нерациональні самозвуки (тобто ъ і ь), уміщеної в Журналї мінїстерства народної осьвіти за р. 1900 ч. 6, з деякими поясненями проф. Яґіча. Гадка проф. Яґіча про справу така: „Definition bei Ljapunov schwankt zwischen der ausschliesslichen Hervorhebung des quantitativen Momentes und einiger Beimischung der Qualität. Ich möchte im Gegensatz zu Ljapunov entschieden von dem letzteren Merkmale ausgehen. Die Vocale ъ und ь waren, wie wir wissen, einst ŭ und ĭ. Die spätere Mannichfaltigkeit der modernen Ersatzlaute erklärt sich genügend aus der normalen Kürze des ŭ und ĭ, ohne dass man zur Kürze unter der normalen als Ausgangspunkt der ganzen Betrachtung flüchten müsste. Nur muss man dabei einen gemeinslavischen physiologischen Charakter der langen und kurzen u- und i- Laute nicht ausser Acht lassen. Die Slaven hatten einst keinen reinen langen oder kurzen u- Laut; das lange ū war ȳ (ungefähr ǖ), und das kurze ŭ, dem entsprechend ungefähr ü̆. Wenn aber im Urslavischen ein langes ū wie ы lautete, so ergibt sich schon daraus, dass auch u nicht dem heutigen kurzen u gleichkam; dasselbe gilt für ĭ gegenüber ī, obwohl hier das Verhältnis minder klar vorliegt. Aus dieser theoretisch zu vermuthenden Eigenschaft der gemeinslavischen ŭ und ĭ erklärt sich wohl auch die spätere Reaction gegen die Aussprache derselben im Inlaut in geschlossenen Silben, seit dem im Wortauslaut die Schwächung derselben eintrat. Es ist richtig, dass die beiden Vocale ъ und ь in dieser Beziehung empfindsamer waren, als andere kurze Vocale (o—e), doch das lag nach meinem Dafürhalten nicht in der grösseren als normalen Kürze, sondern eben in dem physiologischen Charakter dieser Laute. Mit der Zeit nutzen sich ja auch o und e ab, z. B. das auslautende e der Partikel же — re wur-

de im Slovenischen und Kroatischen zu -r; das auslautende -o der Substantiva neutr. gen. lautet in einigen slovenischen Dialecten halbvocalisch wie ъ oder ö, schwindet dann auch ganz und man sagt meѕ für meso u. s. w.“ (стор. 559—560).

A. Brückner — Kleine russisch- polnisch- litauische Beiträge: се пять коротких статейок ріжного змісту (лїтературного або лїнґвістичного), з котрих перша подає деякі цїкаві причинки до історії звісних в нашій полемічній лїтературі „listów przyczynnych do św. Piotra“, якими цьвіркали в очи православним католики пр. Скарга, Sacranus, Сакович в своїй Перспективі (Perspectiva з р. 1642) і и. — Друга статя вияснює походжене двох слів: литовського bambizas (= кальвінський пастор) і польського klimkować (= ошукувати). Оба походять з XVI в., з часів релїґійних спорів в Польщи і на Литві між католиками а реформованими. Дати наведені проф. Брікнером надзвичайно цїкаві з огляду на психольоґію язикової творчости.

З иньших статей вартї уваги: Const. Jireček — Das Gesetzbuch des serbischen Caren Stephan Dušan; Franz Ilešič: Slovenica; K. Radčenko (наш земляк з України): Einige Bemerkungen zur neugefundenen Abschrift des Lebens des heil. Barbar in bulgarischer Übersetzung і йогож: Einige Bemerkungen über das Leben und die literarische Thätigkeit Dositej Obradović's. (Се критика працї Ivan-a Scherzer-a: O Dositiju Obradoviću; д. Радченко написав також перед кількома лїтами працю про Довитея Обрадовича п. з. Досиѳей Обрадовичъ и его литературная дѣятельность, Кіевъ 1897, про котру при тій нагодї говорить проф. Яґіч, що вона „unzweifelhaft das Beste und Eingehendste, was bisher über Dositej Obradović geschrieben wurde“).

У відділї критичнім звертають на себе специяльну увагу читача — так своєю основністю як і методичністю — отсї рецензиї:

Проф. Брикнера про працї, що обговорюють найдавнїйші історичні осїдки Славян і Ґерманцїв (Ursitze der Slaven und Deutschen). Автор обговорює з звичайною у него ерудициєю і тверезістю наперед працю W. Kętrzyńsk-ого п. з. O Sławianach mieszkających niegdyś między Renem a Łabą, Salą i Czeską granicą (хвалить повноту материялу, ганить безпідставне етимольоґізоване в родї Vibilius = Wybił і т. п.); потім другий том Historyi Słowian E. Bogusławsk-ого (O wäre doch die Historya Słowian ungeschrieben oder wenigstens ungedruckt geblieben! — кінчить автор рецензию про сю працю); вкінци розвідку Ѳ. Брауна п. з. Разысканія въ области южнославянскихъ отношеній. I. Ґоты и ихъ сосѣди до V. вѣка. Первый періодъ: Готы на Вислѣ СП. 1899. (Суд автора такий: „Ein stattlicher Band als Commentar zu ein paar Worten des Tacitus, Ptolemäus und Jordanes, ein ausserordentli-

cher Aufwand von gewissenhaftester Mühe, grosser Belesenheit, glänzender Combinationskraft. Die hochinteressante Arbeit zeugt von der besten methodischen Schulung und grossen eigenen Gaben des Verfassers; sie wird klärend wirken, ohne dass wir ihren Resultaten zuzustimmen brauchen").

Далї рецензия проф. Вондрака на старанну працю В. Н. Щепкіна п. з. Разсужденіе о языкѣ Саввиной книги. Съ приложеніемъ двухъ фототипическихъ снимковъ СП. 1899. Рецензент жалує, що автор не звернув уваги на лексикальну сторону памятника, бо з неї — по думцї його — виходить, що памятник повстав десь „in der Nähe der slovakisch-russischen Sprachgrenze"; закидає також автору — і справедливо — що задалеко посуває ся в своїх виводах („Bisher sagte man, dass vornehmlich die deutschen Gelehrten das Gras wachsen hören. Nun ist eine Zeit nahe, wo sie übertrumpft werden" — тими словами приймає рецензент ельокубрациї автора про „писця" Савиної книги, про котрого ми властиво нїчого не знаємо).

Дуже основна рецензия проф. Яґіча про труд М. Ляпунова п. з. „Изслѣдованіе о языкѣ I-ой Новгородской лѣтописи СП. 1899. („Die ganze Darstellung macht auf mich den Eindruck eines gut geschulten, umsichtigen und scharfsinnigen Forschers, der von der in neuerer Zeit häufig genug wahrzunehmenden Virtuosität sich möglichst frei hält"). Цїла рецензия зрештою, як і праця автора (се лиш: зошит I, вступ і частина перша) обертає ся коло т. зв. „нераціональних" самозвуків ъ і ь.

Дуже основна рецензия проф. Яґіча на граматику хорватського або сербського язика Дра Т. Маретіча п. з. Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika. Zagreb 1899. 8⁰. VI. 700. Рецензия для того заслугує і нашої уваги, бо написана з загального наукового становища і пересипана такими загальними увагами, котрі і для граматиків кождого иньшого народу можуть мати своє значінє. От хочби такі: „Кожда лїтературна мова меньше або більше результат ріжнородних компромісів; навіть те, що меньше правильне, мусить з огляду на міродатну для лїтературної мови засаду: usus tyrannus — мати свою оборону, наколи санкционоване загальним уживанєм" (стор. 263). Або візванє до проводирів Сербів і Хорватів: „високо держати хоругов европейського культурного поступу, але при тім все сьвято беречи чистоти сербсько-хорватської бесїди!" (стор. 266). Або протест проти того, щоб уважати бесїду Вука Караджіча і Данїчіча, як небудь то два найбільші корифеї сербсько-хорватської лїтератури, нормальною бесїдою сербсько-хорвацькою (стор. 267). Або становище до фонетичного прінціпу правописи: „Зазив до поміркованя в уживаню фонетичного принципу уважаю з свого субєктивного становища зовсїм

оправданим. Лицарів абсолютної фонетики можна рівно легко спровадити ad absurdum, як і приклонників консервативного етимольоґічного прінціпу" (стор. 274). — Загальний суд проф. Яґіча про сю працю: „ein rühmliches Denkmal seines (тобто автора) ehrlichen Fleisses, das dem Verfasser in der grammatischen Literatur der Südslaven den hervorragendsten Platz sichert" (стор. 278).

Рецензия проф. В. Коцовського на „Граматику старословенского языка Іосифа Мѣльницкого" Львôвъ 1895. — Вкінци:

Рецензиї проф. А. Бріккера і проф. G. Polivk-и на видавництва Наукового Товариства імени Шевченка. Оба рецензенти висловлюють признанє і похвалу діяльности Товариства, а деяким публїкациям як Історії України-Руси проф. М. Грушевського, Збірникам Апокрифів Дра Ів. Франка, Гуцульщині проф. Вол. Шухевича признають навіть місце між найпершими публїкациями того рода в цілій Славянщині. Зазначити одначе годить ся, що з деякими загальними моментами, що характеризують ту роботу, проф. Бріккер не годить ся. І так не радо глядить на зміну назв „руский, Русь, Русин" на „українсько-руський, Україна, Українець": бо „маркоманами" були Славяни ві всїх окраїнних териториях; до того назва не має історичної підстави, хоч би такої як „Мала Русь, малоруський", котрі то терміни приходять в документах вже в XIV в. Також надто скоре кристалїзованє нашої мови супроти польської і російської трошки рецензентови не до вподоби: він боїть ся одностороннього заскорупленя, тим більше, що нераз подибує неольоґізми або польонїзми на місци старого спільно-славяньського або староруського майна (та на авторову оборону таких висловів як „вещь" місто „річ" або „господин" місто „пан" або „добродїй" — таки годї згодити ся). Також рад би рецензент видїти виразнїйшу границю між лїтературною мовою а диялектами, бо така ріжниця мусить бути задержана.

Г. К.

Часописи за р. 1900, обговорені в сїм томі:

Вѣстникъ Европы
Русская Мысль
Русское Богатство
Русскій Вѣстникъ
Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія
Варшавскія Университетскія Извѣстія
Ученыя Записки Казанскаго Университета
Ученыя Записки Юрьевскаго Университета
Чтенія въ обществѣ исторіи и древностей
Русскій Архивъ
Русская Старина
Историческій Вѣстникъ
Извѣстія отдѣленія русскаго языка и словесности императорской Академіи Наукъ
Русскій Филологическій Вѣстникъ
Филологическія Записки
Этнографическое Обозрѣніе
Живая Старина
Ateneum
Biblioteka warszawska
Przewodnik naukowy i literacki
Przegląd polski
Przegląd powszechny
Kwartalnik historyczny
Wisła
Lud
Archiv für slavische Philologie.

Поправка: на ст. 2, в долинї упущено підпис *О. Г.*; на ст. 5, рядок 14 зв., зам. *О. Т.* треба *О. Г.* В Бібліоґрафії на ст. 24, зам. *С. Т.* треба *С. І.*

БІБЛЇОҐРАФІЯ

(рецензиї й справоздання).

Scythica et Caucasica e veteribus scriptoribus Graecis et Latinis collegit et cum versione rossica edidit Basilius Latyschev. — Извѣстія древнихъ писателей греческихъ и латинскихъ о Скиѳіи и Кавказѣ, собралъ и издалъ съ русскимъ переводомъ В. В. Латышевъ, т. I, вип. 3, Спб., 1900, ст. 601—946 + мапа.

Се докінченнє першої половини корпуса, що містить тексти грецькі. Про перші два випуски я згадував давнійше (Записки т. IV і XXV). Системи в розкладї витягів видавцеви не удало ся властиво нїякої перевести, але показчик авторів при III випуску виручає читача з сеї трудности. Натомість доконче потрібний показчик імен ґеоґрафічних і власних видавець відложив аж на закінченнє цїлого видання, тому що богато імен будуть повторяти ся в латиньских текстах. Се не оправданнє, особливо коли закінчення прийдеть ся ждати ще девяти лїт, як забрало виданнє першого тома. Так само і з заповідженних мап д. Л. дав тільки одну — Птолємеєвих Сарматий. За те витяги з авторів протягнув ш. видавець до кінця V в. замість IV, — за се розуміє ся можем тільки йому подякувати. *М. Г.*

Отчетъ Императорской Археологической Комиссіи за 1892 г., Спб. 1894, in fol., 2 л.+173 стор. Теж за 1893 г. — 1895, 2 л.+121 стор. Теж за 1894 г. — 1896, 2 л.+171 стор. Теж за 1895 г. — 1897, 2 л.+201 стор.

Справоздання Імператорської Археольоґічної комісиї звичайно містять в собі відомости про зроблені в певнім роцї з дозволу чи поручення сеї комісиї археольоґічні розкопки та про припадкові археольоґічні знахідки,

які дістались комісиї від місцевих інституций та приватних осіб. На підставі тих справоздань ми покажемо, які розкопи були зроблені на Українї та в сусїднїх ґубернїях протягом 1892—1855 рр. і які були тут найцїкавійші знахідки.

В 1892 роцї ґенерал-майор Бранденбурґ зробив розкопки могил в Славяно-сербськім повітї Катеринославської ґубернїї (могили з камінними бабами), в Канївськім повітї Київської ґуб. (могили з похороном чоловіка разом з конем), в Вовчанськім повітї Харківської ґуб., коло села Печенїгів (тут могили були давнїйше розкопані і на сей раз розкопки нїчого не дали). В Херсонській ґуб. В. Ястребов робив провірочну розкопку могили, де в 1763 р. знайдено великий скарб золотих річей, — але нові розкопки нїчого не дали. В Воронїзькій ґуб. секретар місцевого ґубернїяльного статистичного комітету Зверев зробив розкопку торофяника, де давнїйше селяни знаходили бронзові сокири ріжної форми.

На місцях стародавнїх Дреговичів в Минській ґуб. професор Завітневич зробив розкопку могил; переважає тут „дреговичський" тип похорону, себто ховане на поверхнї землї; стрічало ся й палене трупів.

В тім же 1892 роцї багато археольоґічних дослїдів зроблено в Криму і в сусїднїх місцевостях, а то: в Херсонесї Костюшко-Валюжинич розкопував городище і робив дослїди в величезнім могильнику в околицях міста, де знайшов багато предметів грецької культури. В Керчі робив невеликі дослїди К. Думберґ. Крім того в ріжних місцях Таврийської ґуб. проф. Н. Веселовский розкопував могими з катакомбами і склепами (деякі з них належать до значно пізнїйших часів, до IX чи X в. по Р. Хр.).

Припадкові знахідки 1892 р., надіслані з ріжних місць, — по більшій части грошеві скарби, в більшости були не цїкаві і їх або перетоплювали або вертали тим, що їх знайшли. Для ріжних музеїв полишено такі знахідки: з Катеринославщини, з хутора Чартомлик, мідяні вістря стріл, зелїзні вістря пік і зелїзні шаблї (передані в Российський Історичний музей); з Київщини — бронзові речи і мушлї (передані в музей київського університ.); з Харківщини, з м. Старобільська — срібні з позолотою речи, що служили, очевидно, оздобою коня зруї (в Ермітаж).

В 1893 р. далї робились дослїди в місцевостях, де знаходились клясичні й скитські стародавні речи: розкопки Херсонеського городища під доглядом д. Костюшка-Валюжинича, розкопки в Керчі проф. Кулаковського (без результатів), Думберґа і проф. Веселовського.

Перед Віленським арх. з'їздом професор В. Антонович розкопував могили на місцях стародавнїх Радомичів (Могилевська ґуб.); було розкопано 115 могил; звичайний спосіб ховання покійників такий: покійники лежать майже на $^1/_2$ метра під поверхнею землї; деревляних трун не

вживали; річи які знаходились вказують на спокійні зайнятя покійників; хронольоґічні дати — монети і хрестики вказують на X ст. В Могилевській же ґуб., на лївому березї Зах. Двіни, зробив розкопки д. Романов; зі способу хованя (паленє трупів) роблять вивід, що могили ті не належали до славянського племени (доказ сам по собі не важний).

З припадкових знахідок 1893 р. треба згадати про скарб ріжних річей XII віку, знайдених в Київі; скарб складав ся з 6 срібних трохгалочних ковтків київського типу, срібного медальону з оксідованим орнаментом і наручника зі срібної бляхи орнаментованої фантастичними птицями; сей наручник — найцїкавійша річ зі всього скарбу, відданого до Ермітажу. Крім того в Київі знайдені камінні знаряди разом з кістьми мамонта (віддані в музей київського унів.). В Херсонській ґуб. знайдено 20 золотих дутих привісок до намиста звичайного грецькоскитського типу. В Полтавській ґуб. коло Іваниці Прилуцького пов. в могилї знайдені бронзові річи: кельт, долото, спряжка з фіґурами зьвірів і декілька ще мідяних річей. Більша частина монет знайдених в полудневих ґуберніях не мали великої нумізматичної вартости; цікавійші монети були знайдені в Харківській ґуб., коло Слобідки Киськової Старобільського пов, тут знайдено 55 срібн. ілекських монет з першої половини XI в. (передані в Ермітаж і Ташкетський музей); в Херсонській ґуб. коло Тірасполя знайдено 425 срібн. золото-ординських монет XIV і XV вв.

В 1894 р. робились далї розкопки в границях розповсюдненя клясичних і скитських старинностей. В Криму робились дослїди херсонеських руїн і могильника; між знахідками треба завважити невеликий шиферний позолочений образок сьв. Дмитра і Юрия; образок зроблений прекрасно, належить до XI в. Докладне справозданє робіт в херсонеськім городищі додане до загального справозданя. Крім сих розкопки велись в иньших місцях Криму. Між иншим робили ся розслїди в Керчі на тім місцї, де давнїйше припадком була знайдена гарна мармурова статуя льва, віддана до Ермітажу (розкопки провадив Думберґ і проф. Кулаковский); провадились розкопки і на розї Зюк, де проф. Кулаковский знайшов слїди стародавнього міста; на підставі вказівок Страбона д. Кулаковский думає, що знайдене місто то Зенонів Херсонес.

В 1894 же роцї закінчилась робота, розпочата ще в 1891 р., розкопуваня величезної могили Оґуз коло с. Нижньої Сірогози Мелитопольського повіту; результати сеї роботи, ведені під доглядом проф. Н. Веселовского, не винагородили вложеної в неї енерґії: могила вже давно була обрабована. В Херсонській ґуб. пок. Ястребів робив розвідки на городищі стародавньої Ольвії, на землях селян с. Парутина; результати були невеликі: було знайдено декілька написів; могили майже всї

давнійше були обрабовані, знайдено лише декілька монет і дрібних річей (передані в Ермітаж і Історич. музей).

Важнійша з наукового погляду була розкопка проф. Завітневича — одної могили в Харківській ґуб., в слободї Покровській, Купянського пов., де були знайдені речи анальоґічні з тими, що знаходять ся в могилах Північного Кавказу: дротяні мідяні ковтки з напущеними на них пацьорками, зелїзні фібули і начинє з чорної глини з ручками, з знаками (передані в Історичн. музей). В Чернигівській ґуб. д. Єременко розкопував могили на териториї давнїх Радимичів (паленє трупів, або хованє на огнищу).

З припадкових знаходок 1894 р. варто згадати про деякі, знайдені у Київі, з великокняжих часів, як срібна велика спряжка, срібний перстень і камінні форми для відливання (передані до Ермітажу). В Криму знайдено декілька золотих, срібних і инших предметів грецької культури. З монетних скарбів згадаємо про скарб з 104 римських монет Траяна, Комода й ин., знайдених коло с. Ковтунів, Золотоношського повіту, в Полтавщині, та про нахідку золотоординських і чеських срібних монет XIV в. на р. Синюсї коло м. Торговиці, Херсонської ґуб.; иньші находки (особливо багато в Київщині) не мали великої нумізматичної вартости і по переданю їх в Археольоґічну комісию були або перетоплені або звернені властителям.

З розкопок 1895 р., зроблених Археольоґічною комісиєю, одні були продовженєм дослїдів, розпочатих в попередні роки, иньші були викликані припадково знайденими річами, аби лише запобігти рабівницьким розкопкам. Межи розкопками першої ґрупи найбільшої уваги варті розкопки стародавнього Херсонесу. Розкопки трох дослїдників — проф. Веселовского, проф. Кулаковского і Думберґа коло Сімферополя й Евпаториї були звернені на стародавнї могили скитських і попереднїх часів. В Херсонщині коло с. Архангельського д. Гошкевич розкопав декілька могил, з ріжними типами похорону; знайдено кілька золотих річей (обручка, спіральні дудочки й ин.). В Полтавщині робив розкопки предсїдатель комісиї граф. Бобрінский, а то коло с. Глиниц, Зіньківського пов., де селяне давнійше були розкопали могилу й знайшли в ній бронзові вістря стріл, бронзове зеркало й ин. типові предмети „скитської“ зброї й убраня; але могила була обрабована ще в стародавні часи. В иньшім місцї в Полтавщині, коло с. Стовбахів, Кременчузького пов., д. Макаревич оглянув городище-майдан і розкопав декілька могил, де знайшов разом з кістками горшки, бронзові стрілки й ин.

Найбільш цікаві припадкові знахідки, з тих що дістали ся комісиї в 1895 р., були такі: на Волини в м. Турийську, Ковелського повіту, знайдено разом з монетами 1500—1627 рр. срібний пояс, зроблений

набором з круглих і чотирокутних блях, золоту каблучку, оздоблену тонким філїґраном, і срібні ґузики (передані в Історичний музей). В Київщинї, при розкопках коло с. Васильківки, Звенигородського пов., на землї Абази, знайшли горшки з червоної глини з чорними розводами, бронзові ажурні фіґури, пряслицї, камінна сокира й ин. (передано в музей Київського Унївер.). На Подїлю коло с. Межирічки, Балтського повіту, знайдено в могилах глиняні горшки, зелїзні ножі, спряжки, вістря стріл, стремена, шолом, кільця, кресало, бронзове зеркало, бляшки й ґузики (передані в Історичний музей). В Полтавщинї викопано з могил коло с. Поставмуків, Лохвицького пов., бронзові зеркала, бронзові шпильки, фібули, зелїзні мечі, вази й ин. (віддано до Ермітажу і до Іст. музею). В Херсонській і Таврийській ґуб. знайдені ріжні грецькі й скитські річи (бронзові стрілки, начинє й ин.). З монетних скарбів, знайдених в полудневій частинї Росиї, треба згадати скарб з 124 срібних ориентальних монет X в., знайдених коло с. Медвідова, Стародубського пов., в Черниговщинї (частина скарбу віддана до Ермітажу, частина до Чернигівського музею, а частина віддана властителю). *Ю. С.*

Э. Р. фонъ Штернъ: Новый эпиграфичскій матеріалъ найденный на югѣ Россіи (Записки одес. общ. исторіи т. XXIII с. 1—32).

— О послѣднихъ роскопкахъ въ Аккерманѣ (ibid. с. 33—61).

А. А. Кочубинскій: Тура (Турасъ) — Бѣлгородъ — Аккерманъ и его новая лапидарная надпись отъ 1454 года (ib. 29—198).

Акерману пощастило в остатнїм томі Записок одеського історичного товариства: є тут цїлий ряд інтересних заміток до його минувшости. Тїшити ся треба тим більше, що дотепер сїй інтересній старосьвітській осадї щастило взагалї дуже мало.

В першій статї описано кілька ляпідарних античних написей з Акермана й Ольбії і дрібнїйші памятки (graffitti, написи й штампілї на посуді); одна напись з Акермана, по формі букв — II або III в. по Хр., Особливо інтересна, тільки дуже попсована, так що має зовсїм фраґментарний характер, і видавець навить не пробує відгадати цїлого змісту; очевидно, се громадські постанови Тіри в ріжних справах, що вказують на значний розмах житя сеї старої громади в тім часї.

Розкопки в старім замку Акермана не дали якихось особливо цїкавих річей, але виказали останки людського житя почавши від часів перед-античних і античних до новійших — турецьких. З сеї нагоди д.

Штерн переглянув питаннє про місце старої Тіри, перебрав звістки про неї старих авторів і підпераючи їх археольоґічним материялом, рішучо доводить, що а) вона стояла на місцї теперішнього таки Акермана й його замка, б) Офіуса була тільки другим іменем Тіри, в) гіпотеза Бруна про перенесеннє Тіри в околиці с. Коротного не має підстави.

Довша стаття проф. Кочубинського доповняє його давнїйшу розвідку: Лапидарныя надписи XV ст. изъ Бѣлгорода, что нынѣ Аккерманъ (Записки одеські т. XV, 1889). Автор описує акерманські нахідки з ріжних часів, які дійшли його рук або його відомости, й близше спиняєть на написи на марморянім плитї, вмурованій в одну з веж старого акерманського замка (с. 146 і далї). Напись дуже сильно попсована, автор читає її так: **съврьшися сїи м8ръ | (в)ѻдр8ж(ає)ма (кы)сть аца | ста цьг8ла** (ся плита) **въ лѣто | ѕцѯв м(ц марта)та лā,** отже як двоязичну — зложену з слів словянських і румунських. Се відчитаннє, супроти значних прогалин написи, треба приймати cum grano salis, навить і саму дату. Але напись, поруч давнїйше знайдених написей акерманського замка — славянської з 1438 р. й грецької 1440 р., доводить в кождім разї виразно, що акерманський замок не був генуезькою будовою, з турецької ініциятиви поставленою, як думано давнїйше, а збудований ще перед Турками, за волоських господарів, дуже можливо — що таки й руськими (галицькими або з в. кн. Литовського) будівничими, як Федорко згаданий в написи 1440 р. Таку гадку переводить і ш. автор, по дорозї розвиваючи свою давнїйшу теорию українських впливів на румунську мову й румунську культуру. Взагалї ш. автор по дорозї щедрою рукою розсипає замітки, нераз інтересні й цїнні про минувшину Акерманщини (своєї близшої вітчини) і ролю старої української кольонїзациї в історнї її й Волощини взагалї, так що його стаття має значний інтерес для історнї кольонїзацмї й культурного житя сеї країни взагалї.

В додатках три волоські грамоти, в однїй — 1715 р. — записую Цигана „кобузаря“. *М. Грушевський.*

А. Бѣляшевскій — Замѣчательний кладъ великокняжеской эпохи (Київська Старина 1901, X, с. 120—132).

Статя описує коротенько незвичайно богату й ріжнородну нахідку, знайдено незвісно де — або в Київі, або на городищу „Дївиця“ коло села Сахнївки, Канївського повіту: перший властитель сеї нахідки не схотїв виявити місця, де її найдено; тепер вона власностею д. Ханенка в Київі.

„Сей артистичний скарб“ як зве його д. Біляшевський богацтвом і ріжнородністю змісту перевисшив усї дотеперішні скарби з велико-княжої епохи, хоч нового дав небогато, а властиво лїпшого з артистичного боку

від того, що ми дотепер мали, й зовсїм нї. Але як новий запас материялу в кождім разї він цїнний і інтересний, тим більше, що має й хронольоґічну дату в византийській монетї Мануіла Комнена. Було-б дуже пожаданим одначе дістати з часом близші відомости про місце й обставини нахідки, бо так не певно навить, чи маємо тут оден скарб, чи кілька злучених нахідок.

Скарб сей складаєть ся в більшій части з золотих предметів, а лише небагато є срібних. Маємо тут окрім гривен срібних — і одної золотої (се друга нахідка того рода) — ріжні прикраси, переважно жіночі, як нашийники, убраня на голову, нашийні гривни, кульчики і великі ковтки привязувані над ушима, нагрудні образки, хрестики і буси. Крім того є ще дві срібні брансолєти, зроблені грубо, наче по ковальськи, що зовсїм відріжняють ся від тамтих артистично виконаних прикрас. Багато з них прикрашені горожевою емалїєю, філїґраном і перлами та коралями. Емалїя виконана дуже гарно в барвах темносиній, блакітній, зеленій, білій, жовтій і цеглястій. Барва емалїї майже всюди добре захована, а декуди навіть не стратила блеску.

Найбільше уваги присьвятив д. Б. княжій діядемі, що своєю красою перевисшає все иньше в скарбі, хоч, судячи з репродукциї, діядема ся далеко гірша нїж діядема знайдена 1889 р. у Київі, а видана проф. Кондаковим: і зміст орнаментациї тамтої ріжнороднїйший і рисунок і технїка без порівнаня красші. Є межи ними й дещо спільне, а то орнамент на кінцевих частях діядеми. Складаєть ся нова діядема з девяти частей, що лучились з собою ниткою пересиленою через дїрки в кождій частинї. На середній вироблена емалїєю фіґура мущини на колесници, котру тягнуть два ґрифони; фіґура ся, як зовсїм правдоподібно здогадуєть ся д. Б., представляє, по середновічній леґендї, Александра Македонського. Автор наводить подібні композициї на той темат: барелєф в церкві сьв. Марка в Венециї і релєф в Дмитрієвськім соборі в Володимирі на Клязмі. Дальші части діядеми прикрашені емалїованим орнаментом: на шести хрест вписаний в круг з стилїзованими галузками, на двох крайнїх круговий орнамент.

Дальше маємо великі ковтки, прикрашені горожевою емалїєю з обох сторін: з одної дві птицї сирени, а між ними кругла розетка, з другої сторони хрест вписаний в круг (такіж самі, як описані і видані проф. Кондаковим в „Русских кладах“). Чотири нагрудні золоті образки: Христа, Божої Матери, Іоана Предтечі і Архангела, всї більше меньше однакової величини і роботи; фіґури вироблені емалїєю на золотї; майже на всїх емалїя добре задержалась, з виїмкою образка Іоана Предтечі. Золотий емальований ланцюх, зовсїм подібний до знайденого в Київі вже ранїйше, на ґрунтї Авґустиновича. Інтересні колекциї золотих трохгалочних

ковтків — єсть їх одинацять, деякі з них прикрашені філїґраном, одна пара піважурна, одна зовсїм ажур. Цїкава, також, хоч і з иньших причин та золота монетна „гривна“ — иньшої одначе форми, нїж знайдені в скарбі Бродского.

На підставі згаданої монети д. Біляшевський виводить сей скарб з кінця XII в., отже, як він каже, з часу, коли ювилєрська технїка на Руси стояла на найвисшім степени розвою. Длятого-ж то признає автор роботу усїх тих предметів місцевим, руським майстрам і утримує се з цїлою певностею, хоч і нїчим не доказує. Ми дуже раді сьому вірити a priori, але судити поки що не можемо, хиба лиш з непевности рисунка і технїки на емалї діядеми — одинокої репродукциї з сього скарбу. *М. Г—а.*

V. Jagić — Einige Streitfragen (Archiv für Sl. Philologie, т. XXII, 1900).

Перші статї ш. автора з сим титулом появили ся в т. XX Archiv-a й були обговорені в нашім видавництві (т. XXVI і XXXIII). Тепер маємо ще дві статї. Перша п. з. Eine einheitliche slavische Ursprache? обговорює дуже тверезо й основно, хоч дуже коротко і ядерно — як звичайно у д. Яґіча — задачу порівняної лїнґвістики і справу єдности праславянського язика. Що до першої точки то думка проф. Яґіча — очевидно зовсїм справедлива — така: „Порівнана граматика оперує з тою гадкою, що вона має до дїла з явищами, яких теперішна ріжнородність може бути вияснена з одного жерела. – Наукова власна цїль порівняної граматики лежить в тім, щоб вияснити причини тої ріжнородности, що виплила з первісної єдности і вказати також — розуміє ть ся — дорогу і порядок розпаду чи там переходу єдности в ріжнородність“ (стор. 12). При тій нагодї порушує автор також важкі питаня про правітчину і пракультуру Індоевропейців та про їх посвоячене між собою, кидаючи кілька дуже ярких промінів на звісні книги в тій материї, як Hehn-a: Die Kulturpflanzen und Hausthiere“, Schrader-a: „Sprachvergleichung und Urgeschichte“, Kretschmer-a: „Die griechische Sprache“, Hirt-a: „Die vorgeschichtliche Kultur Europa's und der Indogermanen“ і його-ж: „Die Verwandtschaftsverhältnisse der Indogermanen“, і т. и. — всюди з великою бистротою й основністю. — Що-ж до другої точки, то автор стоїть на тім становищи, що про повну язикову єдність праславянську не може бути й бесїди, противно нинїшні язики славянські були лише результатом дальшого розросту тих диялектичних ріжниць, які вже мусїли бути в славянськім язиці ще в часах одноцїльного територияльного, а може й полїтичного житя, найпізнїйше ще в III—IV в. по Хр. „Es ist also mehr also wahrscheinlich, — кінчить свою статю

автор — ja man kann sagen, es ist gewiss, dass schon in der vorgeschichtlichen Zeit der slavischen Sprache, wo man von einer Ursprache zu reden pflegt, nicht unbedeutende dialectische Abweichungen vorhanden waren. Eine urslavische einheitliche dialectlose Sprache hat es nicht gegeben" (стор. 38). Сю засаду, признану певною уже в области загальної індоевропейської лїнґвістики, підчеркує проф. Яґіч і з огляду на славянщину, спонуканий головно гадками проф. Стояновича в „Pristupna akademska beseda", мов би то поодинокі нинїшні славянські бесїди витворили ся аж в історичнім часї і то не дорогою внутрішньої еволюциї, але під впливом чужоязичних сусїдів.

Четверта статя п. з. „Nochmals die Kijever Blätter" обговорює ще раз справу походженя того дуже старинного памятника старославянського письменства в глаголицькім письмі з нагоди відмінних поглядів Щепкіна в його працї „Разсужденіе о языкѣ Саввиной книги". Проф. Яґіч (сим разом підтриманий і повагою Лєскіна), піддержує дальше вже давнїйше (Archiv XX ст. 1 слїд.) висловлений погляд, що консеквентне c, z київських листків на місци ожиданого староболгарського št, žd (при повній врештою чистотї староболгарського язика в тім памятнику) може походити лиш від західнославянського переписувача староболгарського ориґіналу, котрого болгарське št, žd ориґіналу на місци сподїваного і питоменного йому c, z передовсїм мусїло разити. Відпис — судячи по ріжним познакам — був зроблений або ще за житя сьв. Методія і його дїяльности в Моравії, або невадовго по його смерти.

І. Копач.

Г. А. Ильинскій — Изъ исторіи старославянскаго аориста (Извѣстія II отд. академіи наукъ 1900, стор. 191—203.)

Статя бистроумна. Автор старає ся вияснити 2 і 3 особу sg. аор. таких дїєслів як **клѧти, жьрѣти** і **вити.** Як звісно, сї форми звучать в ц. сл. язиці: **клѧтъ, жьрѣтъ, витъ** (місто сподїваного: **клѧ, жьрѣ, ви**). Шляйхер (Formenlehre der Kirchenslav. Sprache, Bonn 1852, ст. 337—339) вияснив був ті форми впливом теперішнього часу і його виясненє приняте нинї вже загально (навіть у Лєскіна в Handbuch der altbulgarischen Sprache[3] ст. 130). Автор статї уважає ті форми сильними (асиґматичними) аористами від пнів закінчених самозвуком на рівнї з ст. сл. **да** (санскр. a-dh-ā-s, a-dhā-t, грецьке ἔ-δω-ς, ἔ-δω), старосл. **бѣ** (індоевр. bhu-ē-s, bhu-ē-t), ст. сл. **ста** (санскр. a-sthā-s, a-sthā-t, гр. ἔ-στη-ς, ἔ-στη). Закінченє-ж **-тъ** треба вважати або останком медияльної флєксиї (як се думав ще Бопп в другім виданю своєї порівняної граматики), або взяте по просту, з т. зв. інюнктива. То в кождім разї факт, що форми **клѧтъ, жьрѣтъ, витъ** старші чим **клѧ, жьрѣ, ви.**

Се показує статистичний перегляд старо-славянських памятників з того погляду. Відношенє тут таке саме, як між формою **дⷶ** (з *да-тъ, дат) і пізнїйшою сиґматичною **дⷶстъ**. „Glagolita Clozianus і Євангелiє Ассеманове, що майже зовсїм не знають форм нефлексийних („лишенныхъ флексіи“, тоб-то без закінченя особового), не уживають також майже зовсїм і форми **дⷶ**; противно, Супрасльська рукопись, релятивно богата на форми нефлексийні, уживає й форми **дⷶ** більше як 30 разів“ (стор. 202). *Др. І. Копач.*

W. Vondrák — Zur Declination des zusammengesetzten Adjectivums (Archiv für sl. Philologie, т. XXII).

Автор займає ся обясненєм тих форм зложеної деклїнациї прикметників, котрі не вийшли простим зсуненєм (Zusammenrückung) іменникової форми прикметника і форми заіменника **и, ꙗ, ѥ** (на подобу gen. sg. masc. **добра-ѥго** і т. д.), отже обясненєм форм instr. sg. m. і n., dat. і instr. dual., dat. plur., instr. plur. fem. і loc. plur. Мікльошіч (Über die zusammengesetzte Declination in den slavischen Sprachen) уважав ті форми зложеними (composita) з пня прикметника і з форми заіменника. Лєскин (Die Declination im Slavisch-Litauischen und Germanischen) старав ся їх вияснити дорогою анальоґії, виходячи від gen. plur. **добръ-ихъ**, instr. sg. m. і n. **добръ-имъ** (по думцї Лєскіна: з***добръмь-имь** через викиненє закінченя прикметника **-мь**, з огляду на кінцеве **-имь** дорогою диссиміляциї), і instr. plur. m. і n. **добры-ими**. **Добръ-ихъ** і **добръ-имь** — по думцї Лєскина — мусїло дати **добры-ихъ, добры-имь**, бо **ъјі** дає в ст.-ц. сл. **ыјі**. Вондрак поправляє гіпотезу Лєскіна в отсих точках: а) перехід **ъ** в **ы** перед **ј** очевидний лише в nom. (acc.) sg. m. напр. **добрый**, бо се лиш диялектичне явище, побіч котрого подибуємо деинде в тій самій позициї перехід **ъ** в **о** пор. **святый** і **святой**, між тим як побіч **святыихъ** нїде не подибуємо паралельної форми **святоихъ**. Отже **святыихъ** не може походити з **святъ-ихъ** на подобу **добрый** з **добръ + и** (= **dobrъ + ji**), тим більше, що і в формах заіменника: **имь, ихъ, ими** не маємо по всякій імовірности **jimь, jichъ, jimi**, лиш **imь, ichъ, imi** на подобу назвукового **имѧ** тоб-то **imę** з ***jьmę**; б) форми **новыимь, новыихъ, новыимъ** первіснїйші і старші нїж **новъ-имь** і т. д. (пор. навіть тепер у самого Лєскіна в Handbuch der altbulgarischen Sprache³ стор. 90); отже форми з **ы** не повстали з форм з **ъ**: форми з **ъ** напр. в євангелию зоґрафськім треба вважати по всякій імовірности лиш манерою писарською, бо в пнях на **-jo** все маємо правильно форми з **ии**, а не з **ьи**.

Отже погляд Вондрака такий: первісно всї форми були зложені так як добра-юго, доброу-юмѹ і т. д. Instr. plur. m. i n. був отже добры-ими, а по анальоґії і fem. так само стало звучати місто *добрами-ими. Instr. той зі своїм правильним ы перед и вплинув на gen. plur. *добръ-ихъ заміняючи його на добры-ихъ (може ще до того при помочи gen. sg. fem. і acc. plur. m. добры-ѩ). Рівність форм заіменника в gen. plur. і loc. plur. ихъ певно спровадила і рівність у зложеній деклїнациї, так що loc. plur. став звучати рівно з gen. plur. добрыихъ. А звідси обняла анальоґія і dat. plur. добрыимъ і dat. instr. dual. добры-ими i instr. sg. m. і n. добры-имь.

І. Копач.

W. Vondrák — Palaeographisches und Sprachliches anlässlich der neuen Publication der Blätter von Chilandar (Archiv f. sl. Philologie, XXII).

Статя написана з нагоди публїкациї доцента одеського унїверситету С. Кульбакина п. з. Хиландарскіе листки, отрывокъ кирилловской письменности XI-го вѣка. Съ четырьма фототипическими снимками. Санктпетербургъ 1898, 4⁰, 345. Хиландарські листки містять відривки катехизму сьв. Кирила єрусалимського. Проф. Вондрак звертає увагу на скісний уклад кирильських букв у тім памятнику, зовсїм подібний до укладу букв т. зв. Савиної книги. Се було-б доказом, що листки походять із найпервіснїйшої доби кирильського письма. Бо кирилиця, як звісно, основує ся на уставнім (унцияльнім) письмі грецькім і має своє жерело в стремлїню заступити не досить виразні глагольські букви, що основують ся на грецькій скорописи, виразнїйшим письмом. Отже цікаве се, що грецьке уставне (унцияльне) письмо з VIII і IX в. має як-раз скісний уклад, між тим як те саме письмо в X в. має вже уклад простий. Характер письма в хиландарських листках і в Савиній книзї стоїть на певно в звязи з уставом грецьким IX в. З тих же листків видко також, що первісно на ę і ję як у глагольськім (пор. київські фраґменти і Psalterium sinaiticum, а також Evangelium Achridanum), так і в кирильськім письмі не було двох знаків, лиш один.

Що до віку, жерела і обопільних відносин обох славянських письм до себе, гадка проф. Вондрака така: „Der Urheber der cyrillischen Schrift nahm das ganze Alphabet der griechischen Uncialschrift des IX—X Jahrh., wie es in seiner Vollständigkeit war, d. h. mit allen Episemen, welche im slavischen Alphabete die Geltung selbständiger Buchstaben erhielten oder wenigstens die Form der neuen Buchstaben beeinflussten. Sein inniger Anschluss an das griechische Alphabet zeigt sich auch darin, dass er ausserdem noch Doppelformen, wo sie vor-

kamen, zur Differenzierung ähnlicher Laute benutzte (vlg. ѕ und к, ц und ч). Der numerische Werth aller dieser Zeichen blieb im Slavischen so, wie er im Griechischen war". Форми ш і щ вже в Хиландарських листках і Савиній книзї спочивають своєю підставою на лїнії, між тим як в найдавнїйших глагольських памятниках вони виповняють лиш горішну половину простору міжлїнїйного. Проф. Вондрак виводить на тій підставі: „wir müssen daher an dem Satze festhalten, dass das glagolitische ш in die cyrillische Schrift aufgenommen wurde, nachdem es schon eine gewisse Phase der Entwickelung hinter sich hatte. Daraus folgt eben auch wie bei ъ und ь die Posteriorität der cyrillischen Schrift der glagolitischen gegenüber" (ст. 547—548). *І. Копач.*

Александръ Грушевскій — Очеркъ исторіи Турово-Пинскаго княжества, часть первая, X—XIII вв., К., 1901, ст. 78+2+I (київські Университетскія Извѣстія, 1901, VI).

Отся праця д. Олександра Грушевського написана на тему, предложену історично-фільольоґічним факультетом київського унїверситету для своїх студентів, і була нагороджена тимже факультетом золотою медалю. Метою тої роботи було поповнити прогалину в лїтературі моноґрафій по історії поодиноких земель давньої руської держави, написаних ученими київської школи — учениками шефа української історичної науки професора Волод. Антоновича. Під проводом сього професора з'явились моноґрафії Н. Молчановського про Подільську землю, М. Грушевського про Київщину, Андріяшева й Іванова про Волинь, Ляскоронського про Переяславську землю, Голубовського про Смоленську землю, Довнар-Запольського про землї Кривичів і Дреговичів; до них прилучаєть ся і ся нова публїкация.

Автор історії Турово-Пинського князївства починає свою працю докладним описаннєм териториї, де було се князївство — себто Припетського Полїся, далї говорить про його стародавнїх осадників, на підставі тих нечисленних археольоґічних дослїдів, які були зроблені на його териториї, і переходить до історичної кольонїзациї сеї країни — до Дреговичів, перших їх осель і значнїйших міст — Турова й Пинська. „Історня" Турово-Пинського князївства починаєть ся з часів київського князя Володимира Сьвятославича, коли земля Дреговичів у-перве стає окремою самостійною волостию з містом Туровом і коли першим туровським князем став син Володимира Сьвятополк. Але се князївство, як і сусїднє з ним — Пиньське, було мале, незначне, до того сї дві волости не були гнїздами одної якоїсь княжої родини: в сих князївствах з'являють ся князї з ріжних родів і колїн, які або самі дістають собі ті удїли, або

їх садовлять там старші князї, найбільше — київські. Се ще причинило ся до малої значности сих волостей. Часто лїтописи мовчать цїлими десятилїтями про сї Турово-Пинські волости, від того брак історичних звісток і дослїднику минулого життя Припетського Полїся приходить ся надрабляти гіпотезами і домислами. Д. Ол. Грушевський, добре ознайомившись зі своїм предметом, в тім лябіринтї удїльних війн і переходів князїв з одного удїла в другий зумів добре орієнтувати ся і докладно розвязати деякі історичні вузли, що дотикають ся землї Дреговичів. А як Турово-Пинська земля мала часті і близькі відносини до Київа, то авторови приходило ся часто зазначити головні подїї полїтичного житя і Київщини XII—XIII ст.

Після виклада полїтичної історії Турово-Пинської землї автор дає невеликий — за браком відомостей — огляд внутрішньої історії сеї країни, при тім говорить про Туровську епіскопію, на котрій в XII ст. був відомий в історії лїтератури Кирил Туровський — найбільша особа XII в., звязана з сею землею.

Свій історичний нарис д. Ол. Грушевський обмежив хронольоґічною границею — першою половиною XIV ст., коли Турово-Пинське князївство війшло в склад литовсько-руської держави. Але як видно з передмови до „Очерка“, автор студіює далї історию сеї землї і в короткім часї випустить у сьвіт другу частину історичних нарисів Пиньщини. Не можем не побажати молодому ученому успіха в його працях на полї історичної науки, добре розпочатих сею публїкациєю. *Ю. С.*

Н. И. Петровъ — Историко-археологическій очеркъ г. Брянска, Орловской губерніи, и его отношеній къ Кіеву (Труды Кіевской Духовной Академіи, 1901, I, с. 3—33).

В сїй невеличкій замітцї проф. Петров, під вражіннєм чотиротижневого пробування в Брянську лїтом 1899 р., зацікавлений стародавнїми памятками сього міста, подає коротко історичні звістки про нього, від перших лїтописних звісток (1146 р.) аж по останнї роки царювання Катерини II (зупиняєть ся на 1786 р. — роцї заведення штатів по церквах та манастирах України). Разом з тим автор зазначує культурно-історичні зносини межи Брянськом та Київом, які вели ся по тїй дорозї, що проклав через пущі й лїса богатир Ілія Муромець. Муромця д. Петров, до річи, виводить із Мурома, рішучо не згоджуючись з тим, щоби сей богатир міг бути з Київщини (проти О. Міллєра і М. Дашкевича). Особливо д. Петров завважає церковно-релїґійний вплив Київа на Брянськ. Видатнїйший брянський манастир Свинський, Успеня Богородицї, заснував ся благословеннєм Печерської Лаври й опісля деякий

час залежав від неї. По дорозї роблять ся теж топоґрафічні вказівки та археольоґічні уваги що до церквей Брянська й його околиці; вкінці вичислюють ся декотрі церковно-археольоґічні памятки, що заховують ся в „древнехранилищі“ м. Брянська і висловляєть ся бажаннє, щоб була упорядкована й добре захована колєкция рукописів Свинського манастиря, серед яких можуть відшукати ся памятки значної наукової ваги. На одному рукописї авторови трапила ся запись **„црвича Өеодора“.** *С. Г.*

La Légende Dorée de Jacques de Voragine, nouvellement traduite en français avec introduction, notices, notes et recherches sur les sources par l' abbé J.-B. M. Roze, chanoine honoraire de la Cathédrale d' Amiens, т. I—III, Париж, 1902.

Звертаю увагу на отсе виданє славної середньовікової компіляциї житий сьвятих, доконаної Італїянцем Яковом, уродженим у селї Варраццо і відси чи то з похвалою чи з іронїєю прозваним пізнїйше Jacobus de Voragine (vorago — безодня; одні бажали тим зазначити „безодню премудрости“, а другі безодню безкритичности та несмаку, який буцїм то справляє його книжка). Важність пізнаня сього твору між иньшим і для студіованя наших писаних і устних леґенд зрозуміє кождий, хто перегляне хоч би мої „Памятки“ (на жаль, не маючи під рукою повного тексту Золотої Леґенди, я не міг усюди цитувати її, де-б було треба) або Гнатюкове виданє наших устних, людових леґенд (Етноґрафічний Збірник т. XII і XIV), або нарештї наших давнїх проповідників та пізнїйше (з XVIII в.) „Народовѣщаніе“. Для славіста Золота Леґенда важна ще й тим, що в житию сьв. Климента Римського подає деякі звістки про апостола Славян Константина, зачерпнені з затраченого твору діякона Льва Остійського, опертого ще на старшій, історично важній традициї. Сим нехай буде оправдана й отся критична оповістка найновійшого видання „Золотої Леґенди“ в французькім перекладї аб. Роза.

Поперед усього декілька слів про самого Якова.

Автор Золотої Леґенди родив ся, як уже згадано, в теперішньому Варраццо, давнїйшому Віраджіо недалеко Ґенуї в північній Італїї коло р. 1230, вступив у р. 1244 до закону Домінїканів, зістав у 1264 р. провінциялом сього закону на цїлу Льомбардію і визначив ся на тім становищі як вельми здібний і популярний проповідник. В р. 1292 зробив його папа Николай V архієпископом ґенуенським, але на тім престолї він побув не довго, бо вмер уже 1298 або в початку 1299 р. Отсе й усьо, що ми знаємо про його житє. Свою славу завдячує він головно своїй книзї Леґенд, тобто житий сьвятих по римському календарю

на цїлий рік починаючи від „адвенту“, тобто з падолиста. Отсїй книзї швидко по його смерти надано титул „Legenda aurea“, инші звали її також „Historia Lombardica“ задля короткої хронїки Льонґобардів, долученої до житиия папи Пеляґія. Книга здобула собі таку популярність, що її незабаром поперекладано на французьку, іспанську, анґлїйську й нїмецьку мову, переписувано й розширювано, а від часу винайденя друку до р. 1500 появило ся не меньше як 74 її видань. Правда, обік тої популярности від дуже давнього часу датують ся й неприхильні суди про неї. Іспанський Домінїканець Мельхіор Canus (ум. 1560) назвав автора „Золотої Леґенди“ „homo ferrei oris et plumbei cordis“ (чоловік з зелїзними устами й оловяним серцем), а Француз Кльод Еманс сказав, що се не золота, а хиба „зелїзна“ леґенда. Ще в XIV в. начальник іспанської провінциї Домінїканів Беренґар з Ляндори (ум. 1330) звелїв одному Домінїканцеви зложити книгу житий сьвятих, яка-б черпаючи з більш автентичних жерел могла витиснути з обігу „Золоту Леґенду“. І справдї той Домінїканець, Bernardus Guidonis, зложив чотиротомову книгу Speculum Sanctorum, та ся книга не мала успіху. І новійші теольоґи не дуже шанують „Золоту Леґенду“. „Яков — пише протестант Цеклер (Zöckler, Jakob von Viraggio, статя в науковій Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche, т. VIII, 1900, стор. 560—52) — зібрав до купи переважно казочні житиия сьвятих по части з давнїйших книжок, а по части з устних переказів, які ходили між народом та по манастирях і розростали ся що раз більше в напрямі фантастичности. Дещо взяте з апокріфічних євангелий, таких же діянь апостольських та мученицьких і знаходить ся також і в иньших давнїйших та тогочасних творах, прозових і віршованих, в „Пассіоналї“, в „Леґендах про Марію“ і т. и. Иньше — середньовічні видумки, сьвідоцтва на те, як швидко казка чіпляєть історії, щоб прикрасити і перебрехати її, так напр. у житиях Домінїка та Францїска з Ассізі. Та коли в иньших писанях деякі леґенди визначають ся поетичним повабом, то Яковові не мають нїчого подібного: він брав не лише без критики, але й без поетичного чутя, хапаючи що найгрубійше та найнезугарнїйше“. Та про те й Цеклер признає, що „для пізнаня середньовічних популярних вірувань ся книга без сумнїву незвичайно важна, а для поясненя тодїшнїх поетів та хронїстів без неї по просту не можна обійтись“. Оттим то наукове виданє „Золотої Леґенди“ з таким апаратом, який у титулї обіцює аб. Роз, здавна було постулятом науки. Проби в тім родї були роблені вже перед тим; ще 1843 р. видав латинський текст з деякими бібліоґрафічними вказівками та увагами заслужений нїмецький бібліоґраф Теодор Ґрессе. Се виданє від тодї було повторене ще два рази: 1879 і 1890, хоча далеко не відповідає теперішнїм потребам. Не повний

передрук латинського тексту дав також ґраф. Дуе в видаванїй Мінем теольоґічнїй енциклопедиї (Douhet, Dictionaire des légendes du christianisme), але науковий апарат тут далеко нїкчемнїйший, як у Ґрессе. На жаль, і виданє аб. Роза далеко не сповняє того, що обіцює титул. Його передмова, держана в апольоґетичнім тонї, не дає майже нїчого докладного анї про Якова анї про долю його книги (те, що подано висше, взято з цитованої статї Цеклєра), а натомісь широко розводить ся над гарними прикметами „Зол. Леґенди", її простим та прозорим стильом, та доказує, що Яков нїде не видумував чудес, а брав їх із старших жерел. Заповіджені в титулї „дослїди над жерелами" леґенд обмежають ся на коротенькі екскурси додані до деяких оповідань та на голї цитати старших мартірольоґій, де вони лежали просто під руками або були вказані самим текстом леґенди. Богаті здобутки новочасних дослїдів над розвоєм християнської леґенди, філїяциєю текстів, мандрівкою тем у ріжні краї, переходом їх у ріжні лїтературні форми, все те, що мусїло-б надавати головну вартість новому виданю „Золотої Леґенди", для аббе Роза цїлковита terra incognita. Треба зрештою признати, що переклад Яковового тексту в новім виданю старанний і читає ся гладко. До виданя додано фототипію двох карток (Прольоґа) одного старого друку з перед р. 1500 і малюнок ріжних мук, якими в римських часах мучено християн, малюнок пізний, звісний уже між иньшим і з Міневої Патрольоґії. *Ів. Франко.*

Исторія русской церкви Е. Голубинскаго, б. профессора Московской Духовной Академіи, періодъ второй — московскій, первая половина тома, М-ва, 1900, ст. VIII+919.

В ширші круги доходили тільки досить невиразні чутки про перешкоди, а навить прикрости, які спіткали звістного автора „Исторіи русской церкви въ періодъ домонгольскій" зі сторони російських клерикально-реакцийних кругів в справі продовження його працї, а навить передрука опублїкованих томів, що вже давно стали рідкістю. Тому дуже милою несподїванкою була поява — в I кн. московських Чтеній за р. 1900 нового тома Історії, а рік пізнїйше — передрука I тома в тих же Чтеніях. На сей раз хочу сказати кілька слів про новий том — дещо пізно, але не з моєї вини (ще півтора року тому підняв ся дати ширшу оцїнку нового тома Історії оден з моїх заграничних колєґів, та от за ріжними перешкодами сими днями скинув ся сеї рецензиї).

Ш. автор каже, що другу частину своєї Історії, себ-то III і IV томи, він приладив до друку слїдом за першою, і пізнїйше тільки доповняв їх результатами наукових дослїдів. Таким чином перед нами

праця 80-х рр., безпосередно звязана й хронольоґічно з I і II томами, виданими 1881 р. Розумієть ся, не маємо ніякої причини не приймати сього пояснення, але новий том не виглядає на ровесника I і II-го. Нема вже в нім того сьміливого критицизма, того гордого лета ума, тої сили й розмаху концепциї, які чарували читача, навить при помилках і збочіннях, в першій частині праці. Читаючи сей том, набераєш вражіння, що нагінки церковних властей не проминули безслідно на науковій творчости автора, його гадка стала меньше сьміливою й місцями потягнена навить легкою полїтурою офіцияльної церковности. Чи се результати пізнїйшої перерібки?

Ш. автор каже в передмові, що слідив за лїтературою à jour, але не можна сказати, що він всюди панує над своїм предметом. Щоб не бути голословним, вкажу напр. на справу початків галицької митрополії, де у автора не бачимо повної знайомости з лїтературою. Що правда, се епізод з історії української церкви, а вона стоїть у автора на другім пляні.

Перша частина праці трактувала історию церковного житя у всїх східно-словянських племен, злучених в передтатарських часах в одну митрополїю. Несьвідомо, здаєть ся, для самого автора, він так сильно піддав ся єрархічному принципу, що в міру того як малїє територия митрополії всеї Руси, випускає він з уваги ріжні землї, що колись до тої митрополії належали. Так землї українські й білоруські з їх церковно-єрархичними подіями з початку ще фіґурують в оглядах діяльности поодиноких митрополитів, але сходять все на дальший плян і з довершеннєм повного відокремлення українських і білоруських земель від володимиро-московської митрополії зникають зовсїм з видовища. Се отже властиво не істория „руської церкви московського періода“, а московської митрополії, і тому що автор нічим не застеріг такого свого становища, мусимо з того зробити йому закид. Єсть неконсеквенция і в уживанню самої назви „московського“ періода; як справедливо завважено було вже критиками, він у д. Ґ. зачинаєть ся від татарського походу, коли ще московська митрополія нікому й не снила ся. Властиво книга повинна була бути названа историєю володимиро-московської митрополії.

Незалежно від такої нерозмірности між титулом і змістом, самий плян курса дуже нещасливий. Автор присьвячує сей том зверхній історії церкви від татарського находу почавши й кінчаючи митр. Макарієм (середина XVI в.), резервуючи дальший том для огляду ріжних форм церковного житя — управи, просьвіти, богослуження й т. и. того-ж часу. Зверхню історию він одначе описує не в процесї її еволюциї, а в біоґрафіях поодиноких володимиро-московських митрополитів. Спосіб дуже нещасливий. Не кажучи вже, що істория иньших митрополїй — галицької й литовської

(о скільки ними займаєть ся автор) розтята на куснички, попришивані принагідно до біоґрафій ріжних володимиро-московських митрополитів, але навить і з визначними епізодами житя самої володимиро-московської митрополії те саме трапляєть ся — вкажім от хоч би на історию Максима Грека, і т. и.

З тими всіми слабшими сторонами й недостачами новий том церковної історії д. Ґолубінского буде мати важне значіннє, хоч і виключно майже тільки для історії церковного житя великоросийського. Нова його праця стоїть значно вище від попереднїх курсів — Філярета, Макарія, проф. Знаменского, і до неї мусить звертати ся кождий, хотячи познайомити ся з тою чи иньшою справою в історії володимиро-московської митрополії XIII—XVI в. Будемо надїяти ся, що дальші томи праці шан. автора не забарять ся виходом. *М. Грушевський.*

Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie wskutek fundacyi śp. Alexandra hr. Stadnickiego wydany staraniem galicyjskiego wydziału krajowego, том XVII, Льв., 1901, ст. LVIII+660, 4°.

Сей остатнїй том поважної публїкациї, що появив ся уже з початком 1902 р., шість лїт по попереднім, містить в собі судові записки ґроду перемишльського з р. 1469—1505 і фраґменти записок ґроду львівського з р. 1473—1505, доповняючи собою т. XIII, XIV і XV тогож видавництва. На дальший том редакция заповідає записки земського суду переворського, та галицьких земського й ґродського, й на тім має закінчити ся виданнє судових книг, а видавництво присьвячене буде иньшим материялам. Що до складу сього тому, то здаєть ся, було-б відповіднїйше видати в нім акти перемишльські й переворські, відложивши львівські до т. XVIII, хиба може часто технїчні причини стали тому на перешкодї — в такім разї випадало се пояснити. Важнїйше, що між заповідженим на т. XVIII материялом не бачимо ми останків книг белзьких і буських з того часу (до р. 1505), перехованих в тім же т. зв. Бернардинськім архиві — останків сих не богато, але тим меньше причини ними помітувати.

Метод видання текстів той сам що і в попереднїх томах; що видавництво уже кінчить ся, нема що застановляти ся над його добрими чи некористними сторонами. Піднесу хиба, що в показчиках, на котрі видавництво справедливо не жалує праці й місця, потрібне більше богацтво й одностайність в реалїях, а то майже кождий том має свою відмінну систему, і що в однім покавчику нотуеть ся, в иньшім опускаєть ся. Дам приклад: хотів я подивити ся, чи єсть в томі материяли про

перемишльських конюхів, дивлюсь під слова agazones, subagazones — нема їх (а в XVII т. були), виходило-б, що в актах вони не згадують ся, але таки в дійсности subagazones приходять і тут (напр. ч. 1243, 1249, 1520—4), тільки в показчику поминені. Взагалї показчики реалїй більше займають ся процесовими вказівками, нїж побутово-історичними, хоч певно сї материяли будуть далеко більше вертувати ся для дослїдів історичних, нїж істориї права чи процесу. Hoc faciendum et illud non omittendum.

Іще одна мала замітка. Показчики річей і слів вказують на числа документів, показчики імен на числа сторін. При великім форматї, дрібности записок і браку всяких полекшень для винаходу імен в текстї відклики до чисел записок далеко вигіднїйші, й варто-б їх тримати ся у всїх відділах показчика.

Від звичайних томів сього видавництва ріжнить ся сей том тим, що має вступну розвідку. Досї тільки т. XI мав невеличку вступну статю пок. Ліске про орґанїзацию адмінїстрациї й судівництва в Галичинї перед 1435 р. й запровадженнє звичайної польської схеми. Можна-б побажати, щоб такі вступні розвідки містили ся при кождім томі.

У вступній розвідцї сього тому задумав теперішнїй редактор видавництва др. Прохаска дати короткий образ устрою й житя Галичини на підставі судових записок XV в. (включно з XVIII томом, іще не виданим). Задача дуже добра, хоч по розвідцї проф. Линниченка можна пожалувати, що не була поставлена вона скорше. Але зовсїм безпотрібно задумав ш. автор обмежити ся при тім тільки судовими записками, опублїкованими в Akta Gr. i Ziem. почавши від т. XI, і поминув материял з тогож самого часу й вповнї аналоґічний, уміщений в т. I—IX сього видавництва: раціональної причини тому не бачу, і сам автор подекуди звертаєть ся не тільки до попереднїх томів A. G Z, а й иньших видавництв, але оте заложеннє полишило поза рамами розвідки велику масу матеріялу, й се пімстило ся подекуди на нїй дуже сильно. Вкажу хоч би на те, що розділ про міщанство (с. 33—4) вийшов майже нїяким тому саме, що ш. автор захотів поминути I—IX томи, дуже богаті материялами про міста, й обмежити ся на томах XI—XVIII, дуже ними бідними.

Розвідка поділена на чотири частини. Перша (с. 6—19) говорить про маґнатів і шляхту, їх економічне становище й побут, друга (19—34) про селян і міщан, третя (с. 34—44) про господарство, економічні й етноґрафічні відносини, четверта (с. 45—56) — про татарські напади, упадок оборони й карности, анархію й ослабленнє землї Плян не зовсїм прозорий, і про економічні відносини напр. говорить автор в частинї I і III, про побут і звичаї в I і IV, але се річ меньшої ваги.

Внутрішня вартість поодиноких розділів дуже неоднакова. Найбільше сьвіжою й цінною частиною розвідки уважаю сторони присьвячені відносинам економічно-господарським. Сеї сторони галицького житя XV в. дотеперішні розвідки майже не дотикали, і хоч розвідка д. Прохаски не мала метою вичерпати й не вичерпує дотичного материялу, його спостереження про ціни маєтностей, про великість майна маґнатського, шляхетського, селянського мають цінність й інтерес новини, хоч подекуди свої виводи автор опирає на дещо слабій підставі (напр. на висоті судової заруки або оцінки — на с. 9, і т. и.). Інтересні також побутові звістки, зібрані автором, хоч вони й не складають ся на якийсь одноцільний образ і мають припадковий, доривочний характер (як приклад хаотичної мішанини ріжнородних таких звісток див. напр. с. 20). Загальні замітки про маґнатсько-шляхетську верству також дещо дають нового, натомість розділ про селянство іде по пятах розвідки проф. Линниченка і як з одного боку докидає до неї дещо з пізнійших томів Akta gr. i ziem., так із другого боку не всюди навить держить ся на висоті здобутків праці д. Линниченка. Досить часто стрічають замітки не підперті документами, або хибні цитати (припускаю — через друкарські помилки); щоб не бути голослівним вкажу напр. нотки 9 і 10 на с. 24, 1 і 2 на с. 25, і т. и. Натомість з вдячністю треба занотувати інтересну, хоч і побіжно кинену звістку про нормованнє панщини з 1460 р., з невиданої грамоти, на с. 26. Про міщанство автор майже нічого не каже — причину пояснив я вже вище. Так само три сторони призначені на stosunki etnograficzne далеко не вичерпують справи й зовсім не відповідають важности питання.

Остатня глава виглядає досить кошлаво. Звістки про татарські напади на Русь зібрані досить доривочно, не визначають ся повнотою або прозоростию, міг ш. автор ощадити собі врештою сього труду. До них він навязує звістки про шляхетські заїзди й війни в Галичині та прояви некарности, а з тим звязує знову звістки про слабу орґанізацію оборони. І тут ш. автор вийшов за межі сього джерела, XI—XVII т. A. G. Z., але відповідної повности не осягнув. Вкінці він шукає причину такого упадку землї й знаходить його w dążeniach do zbytnej wolności шляхти, що приводить її до боротьби з властию й анархії (с. 53—4).

Про сю суперечність в поглядах автора, що з одного боку уважає шляхетську свободу й широку самоуправу добродійством, цивілїзацийною заслугою Річипосполитої, а з другого — причиною розкладу й упадку, я вже говорив в попередній книжці Записок (Бібл. с. 6), і тут тільки ще раз його сконстатую. Так само не буду близше спиняти ся над звістним панеґиризмом автора взагалї супроти культурних заслуг Річипосполитої (кілька разів з натиском говорить він про її значіннє в боротьбі з музуль-

манством, з кочовниками, з рук котрих вона видерла Галицьку Русь!) а також й шляхти — її „цивілїзацийного“ значіння (с. 18). Більше інтересу мають його погляди на еволюцию селянства: він з притиском підносить широку свободу селянства й представляє еволюцию його так, нїби воно також увільняло ся від невільничих прикмет руського права й набувало свободу, орґанїзуючи ся w duchu zachodnim (с. 25, 27, 32). Се по студиях Линниченка являєть ся виразним кроком назад, в польську історнозофію давнїйших часів, і в специяльній, джереловій студиї звучить дуже немудро. Процес як раз ішов у противнім напрямі, а pewny rys niewolnictwa зовсїм не може характеризувати всього руського селянства, бувши пережитком таки невільництва, нїчого більше.

З дрібнїйших помилок занотую хиба кілька — знову фразу про кольонїзацийний похід Бучацких над Чорне море (с. 19, до річи Bałabły — с. 18 — помилка зам. Bałakły). Татари в 60-х рр. XV в. представляють ся турецькими васалями (с. 46). Автору, видко, незвістним зістало ся „бортне право“ давньої Руси (с. 37), і т. и.

М. Грушевський.

Lenna i maństwa na Rusi i na Podolu, napisał Antoni Prochaska, Краків, 1901, ст. 29 (з т. XLII Rozpraw wydz. hist. fil.).

Розвідку про служебну шляхту на Руси др. Прохаска заповів досить давно, лїт тому з шість, і я з великим інтересом чекав її, в своїй розвідці про барську шляхту сам багато „утерши пота“ над сею справою. Признаю ся, що видана нарештї з початком сього року розвідка дра Прохаски не вповні задоволила мене. Ш. автор далеко не використав материялу, навить виданого, не кажучи вже, що з загальними поглядами його далеко не всюди можна згодити ся. На тему сих контроверсий і на доповненне фактів прийшло ся-б написати книжочку значно більшу від розвідки дра Прохаски, і я тут розумієть ся сього робити не можу, тим більше що в V т. своєї Історії буду мати — чи властиво уже мав — нагоду про се поговорити, отже на сей раз обмежу ся кількома замітками.

Ш. автор починає загальними замітками про глубоку ріжницю між „земським“ правом Польщі й „феодальним“ Литви; хоч здержливо, висловляє він погляд, що ленні відносини в Польщі розвивали ся під певним впливом Литви, натомісь для нього jest rzeczą dotąd niewyjaśnioną, чи феодалїзм на Руси Галицькій не був старший від часів Опольського, не походив з часів руських (с. 5). Отже ш. автор уже не уважає можливим твердити, як давнїйше, що служебність шляхти була спадщиною руських часів, хоч тут же й покликуєть ся на грамоту Льва для витошинських конюхів на доказ істновання такої служебности вже

за руських часів. В розвідцї своїй про грамоти кн. Льва (див. Записки т. XLV) виказав я, що грамота витошинських конюхів підроблена, і тепер повторю тільки сказане там, що на служебний характер шляхетського землеволодїння ми не маємо в руських часах нїяких вказівок; про вплив же права в. кн. Литовського на вироблення шляхетського служебного землеволодїння в Польщі не можна говорити, бо форми надань польських на такі володїння виразно відріжняють ся від литовських, та й розвивають ся вони в такі часи, коли взагалї такі впливи припускати дуже трудно (часи Казимира В. і Володислава Оп.), що иньше — надання jure ducali, але вони сюди властиво не належать.

По вступних вказівках дає ш. автор загальний погляд на розвій служебного землеволодїння в руських землях Корони. Тут зроблю той головнїйший закид ш. авторови, що занадто він надає вагу термінольоґії, слїдячи більше термін ленности, нїж самий факт служебного землеволодїння, щó часами має сей термін, часом не має, і з того в самих поглядах на ленне право істнувала в правительственних польських кругах неясність, котрої прояви не можна толкувати самими лише надужитями урядників, як то робить автор. Близше такими служебними шляхтичами, безпосередно залежними від Корони, ш. автор не займаєть ся; він поминає „манів“ львівських, звістних іще в 2-ій пол. XVI в., або численні гнїзда такої шляхти в староствах Барськім (її присьвятив я цїлу книгу перед вісьмома роками) й Хмельницькім, натомість переходить до васалів „другої руки“, кажучи західнїм терміном, себто таких що службою обовязані були не правительству, а панам. І тут не можна сказати, щоб автор вповнї використав хоч би материяли Akta gr. i ziem. Можна напр. вказати гнїзда nobiles servi в Порохницьких маєтностях — т. XIII ч. 5062, 5070, 6840; в інтереснім епізодї манів моравських, котрим ш. автор близше займаєть ся, поминув він документи в т. VII ч. 39 і 45, що богато пояснюють сю справу й дають відповіди на деякі питання, поставлені автором. Говорячи про васалів Замойского в Щебрешинській волости, ш. автор повинний був згадати про васалів тогож Замойского в волости Шаргородській, котрих обовязки й становище, й взагалї сформованнє сеї ґрупи васалів нам далеко лїпше звістне завдяки актам зібраним і опублїкованим мною в ч. VIII т. II Архива Югозап. Россіи (а самій шаргородській шляхтї присьвятив я екскурс в книзї про Барське староство). Нарештї коли ш. авторови хотїло ся видати в статї наданнє Дажбоговича (так треба читати се імя), видане мною ще в 1895 р. в Записках (т. V), то належало бодай для помочи ужити сього видання, щоб устеречись від помилок, якими пересипаний текст документа в виданню дра Прохаски. Може бути зрештою, що ш. автор того видання не знав, бо не згадує про нього.

Невважаючи на сю неповноту й ріжні неясности й помилки в загальних поглядах, розвідка ш. автора дає цінний причинок до історії устрою руських земель Корони й мусить бути з вдячностию прийнята всіми інтересованими сими питаннями. *М. Грушевський.*

С. Т. Голубевъ. — Кіевская Академія въ концѣ XVII и началѣ XVIII ст. (Труды Кіев. Дух. Ак. 1901, XI ст. 306—406).

„Двісті літ вже минуло, як 26 вересня 1701 р. нашій almae matri вперше в офіціяльному документї, „високомонаршій грамоті“ надано було титул академії. Двохсотлїтє сеї події, що припадає на нинїшний день, дає менї нагоду сягнути думками в її минуле... й повести річ про те, чим була наша академія двісті років назад“... Такі слова стоять у початку зазначеної статті, виявляючи її характер і завданнє. Се йно урочиста промова виголошена 26 вер. 1901 р. на річнім акті київської академії „перед публїкою“. Одначе вона має й наукову вартість.

Як в промові, тут годї шукати детальних, фактичних відомостий: дається ся нарис — суцільний, але дуже короткий, життя київської академії спред 200 літ, від переходу її під московську зверхність (властиво від 1658 р.) до перших років XVIII ст. Тут бачимо зразу занепад академії — економічний й науковий — під обскурантними утисками московського уряду, а далї — повільне полїпшенє її стану, завдяки особливо ректорови, згодом митрополїтови Варлаамови Ясїнському, аж до придбання гучної назви „академії“.

Другу частину промови виповняють побутові риси академічного житя: порядки вибирання ректора, префекта й професорів, їх матеріяльне удержаннє (яке д. Ґолубєв, навпаки твердженням ранїйших істориків академії, зовсїм не вважає за убоге), студентська корпорация (їх на початку 1700 р. лїчили коло 2000) й їх злиденні матеріяльні обставини, шкільні порядки й звичаї — способи научаня, дисциплїна, дїспути, рекреациї, сьвяточні й иньші процесиї й публичні акти.

При кінцї автор містить коротку віпповідь на питаннє: що давала академія своїм вихованцям й яке вони мали значінє в культурній історії „Малої і Великої Росиї“?, а кінчить увагою про заходи сучасного академічного уряду до збирання й видання всїляких актів що до історії академії задля можливо скорого написання повної й цілком наукової історії, на час сьвяткування трохсотріччя її в 1915 р. (Проєкт ректора академії Дм. Ковальницького в сій справі див. в XI книжцї „Трудів К. Д А.“ з 1901 р.).

Справжня вага сеї промови, в значній мірі опертої на нових архивних студиях й взагалї досить цікавої, лежить не так в ній самій, як у численних додатках до неї, які додав до неї автор друкуючи — вони

займають цілі дві третини всеї статї (ст. 335—406). Тут д. Ґолубєв робить цінні уваги і роз'ясненя по ріжним питанням історії київської академії, виявляючи при тім широке обзнайомленє як з лїтературою сього питания, так і з рукописними зібраннями московських архивів: свій материял він бере переважно з московського архіву міністерства юстициі також з архіву міністерства заграничних справ, нарештї з біблїотеки московської синодальної друкарнї. Занотуємо що цікавійше:

Ч. 11 — „челобитныя“ 1670 р. до московського уряду від Киян, печерського ігумена Іоаннікия Гизеля, ректора академії Варлаама Ясинського й братії Братського манастира — про запомогу академії, з показаннєм кривд, які вчинив її Юрій Шереметєв, перший московський воєвода в Києві.

Ч. 19 — грамота Варлаама Ясинського з нагоди вибору ректором академії Іоасафа Кроковського.

Ч. 28 — „челобитная“ академічної корпорациї в справі своєї непідлеглости міському суду.

Ч. 39 — чин благословення на ректуру.

Ч. 54 — інструкция 1750 р. студентам від академічного уряду в справі того, як їм треба вести себе, проживаючи при київських церквах.

Ч. 74 — наукове рішеннє академією канонїчного питання: „достоитъ ли быти рукоположену въ епископа тому, иже понялъ бѣ себѣ вдову въ жену“? (з приводу промування Дениса Жабокрицького в епископи).

Вкінці додано два малюнки: конґреґацийний корпус академії за часів Мазепи і той самий корпус після реставрациї за Рафаіла Заборовського. *С. Т.*

В. Петрушевскій. — О личности и церковно-музыкальномъ творчествѣ А. Л. Веделя (Къ исторіи кіево-академическаго хора и къ характеристикѣ церковнаго пѣнія въ Кіевѣ въ концѣ XVIII в. (Труды Кіев. Дух. Академіи 1901, VII, с. 382—396.

Автор зразу говорить про значіннє Київа й його академії для розвитку гармонїйного співу й розповсюдження його в Росиї, далї подає головнїйші риси з житя київського співця й композітора А. Веделя (ум. 1810 р.), і при тім характеризує його нїжну, нервову, побожну натуру, та чудо-натхнені співи.

Чого будь нового тут нема: злучені відомости, зачерпнені з записок прот. П. И. Турчанинова („Домашняя Бесѣда“ 1863 р. В. И. Аскоченського) та книги В. Аскоченського: „Кіевъ съ древнѣйшимъ его учи-

лищемъ Академіею“ ч. 2. Вся замітка переважно має на меті викликати суспільну увагу до композиций Веделя, котрі хоч багато де співають ся й шанують ся, до сеї ще пори не видавали ся, через завжди ворожу до них цензуру „придворної капелли“ в Петербурзї. *С. І.*

А. А. Еще страничка изъ прошлаго г. Переяслава (Кіевская Старина, 1901, IX, ст. 277—303).

Се додаток до статї того самого автора, що була уміщена в К. С. 1889 р. Інтересний він тим, що малює нам відносини поміж українським міщанством і козацькою старшиною в пол. XVIII ст. Козацтво тодї довершувало свою трансформацию у шляхотський стан і старалось запанувати вповнї не тільки над селянством, але й міщанством в полкових городах. У Переяславі йшли безупинні незгоди і бійки між маґістратом і полковою старшиною, а ґенеральна військова канцелярия стояла по сторонї останньої. Дійшло до того, що залишено виборний прінціп міської самоуправи, а війтів назначувала ґен. військ. канцелярия. Безперечно, і маґістратський уряд не визначав ся ідеалними порядками, але полкова старшина просто піддержувала деморалїзацийні відносини між міщанами. Навіть іменовані війти в короткім часї вступали у боротьбу зі старшиною. Автор подає цїлий ряд фактів із історії сїєї боротьби в пол. XVIII ст. поміж переяславськими війтами і полковою старшиною, а се за війтівства чумака Кирила Савонова і козака Стефана Драгоманова. Се факти дрібні, що належать до міської адмінїстрациї, кватирунків, посїлостей і т. ин., однак зібрані разом дають нам доволї цїкавий образ тодїшнїх відносин.

До статї додані три архівні документи, і з них особливо інтересний Nr. 3. Се лист переяславського полковника Семена Сулими до ґен. військ. канцеляриї, з д. 18. X. 1756 р., де він протестує проти того, щоб „великороссійскі персони“ мали право куповати землї й поселятись у Переяславі. Він покликуєть ся на вольности й права, дані „малороссійскому народу“, на пункти гетьмана Хмельницького, затверджені за Скоропадського та Разумовського. Так боронила тодїшня старшина козацька національних інтересів України — на жаль, переважно у дрібницях. *С. Т.*

Прикарпатска Русь въ XIX в. въ біографіяхъ и портретахъ еи дѣятелей зъ увзгляденьемъ замѣчательныхъ людей, котрыхъ 1772 р. заставъ при жизни, написавъ на пôдставѣ автобіографичныхъ записокъ, архивально-бібліотечныхъ матеріялôвъ Иванъ Ем. Левицкий. Львôвъ.

Том I, вип. I (стор. 1—56) 1898, вип. II (стор. 57—112) 1899, вип. III (стор. 113—168) 1901, вип. IV (стор. 169—224) 1901 р. вел. 8-ка.

Автор „Галицко-рускої Библіографії“ Ів. Ем. Левицький узяв ся по її докінченю (на жаль, лише до 1890 р.) до другої, як показує ся тепер, далеко більшої й затяжнїйшої працї: до зложеня біоґрафічного лексикона всїх, але то всїх виднїйших людий, що сяк чи так визначили ся на теріторії австрийської Руси від 1772 р. і протягом усього XIX віку. Автор має в плянї видати шість томів, кождий по 10 випусків такого обєму, як дотеперішнї, і вперти в те виданє звиш 2000 біоґрафій, для яких має зібраний матеріял. Як бачимо, плян справдї бенедиктинський. Та коли зважити, що на виданє чотирьох випусків треба було рівно чотирьох лїт, то навіть припустивши, що дальші випуски підуть у двоє швидше, вийде, що на докінченє сеї працї прийдеть ся ждати не менше як 30 лїт. Вже з сього одного видно, що плян автора переходить сили одного чоловіка і повинен бути змінений, коли автор гадає хоч в части осягнути свою мету. А мету зачеркнув собі д. Левицький дуже широку — дати детальну історію нашого культурного руху в біоґрафіях його виднїйших діячів, до яких він зачислює „епископів, членів капітул, професорів і виднїйших учителїв, прихильних для нашої нар. справи державних достойників, письменників і журналїстів, славнїйших проповідників, людий полїтики, композиторів, малярів і иньших артистів, послів соймових і до держ. ради, людий, що стояли або стоять на чолї наших нар. інституций, промисловцїв і рукодїльників, не виключаючи й виднїйших з якого будь погляду людий із під курної стріхи“ (див. „Слово отъ автора“ на окладинцї першого випуска). Нема сумнїву, що як би такий плян був виконаний, то книга Левицького була би невичерпаною скарбівнею відомостий і матеріялом до студий у найріжнїйших напрямах. Я не сумнїваю ся також, що д. Левицький чоловік ще найбільше здібний виконати сей плян; видані доси випуски „Прикарпатской Руси“ дають на се найкрасший доказ. Автор з муравлиною пильністю зібрав справдї величезний матеріял, перегриз масу друкованих книжок, брошур, ґазет, нераз зовсїм неапетитних не то для звичайного читача, але навіть для специялїста, ще частїйше мало кому приступних. Та не вдоволяючи ся тим він повними пригорщами черпає з рукописних скарбів біблїотек (особливо капітульних) та архівів, із парохіяльних записок і метрик, збирає написи і навіть устні традициї — все, що може послужити для його цїли. Він користуєть ся автобіоґрафічними записками, приватними кореспонденциями або рукописними споминами, захованими доси в приватних руках, і задля того деякі його біоґрафії мають у многих разах вартість жерел першої руки. При помочи сього матеріялу він має змогу простувати не мало хибних деталїв і тверджень навіть у деяких офіцияльних

публїкациях, як ось у Фінкльовій історії львівського унїверситету, в писанях Петрушевича і т. и.

Тому виданє д. Левицького від самого початку його появи збудило у нас не мале зацїкавленє, хоча на жаль, се зацїкавленє проявило ся у нас не так, як би слїд було. Замісь причинити ся до посуненя на перед його працї, на скілько се було можливе (на жаль, сам д. Левицький тут утруднив позицию прим. Наукового Тов. ім. Шевченка, яке заявило було охоту допомогти йому до швидшого виданя працї), ріжні люди обмежили ся на критицї. Одні критики нпр. докоряли плянови виданя, другі виконаню поодиноких біоґрафій. Певна річ, і з одного і з другого боку можна богато дечого закинути д. Левицькому. Поперед усього — закидали одні — плян обіймає занадто богато людий і то далеко не самих виднїйших, але всїх, кому тілько забажало ся надіслати д. Левицькому свою автобіоґрафію. Судячи з дотеперішнїх випусків я не вважав би сього закиду оправданим. Навпаки, по моїй думцї дуже пожадане, щоб біоґрафічний лексикон давав нам звістки про всїх людий, що чим будь визначили ся в нашім житю, нехай се буде й найдрібнїйша заслуга. Тілько маючи відомости про як найбільше число дрібних і зовсїм дрібних діячів ми зможемо сягнути оком у глубінь народнього орґанїзму, в ті найдрібнїйші пружини й мотори народнього відродженя, зможемо відповідно оцїнити працї й заходи виднїйших діячів або донеслість елементарних, масових рухів. Власне чим повнїйший з того погляду лексикон, тим більша його вартість.

Важнїйший по мойому другий закид, що автор без потреби розширює обєм свого виданя, подаючи в нотах біоґрафії діячів иньших народностий або вроджених по за межами австрийської Руси, але таких, що сяк або так відіграли ролю на нашій теріторії: були тут учителями, урядниками або лише друкували тут свої писаня, знайомили ся з тутешнїми людьми і т. и. Таким робом у дотеперішнї випуски попали біоґрафічні нариси чеського посла Вашатого, черновецького професора Вольфа, польського музика Гуневича, українських письменників Кониського, Кулїша, Костомарова, Потебнї, польських діячів кн. Р. Чарторийського, Яна Червінського, Малецкого, архіеп. Фелїньского, нїмецьких учених Цайсберґа та Шусельки, хоча майже всїх їх біоґрафії а надто біблїоґрафії тут зайві і автор міг спокійно відіслати свойого читача за деталями про них до польських, нїмецьких та російських лексиконів або готових історій української лїтератури.

Що до способу обробленя, то й тут я мав би охоту взяти в оборону д. Левицького супроти деяких, на перший погляд оправданих закидів. Підношено прим., що його біоґрафії—то властиво не біоґрафії, а купи сирого матеріялу, наваленого особливо в нотах, инколи і в текстї, без

критики, без синтези, без проби якоїсь характеристики. А по моїй думцї власне се добра прикмета працї д. Левицького, що він подає зібраний матеріял майже сирівцем. Д. Левицький не майстер стилю анї характеристики, а де пробує пустити ся на се поле, там майже все виходить невдача, і для того лїпше, коли й на далї буде давати нам сирий матеріял; на його основі легко буде пізнїйшим робітникам зробити щось суцільне та артистично заокруглене. Нехай тілько матеріял буде цїнний, певний і богатий, усе иньше можна дарувати. А з сього погляду, власне що до певности і богацтва зібраного матеріялу належить ся д Левицькому повне признанє.

Найбільша з усїх дотеперішнїх, бо займає цїлих 70 сторін великого формату, але слаба та некритична що до виконаня випала біоґрафія Олександра Барвінського. Автор подав тут просторі реферати з парляментарних та делеґацийних промов, ріжнородних заяв та публїкаций посла Барвінського, а характеризуючи чоловіка, що стоїть в силї віку і в серединї ріжносторонної дїяльности, очевидно не міг (хоч би й був хотїв) дати заокругленого малюнка. Отся біоґрафія стягнула на д. Левицького остру критику з боку москвофілів, які закинули йому мало що не симпатию з полїтичними поглядами д. Барвінського. І знов не справедливо, бо д. Левицький, хоч друкує своє виданє етимольоґією, а пише мішаним галицько-церковним язиком, силкуєть ся в своїх біоґрафіях стояти на обєктивнім становищі, писати не скажу справедливо, але імперсонально, цитуючи в дразливих справах голоси pro і contra і не розвязуючи суперечних питань. Найцїннїйша в дотеперішнїх випусках з погляду на богацтво і докладність нагромаджених даних біоґрафія Антона Ангелловича, першого галицько-руського митрополита. Дуже інтересна також з огляду на сьвіжий матеріял біоґрафія (недокінчена ще) Володимира Барвінського. Певна річ, до кождої з тих біоґрафій уже тепер або в недалекій будущинї можна би додати дещо нових дат, та велика дяка д. Левицькому, що перший зібрав те, що може служити тривкою основою для дальших пошукувань і праць.

Виданя такі, як отсе, де инде виходять під редакциєю специяльних комісий (пригадаю монументальну Allgemeine deutsche Biographie, видану такою комісиєю при баварській Академії Наук у Монахові). Чи не скористала би справа виданя й отсього біоґрафічного лексикона, надзвичайно важного для розвою студий над нашою недавньою минувшиною, як би д. Левицький увійшов у звязок із якою корпорациєю, що дала-б йому змогу опублїкувати результати його заходів та пошукувань і швидше і в формі більше відповідній для вимогів наукової критики?

Ів. Франко.

В. Шенрокъ: П. А. Кулишъ. Біографическій очеркъ, К., 1901, ст. 255 (відбитка з ч. „Кіевская Старина).

Недавно в отсих самих „Записках Наук. Тов. ім. Шевченка“ д. І. Стешенко з великою певністю сказав про П. Куліша: „Для усїх „помилок“ Куліша, що викликані були непоказною особистістю його, можна мати лише одно (?!) виправдуваннє: він був морально неосудний, бо, на нашу думку, терпів на психопатию почуття, наслїдком якої було досить вчинків, за які він сам потім каяв ся. Куліш був талановита, але духовно хора людина, отсе рішучий наш присуд про нього“. Цїнними доказами позитивної сторони Кулішевого таланту І. Стешенко вважає тільки „етноґрафічні і взагалї документальні його працї, а також і писання белетристичного типу, о скільки в них не висловлюєть ся якась вузка чи фальшива тенденция. Таким чином, він представляв з себе примховатого сина, який, хоч і любить свою матїр, але разом з ознаками любови до неї, робить її також досить шкоди через своє деспотство“.

Такий рішучий і острий засуд на Кулїша почули ми саме перед тим, як мала вийти Кулїшева житєпись, написана д. Шенроком. І щоб таки відразу було видко, як два сучасники, Стешенко і Шенрок, майже рівночасно писали про Кулїша, подаю з працї Шенрока остатнїй уступ, що нам покаже цїлком иньший погляд на Кулїша:

„Найдуть ся, мабуть, і тепер, коли смерть повинна б була все помирити, такі острі критики, котрі може станугь дорікати йому (Кулїшеви) злишнїми поривами; але-ж справдїшнього житя без поривів нема, а того, що се була особистість замітно жива, ярка і благородна, ориґінальна в лїпшім значіню слова, — того, розуміє ся, ніхто не буде перечити; також і того не заперечить, що то був чоловік ідеї і навіть фанатик української народности, коли відлучити від сього слова його лихий відтїнок, а затримати лише зазначений ним висший степень вірности ідеї. Кулїш був з тих людий, що мають ярке обличе і дають свою закраску всему, до чого доторкнуть ся; і найслабша память не може його з нїким иньшим поміняти. Такі люди по неволї будять подив і заслугують собі у потомків вдячну память“ (стор. 255).

Більш неоднакових осудів Кулїша, як сї два, не можна собі й придумати! З одного боку рішучий критик так і декретує: „Кулїш — непоказна особистість, морально неосудний, духовно хорий, примховатий син“, — а з другого боку житєписець каже зовсїм що иньше: „Кулїш — особистість замітно жива, ярка, благородна, ориґінальна, чо-

ловік ідеї, фанатик української народности, що заслугує подив і добру память“ *).

Де про одного і того самого чоловіка два сучасники висловлять такі неоднакові думки, то аж очевидно мусить бути якесь велике непорозумінє, котре здалось би усунути. Менї здаєть ся, що рішучість д. Стешенка основана на не зовсїм певній підставі; його становище, як Кулїшевого критика, занадто вже вигідне: се, що в Кулїша йому подобаєть ся, написав Кулїш при добрім розумі, а що йому не подобаєть ся, се написав Кулїш тодї, коли був морально неосудний і духово хорий. Коли-ж ми із житеписи Кулїша знаємо, що він — не числячи звичайних у всякого суспільного діяча хвиль роздратованя і зневіри і примх, наприклад: правописних — до самої пізної старости заховав такого сьвіжого й енерґічного духа, як се мало у таких дідів лучає ся, то ми не маємо ніякого способу на те, щоби покласти певну границю поміж тим, що він зробив при добрім розумі, а тим, що написав у час моральної неосудности і душевної недуги. Коли-б критики, способом д. Стешенка, розібрали його власні працї, він сам був би мабуть дуже невдоволений деякими рішучими присудами.

Становище д. Шенрока далеко труднїйше. Розглянувши ц ї л е ж и т є Кулїша, він бачить, що не має дїла з божевільним, тілько з т. зв. нормальним чоловіком, у котрого були свої ясні хвилини і хвилини упадку, часи великого оптимізму і крайної зневіри, — і придивляє ся його житю, його обставинам, знайомим людям, та з того всего висновує погляд на Кулїша. Який же виходить сей погляд? Зовсїм не такий, як „рішучий присуд“ д. Стешенка, бо житеписцеви ніяково з легким серцем кинути на довголїтнього народнього діяча словами „морально неосудний“ **).

Д. Шенрок пише у своїй працї головно про о с о б и с т е ж и т є Кулїша, лишаючи иньшим оцїнку суспільного і лїтературного значіня його

*) Становище нашої редакциї однакове й супроти крайностей апольоґетизма, як і супроти крайностей критицизма: ми зазначили його загалом для подібних контроверзий в нотцї до статї д. Стешенка в т. XLIV. — *Ред.*

**) Тепер буде читачам „Записок“ зрозуміло, чому моя студия п. з. „П а н ь к о О л е л ь к о в и ч К у л ї ш“ не зовсїм припала д. Стешенкови до вподоби (гл. том XLIV). Ми розходимо ся з ним у намірах: д. Ст. признає менї, що мої спостереженя про Кулїша майже всюди вірні, — і тілько коли питанє доходить до того: що се було? — він „помилки“ пояснює моральною неосудністю, а я хотїв зрозуміти, чи як д. С. каже, обілити Кулїша. Очевидно тут нам годї було зійти ся, і про се шкода дальше сперечати ся. Праця Шенрока поможе всякому, хто сим цїкавить ся, виробити собі яснїйший погляд на Кулїша, на мій огляд й о г о д ї я л ь н о с т и і на рецензию д. Стешенка. — *О. М.*

діяльности та його т. зв. поривів (увлечений). На можливий докір: чимжеж автор оправдає такий широкий огляд самих біоґрафічних фактів і такий прихильний свій погляд до Кулїша, сам автор відповідає так: „Ми бачимо і цінимо в Кулїші не тілько талановитого чоловіка, але передовсїм і найбільше чоловіка ідеї, а ся прикмета дає йому, на нашу думку, найбільші права не увагу, бо така прикмета рідка і незвичайно цінна. Ми цінимо в Кулїші безкористного дїяча ума, загрітого горячою любовю до вітчини, — дїяча, що працював із самовідреченєм неустанно і не кидав працї буквально до самого дня смерти“ (стор. 250).

Очевидно, через те, що д. Шенрок не подає також оцінки Кулїшевої діяльности, образ Кулїша з його руки виходить недомальованим; одначе ми розуміємо, що на докладну оцінку Кулїшевої діяльности ще не прийшла пора, хоч би з тої причини, що ще не всї писаня Кулїша видані; з другого-ж боку сама житєпись Кулїша була дуже пожадана, як основа, дуже потрібна до дальших студий над Кулїшем. І коли таку житєпись подає нам ш. автор, то нїхто не стане йому докоряти, чому не подав і огляду дїяльности. Праця його, написана зараз у кілька лїт по смерти Кулїша, коли ще з найпевнїйших жерел, бо від живих знайомих Кулїша, можна було побирати факти, тим важна тепер для всїх будучих житєписцїв Кулїша. Д. Шенрок основує всяку свою гадку на документах, на споминах і листах, печатаних і ще непечатаних, і на своїй десятилїтнїй знайомости з Кулїшем і з його родиною, — взагалї пише, як чоловік, що шукав найлїпших відомостий і писав з любовю про заслуженого покійника.

Складає ся житєпись із 63 уступів, у котрих по черзї оповідає ся сей чи той випадок з Кулїшевого житя. Нема потреби переповідати тут зміст цїлої книжки; але як самі факти з особистого житя Кулїша можуть пояснити нам деякі його вчинки, як сама житєпись — без оцінки дїяльности — стає нам у таких випадках у пригодї, на те ось один приклад:

Возьмім на увагу Кулїшеву службу у Варшаві, подію таку, що дуже рішучих критиків може наводити на думку: се певно було божевілє у формі moral insanity. Ся варшавська служба мала величезний вплив на всю дальшу дїяльність Кулїша, вона була переломом у деяких його гадках, — Кулїш у Варшаві — як каже д. Шенрок — перейшов Рубікон (гл. стор. 165—181). Що спонукало його до сеї служби? Спонукала його зневіра у земляків, розчарованя з видавництвами, друкарнею, „Основою“, і материяльна біда.

Від Петербурга до Одеси Кулїш не знаходив тодї нїде української нациї. „Ми — писав він (а се було по польськім повстаню 1863 р.) — нация в розумїню етноґрафічнім, але зовсїм не полїтичнім. Розмови про будучу окремішність України заводили завсїди люди, що найменьше

працювали над мовою і історнею сеї проблематичної сторони. Невідомо, чи доведуть вони суспільність до сьвідомости своєї полїтичної задачі; за те поки-що се певна річ, що літературно-суспільна справа українська найбільше має шкоди від тих пустих розмов. Вони лякають уяву впливових людий, що не знають України, і через те викликають против нас силу, против котрої ми не маємо ніякого способу бороти ся. — Нї, я рад, що утїк у Варшаву, від наших Катонів".

„Земляки лїберали невдоволені тим, що я готов їхати в Польщу; але що на них дивитись! Полїтика — не наше діло: для неї треба бути богатим і сильним; а терпіти нужду і переслїдуваня ізза неозначених надій на переміну обставин—дурне. Двайцять лїт я працював у т. званих національних інтересах — і які результати осягнув! Тепер обмежую ся тілько наукою, простим вивченєм того, що було в старовину, —а до чого ужиє молоде поколїнє мої лїтературні праці, се його дїло. Тимчасом, мирячись з правительством, я може дістану дозвіл видавати журнал у широких розмірах — і спасу себе для лїтератури; коли-ж пішов би давньою дорогою, то згинув би від самої материяльної нужди".

„Земляки такі нікчемні у своїх дїлах (на словах — вони великі люди!), що і я не маю найменьшої охоти збирати їх у кружок і тратити час на те, щоб довести їх до чогось розумного".

Кулїш мав ще і полїтичний мотив для своєї служби у Варшаві: він сим мотивом найбільше й боронив ся потім; ото польська революцийна партия хотіла відбудувати шляхетську Польщу в границях 1774 року, а така Польща, на думку Кулїша, погубила би на віки Україну.

З Кулїшевих листів з 60 их років можна би ще й більше повизбирувати подібних його гадок, одначе нам і наведених тут доволї. Якже-ж дивити ся на сей поступок Кулїша? Теперішнї рішучі люди, в роді д. Стешенка, скажуть: етичні погляди Кулїша не могли бути залежні від прихильности до нього земляків; сьвідомих земляків було тодї „півтора людини" *). Се льоґіка добра для всїх, що „вопіють во пустинї", але не для діячів, що жиють для громади і від неїсподївають ся деякої підпори.

Тут же річ певна, як справедливо замічає д. Шенрок (ст. 207): найбільше лиха у Кулїша вийшло з того, що він не міг працювати між своїми, тілько мусів працювати у чужих. Житєпись, а ще більше огляд Кулїшевої дїяльности сьвідчить, скілько перепон зазнав він від своїх земляків; земляки не вміли його вдержати при собі і байдуже було їм,

*) Див. рецензию д. Стешенка в Записках т. XLIV.

що Куліш для них же утратив своє майно (через друкарню), задовжив ся, жити не мав з чого, не мав де і працювати, не мав нї звідки підпори. Відбившись від земляків, у такім настрою душі, він починає урядувати, заводить без розваги зносини з такими непевними людьми, як Говорский і Юзефович або Головацкий і кладе так само без розваги, імя якоїсь політичної утопії, межу поміж Українцями і Поляками, себ то російську мову, чим йому дорікав — і справедливо — Кониський. Одначе для вірного осуду сеї остатньої події треба би ще розслїдити, о скілько вона справдї залежала від самого Кулїша; правда, він казав, що мав право сам рішати справу мови у школах — говорить про се Кониський у своїх споминах — (гл. ст. 172 у Шенрока і в „Русланї“ 1898 чч. 137—142) — але-ж відомо, що і Лебединцев мав у таких справах важке слово. Оба-ж вони мусїли слухати кн. Черкаського, а князь — наказів із Петербурга. Одно слово — ми ще досї не маємо зовсїм певних і докладних відомостий про урядничу ролю Кулїша у Варшаві; натомісць бачимо з житєписи і з листів, що він „тимчасом, мирячись з правительством“, думає дістати дозвіл на свій власний журнал, щоб спасти себе для літератури — на се кладе вагу д. Шенрок (ст. 173); у службі мучить ся сумнївами, сам признає ся, що наробив богато помилок, шукає забутя у сильній діяльности; а коли через інтриґи Соловйова дїло доходить до того, що має виречи ся прилюдно своїх пересьвідчень, він, сей „морально неосудний“ чоловік, о стільки дорожить своєю репутациєю, що покидає службу, хоч знає наперед, що жде його знову материяльна біда.

Якже-ж назвати таке поступованнє, коли вже треба його якось назвати? Чи се божевілє, моральна неосудність, чи просто жаль, нерозвага, роздратованє, чи може навіть поневільне виконуванє чогось поганого, щось в родї убиваня людий у битві на наказ з гори? Коли ставимо такі питаня, то і в думку не приходить нам боронити Кулїша, одначе, як би ми й не назвали його поступованє, божевілєм його не назвем, бо тодї-б уже й зовсїм не могло бути мови про те, що він повинен відповідати за свої вчинки. Коли-ж тільки покличемо його на суд, як чоловіка з розумом, то й зараз повинні ми розважити всї обставини його вчинків, — бо инакше будем несправедливі і жостокі. І коли з такого нашого осуду, по добрій розвазї, Кулїш вийде троха „обілений“, то се на всякий випадок буде красше, нїж як би вийшов, з причини нашої легкодушности, очорнений і з засудом на вічну неславу.

У таких справах, як отся, праця д. Шенрока помагає дуже тим способом, щ подає одноцїлий образ Кулїша, як особу, так що ми при поодиноких поступках його розуміємо красше його душу. Крім того д. Шенрок, хоч і не пише про дїяльність Кулїша, але в богато випадках

то тут то там покладе більшу вагу на якийсь факт і так зараз поможе відгадати неодин „секрет“ у Кулїшевій дїяльности.

Про житє Кулїша в Росиї подає д. Шенрок певнїйші відомости, нїж про зносини його з галицькими Русинами в 60-их, 70-их і 80-их роках 19-ого столїтя. Тут йому очевидно не ставало материялів, або не міг дечого роздобути, хоч зі свойого боку подає також деякі нові материяли, напр. спомини Кониського (ст. 203—204). Врештї й не дивно, що не має він близших відомостий про зносини Кулїша з гал.-Русинами, бо ще не повидавано материялів до історії сих зносин. Покищо у дотеперішнїх замітках про зносини Кулїша з Галичанами в 60 і 70 рр. сказано було (див. Франко у Записках т. XXVI, а за ним Стешенко у т. XLIV), що Кулїш зовсїм не розумів тодїшнїх галицьких відносин і не мав великого впливу на Галичан. Але для вірної оцїнки сего впливу треба буде колись і те взяти на увагу, які були тодїшнї гал. Русини. Кулїш казав, що „скочив з Русинами в таке болото, що ледви вискочив“ (ст. 204), і мав він тут на думцї не тільки людий з партиї „Слова“, але декого і з партиї „Правди“. Проте все імя Кулїша звязане так сильно з галицьким рухом у 60 і 70 роках, що не можна Кулїшевого впливу на Галичан збути такими чи сякими передчасними оцїнками.

Про останнїй побут Кулїша у Львові, д. Шенрок подає також тільки короткі спомини Кониського і самого Кулїша (ст. 205—206). Тут можна було доповнити сї спомини відомостями з брошури д-ра В. Щурата: „До історії останнього побуту П. Кулїша у Львові“, котра пояснює близше зносини Кулїша з Поляками і осьвічує їх з иньшого боку, як се доси було в галицькій публїцистицї. Кулїш і тут не показав ся „морально неосудним“, навпаки затремтїв про свою репутацию і покинув переговори зі шляхтою у самім початку. Иньше дїло — його незнанє галицьких відносин, а иньше дїло — сьвідоме шкодженє народови для власної користи, чого в Кулїша не було. О скілько-ж міг він мати іллюзию якоїсь згоди з Поляками, се-б то зі шляхтою, що одна в ті часи верховодила у польськім народї, про се може говорити тільки чоловік, що добре знає гал. відносини у 80-их роках минувшого столїтя, а не український теоретик, що забалакає і тут: „Згода може бути лише з однородними верствами суспільства, се-б то пролєтария з пролєтарием, феодала з феодалом і т. д.“. „Задним умом“ ми всї кріпкі...

Загалом із працї д. Шенрока виходить характеристика Кулїша симпатична — житєпись виглядає навіть, як апольоґія Кулїша. Але-ж бо і справдї цїле житє сего чоловіка сьвідчить найкрасше про се, що попри всїх своїх хибах він був незвичайно працьовитий і працю свою обертав на користь народови; що найменше був пересьвідчений, що на-

рід з його праці мати-ме хосен. І найтяжші вороги не можуть Кулїшеви закинути, що він робив що небудь против свого пересьвідченя; він був консеквентний і щирий ентузияст. При своїм талантї і працьовитости, коли-б не мав сумлїня, міг був зробити і велику урядничу каріеру і забезпечити собі з матеріяльного боку дуже добре житє. А він не тілько, що не упідлив ся і не піддав ся, через що часто бідував, але ще й свій гріш обертав на користь другим. По своїй вдачі живий, горячий, вмів любити й ненавидїти, що правда, нераз без розумної причини. Займав ся радо не тілько розумовою, але й ручною роботою: не тілько писав або малював, але й оправляв книжки, займав ся столярством і господарством (сам нераз орав). Спосіб житя його був уміркова765ний і правильний, говорив гарно, з людьми поводив ся просто і сердечно, сільські дїти прибігали до нього часто, як до свого „дїдуся“. Суспільна і лїтературна дїяльність Кулїша, в наслїдок такої його вдачі, була нераз дивна, через що він мав з одного боку приятелів, а з другого — завзятих ворогів. Ще й по смерти його, як бачимо, не може дехто говорити про Кулїша спокійно; однак річ певна, що з часом критики втихомирять ся і в своїх працях про Кулїша будуть судями справедливими. Праця д. Шенрока спинить не одного — вихоплювати ся з легкодушними присудами на чоловіка, що більше як пів столїтя працював тяжко для свого народу. *Др. О. Маковей.*

Василенко Ник.: Первые шаги по введенію Положеній 19 февраля 1861 г. въ Черниговской губерніи. (Кіевская Старина, 1901, III, IV, XI).

А. Л. — Отрывки изъ черниговскихъ воспоминаній (1861—63 гг.) (Ibid. 1901, III і V).

Обі статї написані з нагоди сорокових роковин знесеня кріпацтва на Українї российській і обі говорять про ту саму країну—Чернигівську ґубернію, а ріжні тим, що наколи в першій з них маємо історичну розвідку оперту на дневнику дїяльности „чернигівского губернского присутствія“, за р. 1861, друга сама буде служити жерелом, яко виїмок з мемуарів автора-сучасника і учасника переведеня реформи з 19 лютого 1861 р. Обі сї статї себе доповняють, наколи бо перша займає ся головно дїяльністю ґубернського „Присутствія“, начального орґана для переведеня реформи в житє, друга інтересує ся передовсїм мировими посередниками, що рівнож мали велику участь у зреалїзованю реформи. Автор тої другої статї дає нам оперті на власній обсервациї характеристики людий, що реформу переводили в житє, шкода тільки, що вони виходять надто загальні і мало поперті фактами, так що приходить ся вірити авторови „на слово“.

Для спільности предмету обговоримо обі статї разом, а тою дорогою дійдемо до загального образу переведеня закону з 19 II 1861 р. в Чернигівській ґубернії і пізнаня людий, що над тим трудились. Пічнемо від діяльности начального орґана в тім ділї, від „Губернского присутствія“. В склад його входили: ґубернатор яко предсїдатель, ґубернський шляхетський маршал, управитель державних маєтностий, ґубернський прокуратор, двох дїдичів іменованих мінїстром внутр. справ і двох вибраних дворянськими маршалами. Як бачимо отже елемент місцевий—не урядовий—був тут поважно заступлений, тим більше що для поради можна було покликувати досьвідних дїдичів.

„Присутствіє“ мало за задачу займатись жалобами на діяльність мирових посередників, добровільними договорами селян із дїдичами, коли за ними йшло зменшенє селянського надїлу, і численними иньшими справами селянства, так що компетенция його була дуже широка. Тому мусїло воно розвинути енерґічну діяльність, і се бачимо хочби з того, що протягом часу від 16 марта до 30 грудня 1861 р. відбуло воно 77 засїдань, отже по два тижнево, і звичайно в комплетї.

Працю свою розпочало воно від твореня мирових урядів, сельських і волостних рад і управильненєм маєткових і службових відносин селян до дїдичів. Праця сама собою велика, вимагала основного знаня місцевих відносин і житя-бутя селян, а збільшали її ще й повітові орґани, що вимагали ріжних пояснень, а навіть змін у самім законї. Також богато роботи причиняли непорозуміня викликані законом у селян. Його і так не легке зрозумінє утрудняла ще й урядова мова московська, бо з полїтичних причин понехано початого вже Кулїшем перекладу закона на українську мову. Доходило навіть до селянських забурень, та на жаль про них журнал „Губернского присутствія“, а за ним і д. В—ко мало подає звісток. Головно дві хибні, а широко розповсюджені в народї гадки треба було поборювати: 1) що селяни мають 2 роки по давньому працювати, а потім дістануть землї на власність і 2) що всяка грамота яку селянин підпише буде його добровільним закріпощенєм. Тому тяжко було перевести „уставні грамоти“, що мали управильняти відносини дїдичів і селян і обіймали їх найжизненнїйші матеріяльні інтереси. Але було й таке, що дїдичі допускались незаконностий, а протест проти сього оголошували бунтом. Тому повставали такі енерґічні рухи селянські, що не завше вдавалось довести до добровільної згоди сторін і до „вспокоєня“ селян уживано війська.

По при те не уставала праця над творенєм сельських громад і волостий. Найменьше з 20-ти душ селянських творено громаду, з 300 волость. До одної волости могло належати найбільш 2000 душ. З'орґанїзованє тих тїл ішло доволї скоро, хоч не без трудностий, що вири-

нали особливо при лученю громад у волости. Також з'орґанїзовано зараз, до половини 1861 р. мирові з'їзди. Належали сюди „мирові посередники“ іменовані урядом з поміж місцевих дїдичів із означеним маєтковим цензом і інтеліґентним і 4 заступників правительства. Вони мали також працювати над переведенєм у житє реформи, але не були нїякою адмінїстрацийною властию і виступали тільки на зазив одної з сторін: дїдича або селян, рішали суперечки викликані маєтковими відносинами селян до дїдичів, розслїджували жалоби поодиноких селян і громад на волости, були вони отже по-при „Присутствіє“ не маловажним орґаном переведеня реформи.

Характеристику людий що займались переведенєм реформ, яку дає нам статя д. А. Л., пічнемо від ґубернатора кн. С. Ґолїцина. Був се добрий і чесний чоловік, при тім обзнайомлений з реформою, яко член редакцийної комісиї для того закона, а до того і автор „Печатної Правди“, книжки виданої для народа для познайомленя його з реформою. Та в окруженю його не було людий, вартих довіря, він же сам не знав місцевих людий і тому не міг мати свого суду в виборі. Найбільш поміг йому в тім секретар „Присутствія“ В. Заіка, урядник здібний, з унїверситетською осьвітою і обзнайомлений з місцевими відносинами. Розуміє ся, не обійшлось і без „протеґованих“, звичайно людий меньш вартних, але загалом вибір не був злий.

Члени „Присутствія“ загалом беручи були людьми осьвіченими, пильно і прихильно займали ся своїм дїлом. Між мировими посередниками були люди ріжного віку і осьвіти: старі, і такі що йно покінчили школи, люди унїверситецькі і недокінчені ґімназиясти, богатирі і дрібні дїдичі. Автор споминів характеризує 14 особисто знайомих із ним посередників, з якими два роки разом працював, та тільки одного з них зве щирим прихильником реформи, більшість же жалувала за втраченим правом над селянством, хоч би з економічних мотивів, одначе все таки доволї правильно сповняла свій обовязок і сьвідомо селян не кривдила, і в тім була головна заслуга кн. Ґолїцина, що разом із „Присутствієм“ пильно дбав про се, аби селянству не заподїяно нїякої кривди на користь дїдичів, а навіть, як запевнює автор споминів, зміняв некорисні для селян рішеня мирових з'їздів; шкода тільки, що автор наводить на доказ сього тілько один факт інтервенциї ґубернатора в користь селян.

Д. Коренецъ.

Сборникъ матеріаловъ по малорусскому фольклору. Собралъ Ал. Н. Малинка (додаток до ч. 1 Земского Сборника Черниг. г. за 1902 р.), Чернигів, 1902, ст. XXII+388.

В останпіх кількох роках добув собі наш фолькльор на російській Україні новий центр, в якому може дуже гарно розвинути ся і розрости ся, коли його розвойови не стануть на перешкоді які неприхильні обставини або коли російська власть не поставить на нього своєї тяжкої лапи, як свого часу вчинила з київським відділом ґеоґрафічного товариства, — хоч фолькльор зовсїм не небезпечна наука і не загрожує в нічім державному ладови, анї не веде до ніякого перевороту суспільного. Маю тут на думці „Земскій Сборникъ Черниг. губ.“, при якому від кількох літ виходять етноґрафічні матеріяли окремими збірками. Доси появили ся там три величезні томи „Этногр. Матеріаловъ“ д. Бориса Грінченка, один том йогож „Изъ устъ народа“ і один том бібліоґрафії нашого фолькльору п. т. „Литература украинскаго фольклора“. Всї ті виданя приняла фахова критика дуже прихильно і про них були і в нашім журналї ширші відзиви. Д. Бор. Грінченко показав ся в тих збірниках дуже добрим фолькльористом, тому належало-б бажати, що-б він і на далї не покидав працї в тім напрямі. Особливо дуже гарна його бібліоґрафія, і хоч вона не мала попередників у тій области, то вийшла далеко лїпше від иньших подібних праць, а польська бібліоґрафія, уложена А. Стшелєцким і друкована в варшавській „Wiśl-ї“ не може навіть іти в порівнанє з нею. В польській бібліоґрафії маса помилок, маса пропусків, маса перекручених слів, маса праць, що належать на стільки до польського фолькльору, на скільки до кождого иньшого (приміром увесь білоруський і український фолькльор почислений там — за польський!), а в українській всего того нема, хоч д. Грінченкови приходило ся укладати свою працю серед далеко гірших обставин, бо в провінцияльнім місті, без більших біблїотек, без готового матеріялу під рукою.

Діставши збірник д. Малинки я був дуже цікавий знати, чи витримає він — що так скажу — конкуренцию зі своїми попередниками. Переглянувши його, я переконав ся, що він мало в чім уступає попереднїм збірникам і як є між ним і тамтими які ріжниці, то вони лежать у самім характері збірника д. Малинки.

Головна його ріжниця — се велика ріжнородність збірника. Д. Малинка подає тут в однім томі стільки родів матеріялів, що д. Грінченко подав у кількох. Через те поодинокі відділи мусіли вийти натурально далеко меньше просторі, як у д. Грінченка. Пересїчному читачеви може видавати ся така ріжнородність лїпша, бо одностайність томить звичайно при читаню. Та якраз більша одностайність і практичнїйша і кориснїйша особливо для фолькльориста, що при дослїдах не потребує перекидати цїлої маси книжок, шукаючи за якоюсь спеціяльною темою, бо має всї більше меньше споріднені теми зібрані

при купі. Се не тільки причиняєть ся до зменшеня часу його праці, але й улекшує її значно, бо дає можливість кождому, навіть такому, що живе подаль від бібліотек, справити собі кілька відповідних книжок, замісь цілої купи, з яких богато не можна навіть дістати, що часто трафляєть ся з етноґрафічними збірниками. Коли хто хоче приміром працювати над нашими приповідками, то йому вистане обмежити ся на кількох книжках: Номиса, Комара, дра Франка. Иньших видань, у яких друковано приповідки, нераз у дуже малім числї, йому не треба перекидати. Та як би тих праць не було, кілько такий дослїдник мусїв би стратити часу над вишукуванєм потрібного матеріялу! Д. Малинка волїв про те приміром загадки або пословиці, яких відповідно не багато в його збірнику, не друкувати тепер, але відложити до часу, доки не збере їх більше, ніж давати, і тим самим знижувати їх до підрядної ролї при иньших матеріялах, пр. колядках. Та не знаючи обставин, серед яких працює д. Малинка, я не можу робити йому закиду з усього того, бо ануж він не може дальше збирати матеріялів або не сподїєть ся зібраних доповнити — тодї вже лїпше мати те, що дав, ніж нїщо.

Друга ріжниця збірника д. Малинки в порівцаню з Грінченковими — се далеко меньше число паралєль, подаване під текстами. Він обмежуєть ся майже виключно на российські виданя, хоч тут треба-б було втягнути й иньші, бодай українські, друковані поза границями Росиї. Знаючи одначе, що українська книжка з Галичини — се білий крук у Росиї, не можна й за се винуватити автора тим більше, що приступні збірники використав дуже докладно і покликаєть ся всюди на них, що й належить піднести з повним признанєм.

Иньших важнїйших ріжниць я не завважав, крім у деяких подробицях, що й піднесу дальше.

Переходячи до огляду матеріялів у збірнику, зазначу, що він містить: 1) Колядки й щедрівки. 2) Загадки. 3) Пословиці. 4) Заговори. 5) Віруваня і народню медицину. 6) Прозові оповіданя (названі д. Малинкою „разсказы и сказки“) ріжного роду. 7) Про закляті скарби. 8) Два апокріфи.

З усїх тих роздїлів найлїпший перший. Зібрано в ньому 261 нумерів, отже як видно дуже поважне число, особливо коли зважимо, що збірник має більше місцевий, як загальний характер, в якому й терен записів мусїв бути не дуже широкий. З того показуєть ся теж, що богацтво колядок, тих найдавнїйших і в багатьох поглядів найцїкавійших творів нашої народньої словесности, не таке мале, як думано до недавна, тільки що воно ще не використане належито в ріжних околицях. Варто-б проте, щоби записувачі звернули на них пильнїйшу увагу, як то було доси, та зібрали ще те, що можна зібрати.

При публїкованю колядок зробив д. Малинка одну річ, що не дуже корисно відбиваєть ся на цїлости: Він надрукував цїлий ряд коляд книжного походженя, нераз у дуже неповних і попсованих варіянтах, що було на мою думку непотрібне, раз що се твори ненароднї, хоч співані народом, друге, що вони друковані вже багато разів у ріжних збірниках не тільки призначених для ужитку церкви, але й простонародя. Крім того він не порівнував їх при друку з ориґіналами, через що полишив багато помилок і неясних місць. У нього приходять приміром такі місця: Славаго въ вышнихъ — нам. слава во вишнихъ; пастыри е такъ повѣдали — нам. пастыріе; изъ ягнатъ предъ дитямъ — нам. изъ ягнямъ; в загально звіснїй колядї: Нинї Адаме возвесели ся — приходять такі два верші:

Ото его же сти чикали
И тыи сности (нап. в тенскности) его ожидали;

в тїй формі вони не зрозумілі, але коли-б д. Малинка був заглянув до збірок коляд, -- вправдї виправлених — то був би там найшов:

На котораго вы ждали
И съ тоскою ожидали;[1])
Або: Той, котрого ви так бажали
І з такою тоскою ждали;[2])

предвѣчный родился въ подлѣти — нам. подъ лѣти; у Бога ся народивъ — нам. убого; полнота мѣсячная была — до того додає д. Малинка зі знаком питаня: полноч та; тим часом слово зрозуміле і ужито правильно: полнота = повня; звісний колядковий рефрен: Славен єси, наш милий Боже, на небеси, переданий у нього так: Славенъ е Сынъ нашъ Мылый Боже на небеси; в віршах із колядки:

Повій вітре нї сяк, нї так,
Висуши фартух як мак —

у нього надруковано: высуче — що не має ніякого значіня і т. д. Таких прикладів можна-б навести далеко більше.

Деякі тексти незрозумілі зовсїм, через те очевидно, що записані від особи, яка сама не тямила, що говорила. Для прикладу наведу тут у цїлости № 37:

Мати Божа по горі ходила,
Ісуса Христа уродила.
Уродивши, спугала ся,

[1]) Коляды, Львовъ, (зі Ставроп. друкарнї).
[2]) Коляди і щедрівки, Львів, 1900 (вид. Просьвіти).

По дереву сховала ся.
„Не ховай ся, Мати Божа:
Це ангельский син.
Прими дитя рожденоє,
На руки прийми.“
Да не нашла Христа,
Нашла жидову.

Невірниє жиди Христа смучили.
На Сіянські гори стоять три гроби,
Аминь, алилуя, стоять три гроби.
Що у первом гробу Іван Креститель,
Що у другом гробі Христос Спаситель,
Що у третем гробі Діва Мария.

Під № 84 надрукована така сама недоладна псальма. Тут навіть декуди поодинокі слова незрозумілі, а не вже зміст. Подам хочби отсї стихи з неї:

В разські внидеть тончектом
Й-а ленивий многі руки
Свяжуть вони єйські ров
Свернуть ідуть вешні муки
В скрежетаніє зубов і т. д.

Що се, що воно значить і на що його друкувати? Деколи трафляють ся при колядках дуже цікаві місцеві наслої. № 39 зачинаєть ся приміром так:

В Почайові в монастирі,
Діва й Сина породила.

При иньших причіпляєть ся текст, взятий звідки інде, не з колядок, пр. № 43 зачинаєть ся:

Ой хто, хто Миколая любить,
Ой хто, хто Миколаю служить,
Святий Божи Миколай,
На всякий час помагай!

А дальше йде колядка, в якій говорить ся про те, як би назвати новонародженого Ісуса.

Дуже цікава декуди народня етимольоґія, на примір: Назарет = Лазаретъ; синуж мій, цьвіте (квіте) райський — перероблена на: Сынужъ мій кветыраньскій і т. д.

Замітна теж у текстах мова, хоч фонольоґічні її прикмети не всюди можна прослїдити раз, що правопись ужита при записах (звичайна казьонна для українських друків) не віддає вірно звуків, друге, що ріжні записувачі, яких тексти склали ся на сей збірник, не дуже зважали на вірну віддачу звуків. Для прикладу наведу бодай кілька виразів: дева, веночок, при жлобі, звезда, хустечка, вечор, бардзо, древо, пред, сяткуй, стреляй, злато, серебро, люд (лїд), тонкі, високі, широкі (= тонкий, високий, широкий) і т. д.

Деякі тексти можна було пропустити з тої причини, що вони не тільки не нові, але навіть не цілі, лише відривки більших пісень. До таких належить приміром № 1, — фраґментний варіянт звісної коляди.

Та побіч тих дрібних хиб, які я мусів тут піднести, збірка колядок д. Малинки все таки цінна і вона не стратить своєї вартости й визначного місця в нашім фолькльорі.

Дальші розділи збірника д. Малинки дуже малі (крім прозових оповідань), тому не буду над ними довше затримувати ся. Загадок усього 269 нумерів, пословиць 686, заговорів 49, вірувань і народньої медицини 172.

Прозових оповідань є 104. Між ними є й казки, й байки, й новелї, й анекдоти і т. и. Загальне вражінє виносить ся з них дуже неприємне: мова переважно попсована, покалїчена на московський лад, так і видно, що записувано їх від якихось вислужених салдатів, що побувавши при війську заразили ся „висшою культурою“ та пробували ломити свій язик, на скілько могли. Дальше вражає неприємно майже цїлковитий брак фантазиї в оповідачів. Оповіданя переказувані чудово в иньших околицях, з незвичайним полетом, легкістю, прегарним стилем, виходять тут сухі, подібні до людських скелєтів, уложених побіч гарних, живих людий. Льоґіка дуже часто тут криває, наслїдки подавані без причин, не знати звідки що взяло ся, як до нього прийшло і т. и. Коли-б так оповідав увесь загал в околицях, де записано матеріяли, то його треба-б жалувати, що так мало вміє мислити, таку бідну має фантазію. На мою думку одначе річ стоїть інакше: Записувачі, збираючи матеріяли, не звертали уваги на те, аби вибирати для себе ліпших оповідачів, але брали всїх, що попали їм під руки. Через те й вийшов такий характер сього розділу, що анї мовою, анї формою не може йти в порівнанє з відповідними матеріялами д. Грінченка, зібраними також у тих околицях. І се власне піддержує мою думку що до кепських оповідачів. Через те був би зробив д. Малинка далеко лїпше, коли-б був попропускав значне число тих текстів, які не приносять нїчого нового, а становлять тільки кепський зміст гарних варіянтів звісних уже

в друку оповідань. Я не буду вичисляти всїх наголовків тих текстів, але для прикладу вкажу от хочби на № 34: „Казка про смерть и чоловіка“ (Смерть кумом), № 29: „Великій грѣшникъ“ (Про Мадея), № 25: „Про Котыгорошка“, № 59: „Тры злодія“, № 60: „Ивашко-разбойныкъ“ і ин.

Віддїл „Запись о кладахъ“ не містить оповідань про закопані скарби, яких у нас дуже багато, тільки реєстр місцевостей, в яких вони мають бути. В нїм поозначувано докладно місця, на яких треба за ними глядати. Реєстр сей надрукований з рукописи, переховуваної в одного селянина в Острожськім повітї.

В відділї „2 апокрифа“ надруковано не дуже інтересні варіянти „Сну Богородиці“ і „Божого листу“, друковані вже раз у „Юбил. Сборникѣ въ честь Вс. Ѳ. Миллера“. Їх можна було теж без шкоди для збірника пропустити.

Я зазначив усе важнїйше в сїм збірнику. Належить додати іще, що при ньому поданий короткий зміст усїх текстів (навіть колядок), що значно улекшує його перегляд. І хоч збірник не без хиб, на що я й поклав натиск, то все приносить він багато цінного матеріялу і зістане ся не малим вкладом у нашу фолькльорну лїтературу. *В. Г.*

Записки Императорскаго Одесскаго Общества Исторіи и Древностей. Т. XXIII, Одеса, 1901, ст. 260+69+45 +17+170, 4°.

Поміж 8 розвідками сього тома 7 належать до археольоґії і по більшій части були вже обговорені (Зап. т. XLV і XLVI). Поза тим д. Шкорпіл подає відомости про нові боспорські написи Мелєкчесменського музея. Християнськими надписями Криму далї займаєть ся д. В. Латишов. Одна розвідка з полїтичної історії, належить д. Щепкіну: про упадок канцлєра Бестужева-Рюміна.

Посеред материялів згадати треба лїтопись прихода Мигеї, Херсонської епархії. Се історичний та ґеоґрафічний опис Мигеї, цікавий тим, що подано тут кілька ремінїсценций про гайдамаччину.

Поміж дрібними замітками зазначимо кілька документів поданих д. А. Маркевичем про А. Скальковского, з портретом.

У протоколах Товариства м. и. подано реферати д. Штерна, де він висловлює дуже інтересні спостереженя про розповсюдженє грецької кераміки в глубинї нашої територїї (с. 11—7) й подає деякі замітки про розкопки на о. Березани (с. 88—91), також з інтересними замітками.

С. Т.

Книги й статї, обговорені в сїм томі:

Scythica et Caucasica e veteribus scriptoribus Graecis et Latinis collegit et cum versione rossica edidit Basilius Latyschev, вип. III, 1900.

Отчетъ Императорской Археологической Комиссіи, 1892 -5 роки, 1894—7.

Э. фонъ Штерн -- Новый эпиграфичскій матеріалъ найденный на югѣ Россіи, 1901.

— О послѣднихъ роскопкахъ въ Аккерманѣ, 1901.

А. Кочубинскій — Тура (Турасъ) — Бѣлгородъ — Аккерманъ и его новая лапидарная надпись отъ 1454 года, 1901.

А. Бѣляшевскій — Замѣчательний кладъ великокняжевской эпохи, 1901.

V. Jagić — Einige Streitfragen, III—IV, 1900.

Г. Ильинскій — Изъ исторіи старославянскаго аориста, 1900.

W. Vondrák - Zur Declination des zusammengesetzten Adjectivums, 1900.

W. Vondrák — Palaeographisches und Sprachliches anlässlich der neuen Publication der Blätter von Chilandar, 1900.

Ал. Грушевскій — Очеркъ исторіи Турово-Пинскаго княжества, часть первая, X—XIII вв., 1901.

Н. Петровъ — Историко-археологическій очеркъ г. Брянска, Орловской губерніи, и его отношеній къ Кіеву, 1901.

Jacques de Voragine — La Légende Dorée, traduite par l' abbé J.-B. M. Roze, 1902.

Исторія русской церкви Е. Голубинскаго, т. II ч. 1 1900.

Akta grodzkie i ziemskie т. XVII, 1901.

A. Prochaska —Lenna i maństwa na Rusi i na Podolu, 1901.

С. Голубевъ — Кіевская Академія въ концѣ XVII и началѣ XVIII ст., 1901.

В. Петрушевскій — О личности и церковно-музыкальномъ творчествѣ А. Л. Веделя, 1901.

А. А. — Еще страничка изъ прошлаго г. Переяслава, 1901.

И. Ем. Левицкий — Прикарпатска Русь въ XIX в. въ біографіяхъ и портретахъ еи дѣятелей, вип. I—IV, 1898—1901

В. Шенрокъ — П. А. Кулишъ, 1901.

Н. Василенко — Первые шаги по введенію Положеній 19 февраля 1861 г. въ Черниговской губерніи, 1901.

А. Л. — Отрывки изъ черниговскихъ воспоминаній, 1901.

Ал. Малинка — Сборникъ матеріаловъ по малорусскому фольклору, 1902.

Записки Одесскаго Общества Исторіи и Древностей, Т. XXIII, 1901.

Inhalt des I Bandes. 1. Die sociale Bewegung der Ruthenen im XIII J., von M. Hruševśkyj S. 1—28; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylškyj 29—86; 3. Ševčenko's Jugendjahre, kritisch-biogr. Skizze von A. Konyśkyj 87—123; 4. Die ukrainischen Volkslieder in den Gedichten des Bohdan Zaleski, von A. Kolessa 124—208; 5. Ueber die Gründung und bisherige Entwicklung der Ševčenko-Gesellschaft, mitg. von A. Barvińskyj 209—212.

Inhalt des II Bandes. 1. Ueber die alten griechischen Colonien am kimmerischen Bosphorus, von Panačovnyj S. 1—61; 2. Studien über die Grundsätze der Vertheilung des Capitals, von Th. Rylškyj (Fortsetzung) 62—113; 3. Messaparat für Uteruscontractionen bei Geburtswehen, von Dr. A. Černiachivśkyj 114—118; 4. Ein Blatt aus der Geschichte Volhyniens im XIV J., von Ivaniv 119—146; 5. Zum Jubiläum I. Kotlarevśkyj's. Desiderata von M. Hruševśkyj 147—161; 6. Wissenschaftliche Notizen 162—172; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 173—189.

Inhalt des III Bandes. 1. Ueber einen Phasenindicator und einige mit demselben ausgeführte Messungen, von Prof. J. Puluj S. 1—24; 2. Zur Errinnerung an Markian Šaškevič, von V. Kocovśkyj 25—35; 3. Ševčenko und Mickievič, vergleichende Studie von Dr A. Kolessa 36—152; 4. Dialect der „Samišanći“, Beitrag zur slavischen Dialectologie von Prof. I. Verchratskyj 153—210; 5. Wissenschaftliche Chronik, von M. Hruševśkyj 211—221; 6. Historische Notizen von A. Konyśkyj und M. H. 222—231.

Inhalt des IV Bandes. 1. Ševčenko's Jünglingsalter bis zum Loskauf von der Leibeigenschaft (1829—1838), von A. Konyśkyj S. 1—28; 2. Die Agrarverhältnisse in Galizien, Studie von W. Budzynovskyj 29—123. 3. Ueber die symmetrischen Ausdrücke der Funktionswerthe mod-m, von V. Levickyj 124—139; 4. Antrittsvorlesung aus der alten Geschichte der Ruthenen an der Universität Lemberg von M. Hruševśkyj 140—150; 5. Wissenschaftliche Chronik: Jubiläums-Ausgaben zur Geschichte der Stadt Odessa, von J. Andrijenko 151—168; 6. Bibliographie 169—194; 7. Miscellanea 195—200.

Inhalt des V Bandes. 1. Professor Dr. Emilian Ohonovśkyj, sein Leben und seine Werke, von E. Kokorudz S. 1—34; 2. Türkische Wörter in der ruthenischen Sprache, von E. Makaruška 1—14; 3. T. Ševčenko im Gefängniss, kritisch-biographische Skizze von A. Konyśkyj 1—26; 4. Miscellanea 1—19; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neu herausgegebene Denkmäler der altruthenischen Literatur, von M. Hruševśkyj 1—18; 6. Bibliographie 1—90; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—16.

Inhalt des VI Bandes. 1. Ruthenisch-byzantinische politische und commerzielle Verhältnisse im XI und XII Jahrh., von dr. Gr. Velyčko S. 1—36; 2. Bittschrift von Honta's und Zelizniak's Erben, ein politisches Pamphlet, mitgeth. von E. Makaruška 1—6; 3. „Die Magd“ (Najmička) von T. Ševčenko, Habilitationsvortrag von dr. I. Franko 1—20; 4. Archiv des s. g. Kronschatzes in Warschau, archäographische Notiz von M. Hruševśkyj 1—4; 5. Pathologische Veränderungen im Hoden bei einigen Infections-Krankheiten, von *** 1—4; 6. Miscellanea 1—12; 7. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1894, 1—38; 8. Bibliographie 1—68; 9. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—5.

Inhalt des VII Bandes. 1. „Adelphotes“, griechische Grammatik, herausgegeben in Lemberg im J. 1591, literarisch-linguistische Studie von Dr. C. Studyńskyj S. 1—42; Beschreibung der Burgen Podoliens im J. 1494, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—18; 3. Elliptische Modulfunctionen, von V. Levickyj (mit 2 Figuren) 1—30; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Fortsetzung) 1—28; 6. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften 1—2.

Inhalt des VIII Bandes. 1. Varlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr I. Franko S. 1—38 u. I—XVI, 2. „Lobrede auf Vitovd“, einige Bemerkungen über Bestand der ältesten ruthenisch-litthuauischen Chronik, von M. Hruševśkyj 1—16; 3. „Froh tönende Euphonie“, ein Lobgedicht, gewidmet dem P. Mohyla im J. 1633, mitgeth. von Dr. C. Studyńskyj 1—14; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Ševčenko, von Al. Konyśkyj, I Theil 1—20; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1894 (Schluss) 1—22; 7. Bibliographie 1—64.

Inhalt des IX Bandes. 1. Cathedral-Consistorien in der Ukraine und in Weiss-Russland in dem XV u. XVI Jahrhund., von A. Lotoćkyj S. 1—34; „Bittschrift Daniels des Verbannten", ein Denkmal der altruthenischen Literatur aus dem Ende des Mittelalters, von V. Ščurat 1—28; 3. Neovitalismus und seine Irrthümer, von Dr. O. Č. 1—20; 4. Beiträge zur Kenntniss des Baues des Darmkanals von Hirudo medicinalis (mit Illustration), von I. Rakovškyj 1—6; 5. Miscellanea 1—12; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen über die Verfassung des Gross-Fürst. Litthauen, von M. Hruševškyj 1—12; 8. Bibliographie 1—60; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des X Bandes. 1. Beiträge zur Geschichte der Verhältnisse Kaiser Rudolfs II und des Papstes Clemens VIII mit den Kosaken im J. 1593 und 1594, mitgeth von E. Barvińskyj s. 1—34; 2. Varlaam und Ioasaph, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) 29—80; 3. Kirchenregister von Sambor, Beiträge zur Geschichte der Confessionsverhältnisse, mitgeth. von M. Hruševškyj 1—8; 4. Miscellanea 1—14; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 1—12; 5, Bibliographie 1—60; 6. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XI Bandes. 1. Erste Verbannung des T. Ševčenko (1847—50), kritisch-biographische Skizze von O. Konyškyj S. 1—62; 2. Einige Actenstücke zur Geschichte des Kijever Gebietes, mitgeth. von M. Hruševškyj 1—18; 3. Beiträge zur physikalischen Terminologie, I Theil: Mechanik, zusammengestellt von W. Levyckyj 1—12; 4. Miscellanea 1—18; 5. Wiss. Chronik: Dr. R. F.Kaindls Untersuchungen auf dem Gebiete der ruthenischen Ethnographie, Uebersicht von M. Korduba 1—10; 6. Bibliographie 1—66; 7. Bericht über die Sewčenko-Gesellschaft 1—5.

Inhalt des XII Bandes. 1. Politische Ereignisse in Galizien im J. 1340 nach dem Tode Boleslaus-Georg des II, Untersuchung von Em. Terleckyj 1—26; 2. Beschreibung der Burg von Lemberg im J. 1495, migeth. von M. Hruševškyj 1—12; 3. Drei Lobgedichte aus dem XVI Jahrh., mitgeth. von Dr. C. Studyńskyj 1—32; 4. Ukrainische Kosaken auf dem Kanal von Ladoga, von E. Radakova 1—20; 5. Miscellanea 1—20; 6. Wiss. Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Forts.) 1—26; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—6.

Inhalt des XIII Bandes. 1. Erster slavischer Staat, historische Untersuchung von M. Korduba 1—20; 2. T. Ševčenko's zweite Verbannung (1850—1857), kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—76; 3. Ein Fall von Vesania melancholica, von Dr. O. Č. 1—12; 4. Miscellanea — von M. Hruševškyj 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Fortsetzung) 1—24; 6. Bibliographie 1—50; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—2.

Inhalt des XIV Bandes. 1. Ukrainische Kosaken in Weiss-Russland in den J. 1654—1656, von Em. Terleckyj 1—30; 2. Beiträge zur Geschichte der Zeit des B. Chmelnyckyj, mitgeth. von S. Tomašivškyj, I 1—14; 3. Taras Ševčenko in Petersburg (1858—1859), von A. Konyškyj 1—42; 4. Miscellanea: Einige geistliche Gedichte aus Galizien, mitgeth. von M. Hruševškyj 1—16; 5. Wiss. Chronik; Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1895 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XV Bandes. 1. Samuel Kuševič, lemberger Rathsherr und sein Notizbuch, von S. Tomašivškyj S. 1—24; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jahrh., herausg. von M. Hruševškyj 1—48; 3. T. Ševčenko's letzte Reise in die Ukraine (im J. 1859), von A. Konyškyj; 1—35; 4. † P. Kuliš 1—1; 5. Miscellanea 1—8; 6. Wissenschaftliche Chronik: Archäologischer Congress in Riga im J. 1896, von N. Kniaževič, 1—8; 7. Bibliographie 1—60; 8. Bericht über die Ševčenko-Gesellschaft 1—8.

Inhalt des XVI Bandes. 1. Het'man Bohdanko, kritisch-historische Untersuchung von M. Hruševškyj S. 1—18; 2. Legenden des Chitarer-Codex, aus dem Anfange des XVIII Jahrh, mitgeth. von V. Hnatiuk 1—38; 3. T. Ševčenko's letzte Lebensjahre, kritisch-biographische Skizze von A. Konyškyj 1—70; 4 Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896. I. Ukrainisch-russische (ruthenische) Zeitschriften 1—14; 6. Bibliographie 1—48.

Inhalt des XVII Bandes. 1. Polnisch-kosakischer Krieg im J. 1625. historische Untersuchung von S. Rudnyćkyj S. 1—42; 2. Liederbuch aus dem Anfange des XVIII Jhrh., herausg. von M. Hruševśkyj (Schluss) 49—98; 3. Versuch einer Chronologie der Werke des T. Ševčenko, von A. Konyśkyj, II Theil 1—22; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine 1—16; 6 Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar — April) 1—4.

Inhalt des XVIII Bandes. 1. Varlaam und Ioasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Fortsetzung) S. 81—134; 2. Einfall der Kosaken in Očakov im J. 1545, mitgetheilt von E. Barvinśkyj 1—32; 3. Ein Project zur Hebung des Handels in der Ukraine aus dem J. 1784, mitgetheilt von N. Kniaževič 1—8; 4. Miscellanea, von Dr. Al. Markevič 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Neue Untersuchungen auf dem Gebiete der altruthenischen Geschichte, von M. Hruševśkyj 1—24; 6. Bibliographie 1—67; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—1.

Inhalt des XIX Bandes. 1. Steuerrecesse in Polen wahrend der Regierung Kasimir des Jagellonen, von S. Tomašivśkyj S. 1—70; 2. Beschreibungen der Domänen von Peremyšl, mitgetheilt von M. Hruševśkyj 1—24; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 — Zeitschriften herausgegeben in der Ukraine (Schluss) 1—32; 5. Bibliographie 1—51; 6. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai — August) 1—3.

Inhalt des XX Bandes. 1. Galicische Bojaren im XII und XIII Jarh., von M. Hruševśkyj S. 1—20; 2. Varlaam und Joasaph, ein altchristlicher geistlicher Roman und seine literarische Geschichte, von Dr. I. Franko (Schluss) 135—202; 3. Einige Gedichte des Ivan Nekraševič, mitgetheilt von A. Lotoćkyj 1—10; 4 Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1896 (Schluss) 1—40; 6. Bibliographie 1—48; 7. Redactionelle Notiz 1—2.

Inhalt des XXI Bandes. 1. Die Anten, ein Fragment zur ruthenischen Geschichte, von M. Hruševśkyj S. 1—16; 2. Die sociale Lage der weltlichen Geistlichkeit in der Ukraine und in Russland im XVIII Jahrh., von A. Lotoćkyj 1—46; 3. Ernte in Ost-Galizien und in der Bukowina auf Grund des Jahrbuches des k. k. Ackerbauministeriums für das J. 1896 u. 1897. dargestellt von V. Budzynovśkyj (im Anhang) 1—36; 4. Miscellanea 1—12; 5. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das J. 1897 1—10; 6. Bibliographie 1—54; 7. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft im J. 1897 1—20.

Inhalt des XXII Bandes. 1. Ein vergessener ruthenischer Gnomendichter des XVII Jarh., von Dr. I. Franko S. 1—16; 2. Beiträge zur Geschichte der Kosaken, von M. Hruševśkyj 1—14; 3. Ruthenische Ansiedlungen im Komitate Bač-Bodrog (Süd-Ungarn), von V. Hnatiuk 1—58; 4. Miscellanea 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba 1—42; 6. Bibliographie 1—54; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—3.

Inhalt des XXIII u. XXIV Bandes. 1. Chmelnyćkyj und sein Aufstand, historische Skizze von Michael Hruševśkyj S. 1—30; 2. Die Volksbewegungen in Galizien im J. 1648, von Stephan Tomašivśkyj 1—138; 3. Chmelnyćkyj's Aufstand in den Dichtungen der Zeitgenossen, von Dr. Ivan Franko 1—114; 4. Ein Porträt Chmelnyćkyj's nach einer ital. Gravüre vom J. 1683. 5. Miscellanea 1—20; 6. Wissenschaftliche Chronik: Neue Quelle zur Geschichte des Aufstandes Chmelnyćkyj's (St. Temberski's Annales 1647—1656), von Stephan Rudnyćkyj 1—22; 7. Bibliographie 1—16; 8. Aus der Gesellschaft: 1) Die Thätigkeit der Gesellschaft (Februar—April 1898), 2) Neue Statuten der Gesellschaft 1—12.

Inhalt des XXV Bandes. 1. Silberfund von Molotiv (Ost-Galizien), eine archäologische Notiz von M. Hruševśkyj S. 1—6; 2. Beiträge zur Geschichte der Beziehungen zwischen Peter Dorošenko und Polen in den J. 1670—72, von O. Celevyč 1—26; 3. Der 1 und 2 November 1848 in Lemberg (ein officieller Bericht), mitgeth. von I. Levyćkyj 1—43; 4. Jubiläum der ukrainisch-russischen Literatur 1—1; 5 Miscellanea 1—12; 6 Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1897: a) In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften; b) Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1897, von Dr. M. Korduba (Schluss) 1—80; 7. Bibliographie 1—54; 8. Bericht über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1898) 1-4.

Inhalt des XXVI Bandes. 1. Kotljarevskij's Werke in Galizien, von Dr I. Franko S. 1—14; 2. „Harte Zeiten“, Beiträge zur Geschichte Galiziens in den J. 1846—61, mitgetheilt von M. Zubryćkyj 1—16; 3. Inventarien der Domäne Ratno (Nord-Volynien) aus den J. 1500—1512, mitgetheilt von M. Hruševśkyj 1—40; 4. Miscellanea 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1896 (Schluss) 1—32; 6. Bibliographie 1—60; 7. Jubiläumsfeier der Wiedergeburt der ukrainisch-russischen Literatur, von O. Makovej 1-14.

Inhalt des XXVII Bandes. 1. Ein galizischer „Soldat der Zauberer“, mitgeth. von Dr. Ivan Franko S. 1—22; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, mitgeth. von Ivan Verchratśkyj (Fortsetzung folgt) 1—68; 3. Miscellanea 1—18; 4. Wissenschaftliche Chronik: Uebersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898 1—12; 5. Bibliographie 1—52; 6. Jahresberichte der Gesellschaft für das Jahr 1898 1—22.

Inhalt des XXVIII Bandes. 1. Die Kosaken im Feldzuge von Smolensk in d. J. 1633—4, von Oleg Celevyč S. 1—72; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, von Ivan Verchratśkyj (Fortsetzung) 69-94; 3. Miscellanea: Einige Actenstücke zur Geschichte der ruthenischen Ansiedelung jenseits des Bug, mitgeth. von M. Hruševśkyj 1—10; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete der politischer, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba 1—36; 5. Bibliographie 1—45; 6. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft 1—4.

Inhalt des XXIX Bandes. 1. Ukraine nach dem Jahre 1654, Historische Skizze von L. Č. (Fortsetzung folgt) S. 1—13; 2. Die ruthenische Sprache auf dem archäologischen Congress in Kijev und der Antheil der Ševčenko-Gesellschaft an demselben 1—1; 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn von Ivan Verchratśkyj (Fortsetzung) 95—200; 4 Miscellanea 1—5; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba — III. Mittelalter 1—31; 6. Bibliographie 1—44.

Inhalt des XXX Bandes. 1. Ukraine nach dem Jahre 1654, Historische Skizze von L. Č. (Schluss) S. 14—67; 2. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn, mitgeth. von Ivan Verchratśkyj (Schluss) 201—276; 3. Zur Geschichte des „ruthenischen Ritus“ in Polen, Brief an die Redaction von Dr. Anton Prochaska mit Bemerkungen von Michael Hruševśkyj 1—8; 4. Miscellanea: Versuch einer Bibliographie des Gregor Skovoroda, von L. Č. 1—4; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1898: In der Ukraine herausgegebene Zeitschriften 1—24; 6. Bibliographie 1—38; 7. Bericht über die Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (Februar—April 1899), 1—4.

XXXI—XXXII Bände enthalten die für den Kijever archäologischen Congress bestimmten, aber infolge des Verbots der ukrainischen Sprache nicht vorgebrachten Referate. — I. Hälfte: Archäologie, Geschichte, Ethnographie. I. Vorwort (deutsch und ukrainisch) 7—10, 27—30; Inhaltsangaben aller angemeldeten Referate aus dem Gebiete der Archäologie, Geschichte und Ethnographie (deutsch) 11—26; II. Die im Auszug mitgetheilten Referate und Communikate (ukrainisch) u A.: Gab es unter den ruthenischen Volksstämmen einen Volksstamm der Chorvaten? von M. Hruševśkyj. Ornamentik der Ostererier in dem Galizisch-Volhynien, von Dr. M. Korduba. III. Die in extenso mitgetheilen Referate: Das Gräberfeld in Čechy (Bez. Brody), archäologische Untersuchung von M. Hruševśkyj, 1—22; Zvenyhorod bei Lemberg (Bez. Bibrka), historisch-archäologische Untersuchung von M. Hruševśkyj, 1—28; Ein Bleisiegel aus Stupnycia bei Sambor, eine Notiz von M. Hruševśkyj, 1—4; Sociale Classen und politischen Parteien im Fürstenthum Halič bis zur Hälfte des XIII Jahrh., von Dr. M. Korduba, 1—42; Zur Frage über die staatsrechtliche Stellung der Kijever Fürsten des XV Jahr., von M. Hruševśkyj, 1—4; Die kleinrussischen Länder der polnischen Krone gegen Ende des XV Jarh. Feindliche Einfälle und Organisation der Grenzvertheitigung, von S. Rudnyćkyj, 1—54; Beiträge zur Geschichte der Kosakenaufstände vom J. 1595—6, von M. Hruševśkyj, 1—30; Die ukrainischen Kosaken in den Jahren 1625—1630, kritisch-historische Untersuchungen von S. Rudnyćkyj, 1—76; Die Überbleibsel des ursprünglichen Communismus bei den Bojken (Galizien), von Dr. V. Ochrymovyč, 1—16; Der slovakische Räuber Janošik in der Volkspoesie, von V. Hnatiuk, 1-50; IV. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft (Mai—August 1899), 1—4; V, Inhaltsverzeichniss des VIII Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XXVII—XXXII), 1—9.

Inhalt des XXXIII Bandes. 1. Bronzene Schwerte aus d. Bez. Turka (Galizien) von M. Hruševškyj S. 1—4; 2. *Über den Accent in der ukrainisch-ruthenischen Sprache, Untersuchung von Dr. V. Ochrymovyč (Fortzetzung folgt) 1—64; 3. Varianten zu einigen Gedichten Ševčenko's, mitgetheilt von A. Konyskyj (Fortzetzung folgt) 1—16; 4. Miscellanea 1—6; 5. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der wissenschaftlicher Literatur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Literatur- und Kunstgeschichte im J. 1898, von Dr. M. Korduba — III. Neue Zeit; 2) Übersicht der Zeischriften für das Jahr 1898 (Schluss) 1—54; 6. Bibliographie 1—46; 7. Berichte über die Thätigkeit der Gesellschaft (September—December 1899) 1—5.

Inhalt des XXXIV Bandes. 1. *Ein Beitrag zur Geschichte der Dorfgeistlichkeit, aus den Samborer Akten des XVI Jahr., von Michael Hruševškyj S. 1—82; 2. Einige Beiträge zu einer kritischen Ausgabe de Gedichte Ševčenko's, von Julian Romančuk 1—32; 3. Miscellanea 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der Zeitschriften für das Jahr 1899: in ukrainischer Sprache herausgegebene Zeitschriften, von S. Tomašivškyj 1—8; 5. Bibliographie 1—58.

XXXV—XXXVI Bände enthalten die für den Kijever Archäologen-Congress bestimmten, aber infolge des Verbots der ukrainischen Sprache nicht vorgetragen Referate. — II. Hälfte: Sprachkunde und Litteraturgeschichte. I. Vorwort (deutsch und ukrainisch) S. 5—6, 24—25; Inhaltsangaben aller angemeldeten Referate aus dem Gebiete der Sprachkunde und Litteraturgeschichte (deutsch) 7—23; II. Die im Auszug mitgetheilten Referate und Communikate, u. A.: Die Nasal-Vocale in des slavischen Sprachen, von A. Barvinškyj, 3—5; Ein Beitrag zur Kenntniss der Entwickelung der Volkssprache in der Litteratur der galizischen Ruthenen, von E. Kokorudz, 7—8; Der litterarhistorische und historische Hintergrund des Liedet vom Ihors Heereszug, von Dr. V. Kocovškyj, 10—12; III. Die in extenso mitgetheilten Referate: Über die Mundart der sogenannten Doly, von I. Verchratškyj, 1—128; Die Ruthenen der Eperies-Diöcese und ihre Dialekte, von V. Hnatiuk, 1—70; Das „Slovo über die Auferstehung Lazars", ein altukrainisches Poem au, apokryphische Themen, von Dr. I. Franko, 1—57; Ein neuer Beitrag zu den Studien über Ivan Vyšenškyj, von Dr. I. Franko, 1—4; Das apokryphe Evangelium Pseudo-Matthäi über die Geburt und die Kindheit Maria's und seine Spuren in der ukrainischen Litteratur, von Dr. I. Franko, 1—32; Wer war der Verfasser der 'Αντίῤῥησις (1599)? von Dr. C. Studynškyj, 1—20; Jakub Gavatovič (Gavat), Verfasser frühester ukrainischer Intermedien aus dem J. 1619, von M. Pavlyk, 1—44.

Inhalt des XXXVII Bandes. 1. Die Ohrringe des sog. Kijever Typus bei modernen Kaukasiern, von M. Hruševškyj S. 1—4; 2. *Das Karpathoruthenische Schriftthum im XVII—XVIII Jahrh., von Dr. I. Franko, 1—91; 3. Der Kijever Archäologen-Congress, von N. Knjaževyč, 1—11; 4. Miscellanea 1—16; 5. Wissenschaftliche Chronik: Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba, I. Allgemeines, II. Alterthum, 1—28; 6. Bibliographie 1—44.

Inhalt des XXXVIII Bandes. 1. Drei Bleisiegel aus der Umgegend von Halič (mit Abbildungen), von M. Hruševškyj, S. 1—4; 2. *Die Beziehungen des Hetman Ivan Vyhovškyj zu Polen in den Jahren 1657—8, von D. Koreneć, 1—20; 3. *Das Karpathoruthenische Schriftthum im XVII—XVIII Jahrh., von Dr. I. Franko, Beilagen, XII—XXV (Schluss) 91—162; 4. Miscellanea, 1—4; 5. Wissenschaftliche Chronik: 1) Übersicht der Zeitschriften für das J. 1899 — Die in der Ukraine herausgegebene Zeitschriften, 1—25; 2) Übersicht der wissenschaftlichen Ltteratur auf dem Gebiete der politischen, Kultur-, Litteratur- und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba: III. Mittelalter, 26—38; 6. Bibliographie, 1—56; 7. Inhaltsverzeichniss des IX Jahrganges der Mittheilungen der Ševčenko-Gesellschaft (B. XXXIII—XXXVIII), 1—12.

*) Die für den Kijever Archäologen-Congress bestimmten Referate sind mit einem Sternchen bezeichnet.

2p

Inhalt des XXXIX Bandes. 1. Zum Andenken an Alexander Konys von M. Hruševškyj, S. 1–14; 2. Ungedruckte Gedichte des T. Ševčenko, mi theilt von A. Konyškyj, S. 1–8; 3. Varianten zu einigen Gedichten Ševčenk mitgetheilt von A. Konyškyj (Schluss), S. 1—22; 4. Übersicht des gegenwärti Standes der historischen Forschungen über die ukrainische Litteratur. Die älteste riode. Einige Probleme und Desiderata, von Dr. Al. Kolessa, S. 1–40; 5. Lateinische finitive auf ier, von I. Kopač, S 1–2; 6. Miscellanea 1–6; 7. Wissenschaftli Chronik: 1) Übersicht der wissenschaftlichen Litteratur auf dem Gebiete der politisci Kultur-, Litteratur- und Kunstgeschichte im J. 1899, von Dr. M. Korduba: III. telalter (Schluss), IV. Neue Zeit, S. 1–56; 2) Übersicht der Zeitschriften für da 1899 (Schluss), S. 57—78; 8. Bibliographie, S. 1—32.

Inhalt des XL Bandes. Ein Beitrag zur Geschichte des Aufstandes lyvajko's, mitgetheilt von B. Domanyčkyj, S. 1—6; 2. Das Jahr 1848 und griech.-kath. geistliche Seminar in Lemberg, mitgetheilt von G. Kmit, S. 1– 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn. Dialecte mit unbe glichem Accent, von J. Verchratškyj (Fortsetzung folgt), S. 1—113; Miscella S. 1–9; 5. Wissenschaftliche Chronik: Die Arbeiten N. Kondakov's auf dem Geb der Geschichte altruthenischen Kunst, von M. Hruševškyj, S. 1—13. 6. Bib graphie, S. 1—41.

Inhalt des XLI Bandes. 1. Chronologie der Chronik von Halyč und lodymyr (sog. Hypatios-Chronik), eine Untersuchung von M. Hruševškyj, S. 1– 2. Studien auf dem Gebiete des Karpatoruthenischen Schriftthums im XVII–X Jahrh. I. Presbyter Johannes, Smera der Kumane und Entdeckung Tibets, von D Franko, S. 1—50; 3. Miscellanea, S. 1—11; 4. Wissenschaftliche Chronik: Ü sicht der Zeitschriften für das Jahr 1900 – In ukrainischer Sprache herausgegeb Zeitschriften, von S. Tomašivškyj, S. 1—9; 5. Bibliographie, S. 1—47.

Inhalt des XLII Bandes. 1. Kritische Analyse der sogenannten Th dideischen Archäologie, von I. Kopač, S. 1–20; 2. Beiträge zur Geschichte der krutenaushebung in Galizien am Ende des XVIII und bis Mitte des XIX Jahr., getheilt von M. Zubryčkyj, S. 1—18; 3. Slovaken oder Ruthenen? Beiträge Erklärung der Frage über die Nationalität der West-Ruthenen in Ungarn, vo Hnatiuk, S. 1—81; 4. Miscellanea, S. 1—10; 5. Wissenschaftliche Chronik: N Untersuchungen über die althebräische Geschichte, von Dr. I. Franko, S. 1– 6. Bibliographie, S. 1—50.

Inhalt des XLIII Bandes. 1. Alexius Storoženko, Beitrage zur einer rakteristik seiner Werke, von J. Stešenko, S. 1—46; 2. Aus der Ko spondenz des Dionysius Zubryčkyj (J. 1840—1853), mitgetheilt von Dr. C. S dyński, S. 1—66; 3. Miscellanea, S 1—14; 4. Wissenschaftliche Chronik: Übers der Zeitschriften für das Jahr 1900 — Die in der Ukraine herausgegebenen schriften, S. 1—24; 5. Bibliographie, S. 1—41; 6. Von dem Museum der Ševč Gesellsshaft der Wissenschaften, ein Aufruf an die ukrainische Gesellschaft, S. 1

Inhalt des XLIV Bandes. 1. Ein Trinkerwunder in Korsun, Beitrag Geschichte der altrussischen Legende, von Dr. I. Franko, S. 1–14; 2. Beit zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn. Dialecte mit unbeweglichem Ac von J. Verchratškyj (Fortsetzung), S. 113—224; 3. Miscellanea, S. 1—9; 4. senschaftliche Chronik: Proben einer Biographie des Pantelejmon Kuliš und Char ristik seiner Thätigkeit, von J. Stešenko S. 1—28; 5. Bibliographie, S. 1—51.

Inhalt des XLV Bandes. 1. Haben wir authentische Urkunden des sten Leo von Halyč? Kritische Untersuchung von M. Hruševškyj, S. 1—2 Eine Denkschrift zur Vertheidigung der Rechte der Orthodoxen und Dissidenten der Zeit des Vierjährigen Landtages, mitgetheilt von M. Haluščynškyj, S. 1- 3. Beiträge zur Kenntniss der ruthenischen Dialecte in Ungarn. Dialecte mit u weglichem Accent von J. Verchratškyj (Schluss) S. 225—280; 4. Miscellanea, S. 1- 5. Wissenschaftliche Chronik: Beiträge zur Geschichte der polnischen Gesellscha der Ukraine im XIX Jahrhundert, I—VI, von Dr. I. Franko, S. 1—42; 6. Bi graphie S. 1—46; 7. Inhaltsverzeichniss des X Jahrganges der Mittheilungen der čenko-Gesellschaft (B. XXXIX—XLIV), S. 1—14.
